

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta
Ústav české literatury a literární vědy

Diplomová práce

Eva Hrubá

Proměna českého literárního kontextu po roce 1989

Transformation of Czech literary context after 1989

Děkuji vedoucímu práce Ing. Pavlu Janáčkovi, Ph.D. za důvěru a velkorysost, trpělivost a bezpečné vedení ve chvílích tápání a nejistoty.

Děkuji prof. PhDr. Petru Bílkovi, CSc. za inspiraci a neochvějnou podporu.

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Janských Lázních dne 30. 8. 2009

Abstrakt

Práce se zaměřuje na klíčové období v životě české společnosti, které se bezprostředně váže na politické a celospolečenské změny spojené s rokem 1989 a pád komunistického režimu. Výsledky tranzitologických bádání, které se zabývají přechodem společnosti z totalitního do demokratického systému, prokázaly, že průběh a výsledek transformace společnosti z velké části závisí na schopnosti vstřebat odkaz minulosti. Vědomé zhodnocení a zpracování období života v nesvobodě a útlaku se jeví pro další vývoj jako naprosto zásadní, i když sebou přináší problémy, které bude nově budovaná společnost mnohdy s obtížemi řešit.

S využitím poznatků tranzitologie a výsledků výzkumů o transformaci společnosti z nedemokratického do demokratického zřízení se práce pokouší zmapovat nakolik společenská změna zasáhla český literární kontext. Soustředí se zejména na proměnu elementů literárního života, účastníků literární komunikace. Sleduje procesy a jejich důsledky, které jsou charakteristické pro přechod z totalitně-direktivního modelu fungování literárního života v model demokraticky-liberální. K těm nejzásadnějším patří zejména problém vyrovnání se s minulostí v podobě návratu proskribovaných autorů a jejich děl do kontextu oficiální české literatury a problémy bezprostředně související s liberalizací (pluralita v nakladatelské a časopisecké sféře, proměna statusu literatury a prestiže spisovatelů ve společnosti, změna financování literárních institucí, komercializace literatury atd.) Za zdroj základních informací byla vzata dobová literární periodika.

Abstract

This thesis focuses on the key period in the life of Czech society which relates to political and all-society changes linked with the year 1989 and the fall of the communist regime. The results of transitology research, focusing on the transformation of society from a totalitarian into a democratic system proved, that the process and result of the society transformation greatly depends on the ability to absorb the heritage of the past. Conscious evaluation of the part of life in non-freedom and under oppression seems to be absolutely essential for further development, even though it might bring, that the newly built society might sometimes find difficult so solve.

Using the transitology knowledge and the findings from the research of the transformation of society from a non-democratic into a democratic constitution, the thesis tries to map, how much the social change has affected the Czech literary context. It focuses mainly on the change of literary life elements, i.e. participants in the literary communication. It follows the processes and their consequences, which are typical for the transformation from a totalitarian-directive model of literary life into a democratic-liberal one. The most significant consequences are difficulties to come to terms with the past, when proscribed authors and their works returned into the context of official Czech literature and the problems directly linked with liberalization (i.e. plurality of press, change in the status of literature and the prestige of authors, changes in the financing of literary institutions, commercializing of literature etc.). The main sources of information were period literary magazines and newspapers.

Obsah

1. Čas oponou trhnul	8
2. Přestavba lodě na otevřeném moři	9
2.1 Tranzitologie a teorie transformace	9
2.1.1 Syndrom dohánění a promarněná příležitost	12
2.1.2 Konec starého režimu a počátek demokratizace	14
2.2 Československo a sametová revoluce	16
2.2.1 S minulostí v zádech	18
2.2.1.1 Ne/vina	18
2.2.1.2 Ne/spravedlnost	19
2.3 Pocit deziluze jako strukturní kategorie	20
3. Literární kontext po roce 1989	22
3.1 Kultura v době polistopadové	22
3.2 Proměna literárního kontextu	23
3.2.1 Kategorie literárního života	25
3.2.1.1 Literární život v literárněsociologických teoriích	26
3.2.1.2 Scherberovo pojetí literárního života	28
3.2.2 Dva modely literárního života	30
3.3 Transformace literárního života	33
3.3.1 Dědictví minulosti a splácení dluhů	33
3.3.1.1 Totalitní kontinuita	33
3.3.1.2 Literatura ve službách	35
3.3.2 Proměny elementů literárního života	37
3.3.2.1 Literární instituce	37
3.3.2.2 Knižní trh	39
3.3.2.2.1 Poptávku vystřídalo ochlazení	42
3.3.2.3 Postavení a úloha spisovatele	45
3.3.2.3.1 Poetics = Politics?	46
3.3.2.3.2 Disidenti „na Hrad“	48
3.3.2.4 Čtenář jako rovnice o mnoha neznámých	52
3.3.2.5 Literární časopisy v transformaci	54
3.3.2.5.1 Oficiální 'tlustý žurnál'	55
3.3.2.5.2 Výstup z illegality	57
3.3.2.5.3 Začínají od píky	64
3.3.3 Liberalizace v praxi (nad prvními ročníky LitN a Tvaru)	71
3.4. Oddechový čas nebo chaos?	79
3.4.1 K projektu 'tříproudové dálnice' v české literatuře	82
4. Závěr	86

Seznam zkratek

aj.	a jiní
apod.	a podobně
atd.	a tak dále
AV ČR	Akademie věd České republiky
cit.	citováno
čas.	časopis
ČS	Československý spisovatel
eds.	editoři
KSČ	Komunistická strana Československa
LitN	Literární noviny
LN	Lidové noviny
mj.	mimo jiné
nakl.	nakladatelství
např.	například
pol.	polovině
pozn aut.	poznámka autora
přel.	přeložil
Red.	redigoval
Roč.	ročník
RR	Revolver Revue
TV	televize
tzv.	takzvaně
ÚČL	Ústav pro českou literaturu
vyd.	vydavatelství
zprac.	zpracoval

1. Čas oponou trhnul

Příspěvek k 20. výročí sametové revoluce

Pád totalitních režimů ve střední a východní Evropě na konci 80. let minulého století se stal významným mezníkem světových politických dějin a znamenal ukončení radikální polarizace tehdejší mapy světa. Země bývalého sovětského bloku se po dlouhých letech nesvobody a útlaku vydaly vstříc svobodě a demokracii.

Ve většině zemí je přechod z totalitárního režimu do demokratického ve znamení bouřlivých a hektických změn, které se dotkly všech sfér společnosti. Případ bývalého Československa není v tomto ohledu nijak výjimečný, přesto v jistých ohledech specifický.

Sametová revoluce se stala všeobecně známým pojmem, který metaforicky postihuje nenásilný průběh listopadových událostí roku 1989. Po spuštění transformačních procesů se země ocitla před nelehkým úkolem, otevřeně se konfrontovat s vlastní minulostí a začít důstojně žít ve svobodné zemi v respektování demokratických principů a práv jednotlivce. Ač samotná transformace společnosti (zejména ekonomická) neproběhla bez obtíží a přešlapů, přesto se dnes Česká republika počítá k nejstabilnějším demokraciím ve střední Evropě.

Příchod svobody poznamenal všechny oblasti života společnosti. První měsíce byly zejména ve znamení návratů a rehabilitací osobností režimem proskribovaných a jejich aktivní účasti na celospolečenském dění. Zejména v oblasti kultury jejich příchod aktualizoval názory a myšlenky, jež obohatily život společnosti o obsahy v minulosti opomíjené a potlačované. Transformaci společnosti při přechodu k demokracii provází mnoho procesů, jejichž analýza by mohla přinést poznání jednak o průběhu a okolnostech změn, jednak odhalit jejich možné důsledky.

Svou prací, kterou vnímám jako skromný příspěvek k dvacátému výročí sametové revoluce v roce 1989, se pokusím naznačit, jak transformace společnosti ovlivnila český literární kontext.

2. Přestavba lodě na otevřeném moři

2. 1 Tranzitologie a teorie transformace

Počátek nového tisíciletí byl ve znamení hlubších a komplexnějších analýz politických a společenských změn, které sebou přinesla poslední dvě desetiletí minulého století. Dnes již můžeme díky dvacetiletému odstupu spolehlivěji zhodnotit, co se v Evropě po zhroucení komunistických režimů událo. Nechybějí již detailní politologické, ekonomické, sociologické a kulturní analýzy procesů postkomunistického vývoje v zemích bývalého východního bloku.

Samozřejmě, že se již během průběhu změn samotných objevily názory, které se snažily na nově vzniklou situaci reagovat a bylo jen otázkou času, kdy nabudou jistoty teoretického zázemí a ukotví se pojmoslovně. Dnes se procesy a důsledky přechodů z jednoho politického a společenského systému v druhý přímo zabývá nově propracovávaná **teorie transformace**.

Předmětem jejího zkoumání je přechod od 'nespravedlivého' k 'spravedlivému' (či naopak) uspořádání společnosti. V konkrétních dějinných případech se jedná o přechod od totalitárního režimu v demokratický. V posledních desetiletích se zájem přesunul k otázkám exaktního popisu odehrávajících se změn, tedy co přesně přechod od nedemokratických poměrů k demokratickým či naopak způsobuje a jaké jsou konkrétní projevy transformace a také její důsledky.

Novým a poměrně zásadním impulsem pro výzkum na tomto poli se stal pád komunistických režimů ve východní Evropě. Zbourání symbolických i betonových zdí, pád železné opony a následný demokratizační proces znamenal ukončení radikální polarizace tehdejší politické mapy světa. Jednalo se o změnu natolik masivní a hektickou, že byla tematizována a diskutována ve všech oborech lidské činnosti. Bylo nutno s ní počítat, vztahovat se k ní, brát jí v úvahu jako odrazový můstek v úvahách o novém směřování a uspořádání světa.

Prohlubující se stav poznání studia transformací nejrůznějších nedemokratických systémů k více či méně demokratickým přirozeně vyústil ve snahy zaštitit výsledky bádání a jeho metody konstituováním nové vědní disciplíny

V celosvětovém kontextu se zastřešujícím termínem pro zkoumání přechodů společenských a politických systémů (nejčastěji totalitní či autoritářské v

demokratické) stala **tranzitologie**. Ač je tento obor dočasně velmi populární, výsledky jeho výzkumu lze označit za "*soubor deskripcí disparátních historických příkladů s občas navrženým receptem na nějaký dílčí postup. Přesto však existuje a nemůžeme ignorovat vypracované, byť dílčí teoretické modely a jejich ambice*". /Dvořáková - Kunc 1994, s. 7/ ¹

Cílem teoretických úvah tranzitologie² je schopnost odpovědět na otázky, kdy, jak a za jakých podmínek k přechodům mezi politickými režimy dochází. Ukazuje se však, že odpovědí je poskrovnu. Nelze totiž uplatnit jednotící kritéria na proměnlivé skutečnosti, které jsou svázány v prostoru a čase s konkrétní specifickou situací každé zkoumané země, kultury a období.³ Zdá se tudíž, že bádání na tomto poli je stále omezeno na práci dokumentární a popisnou.

Moment závažného historického zlomu v evropských dějinách byl vždy stimulujícím momentem dalšího vývoje, vynesl na světlo problémy a konflikty dříve nereflektované, snad nevědomě opomíjené. Obecně řečeno, byl hybnou silou dalších vývojových procesů, přičemž nelze žádnou společenskou změnu brát jako precedent. Průběh a důsledky transformací nedemokratických systémů v demokratické jsou vždy nové, a tudíž nepředvídatelné. Je nutné je zkoumat separátně, a teprve na základě získaných poznatků pátrat po shodných, možná i obecně platných momentech a prokázat tak, proč z variant následného vývojového procesu zvítězila právě ta která varianta.

Stav tranzitologického bádání⁴ prozatím neaspiruje na důkazy obecně platné teorie

¹ Tranzitologická zkoumání se nezaměřují jen na studium přechodů autoritářských režimů v demokratické. Impulsem k tomuto zkoumání bylo paradoxně zhroucení již etablovaných demokratických systémů a nástup diktatur různého druhu. Mezníkem se stala krize demokratického zřízení v Chile roku 1973, tedy země s více než stopadesátiletou demokratickou tradicí. Reprezentativním výsledkem bádání je čtyřdílná kolektivní práce Zhroucení demokratických režimů. viz. Linz, Juan J. – Stepan, Alfred. *The Breakdown of Democratic Regimes*. Baltimore: The John Hopkins University Press 1978.

² Nutno zdůraznit, že v tranzitologickém bádání je implicitně přítomno jasně kladné hodnocení procesů vedoucích k demokracii a osvobození od totalitních praktik. Jinou otázkou je, nakolik bylo zvolenou cestou jistého stupně demokracie dosaženo apod.

³ Problematika přechodu od autoritářských nebo totalizujících režimů k demokratickému zřízení ve střední a východní Evropě úzce koresponduje se proměnami společenských řádů latinskoamerických či dokonce afrických nebo asijských zemí, i když zde přechody probíhají na zcela jiné platformě. V našich podmínkách je třeba brát v potaz dějinný odkaz evropské civilizace a pohybovat se v kontinentálních měřítkách.

⁴ Není ještě zcela jasné základní vymezení vztahu teorie transformace a tranzitologie. Přístupy jednotlivých badatelů a škol se různí. Někdy bývá teorie transformace vnímána jako součást tranzitologických zkoumání, někdy jsou obě vymezeny jako rovnocenné vypomáhající disciplíny při zkoumání společenských procesů. V druhém jmenovaném pojetí jsou tranzice či přerody posuzovány jako nespojitě sledy událostí, popisující mocenské zvraty /tranzitologie/, zatímco transformace je vnímána jako spojitá proměna proměnlivého společenského řádu, kdy se předmětem zkoumání stávají nejrůznější stratifikační struktury /transformatologie/, a to zejména struktury sociální (u nás se

přechodů, ale již nyní se objevují témata, která si zaslouží pozornost kvůli svému významu a závažnosti. Mezi hlavní oblasti zkoumání tranzitologie patří mapování charakteru odstraňovaného režimu, okolnosti provázející moment zlomu i rozkrytí zlomu samého, typologizace cest přechodů k demokracii, dále také rytmus změny a její základní periodizace, jež směřuje k pochopení logiky vývoje. Jedním z hlavních bodů je také otázka vyrovnání se s minulostí, dále pocity deziluze a deprese z nastalých změn - tedy témata pro český kontext nadmíru závažná. Ve své studii o různých přechodech k demokracii Vladimíra Dvořáková a Jiří Kunc věnují speciální kapitulu polistopadovému vývoji v bývalém Československu⁵ s upozorněním, že pokud se pokoušejí interpretovat československé dění, pouštějí se na tenký led a otázku závěrečného hodnocení ponechávají otevřenou. Tato možná přílišná skromnost pramení z faktu, že jejich práce vznikala jen pět let po sametové revoluci.

Dle mého názoru, tranzitologické studie, ač postihují širokou škálu jevů, důsledně nereflktují jeden závažný fakt. Jak již bylo výše řečeno, jejich primárním zájmem je nastínit, jaké procesy doprovázejí přechod z nedemokratického zřízení v demokratické. Zajímá je, za jakých podmínek změna proběhla, jaké sebou přinesla problémy a jak byly tyto společností přijaty a řešeny. Upustíme-li od faktu, že sám pojem demokracie a demokratické zřízení je stále zájmem zkoumání a neuzavřenou odpovědí na lidskou touhu po spravedlivém a svobodném modu vivendi, nelze opomíjet skutečnost, že transformace je stále otevřenou cestou, jejíž vyústění je záhadou a možnou nejistotou. Přechod z totalitního režimu je prvotně přechodem ke svobodě, respektive svobodnému vyjadřování s jistými zárukami základních práv a svobod jednotlivce. Demokratický politický režim zaručuje fungování demokratických institucí (dělba moci, tvorba veřejného diskurzu) a politickému zápasu je v jeho rámci nadřazen respekt k morálním i jiným hodnotám aktérů tohoto zápasu. Vykročením k demokracii tak státy bývalého sovětského područenství nevstoupily do světa jistoty a spolehlivosti v otázkách společenského fungování (ač si to tak mnozí možná naivně představovali), ale do světa znovu a znovu se tázajícího po smyslu fungování demokracie, do světa stále hledajícího momentální 'ideální' stav. V okamžiku začátku politické a společenské transformace na sebe občané těchto států vzali díl

problémem zabývá Pavel Machonin, Petr Matějů, Jiří Večerník) či struktury institucí (v zahraničí Rodney Stark, Daniel Grabner). Pro potřeby naší práce obory striktně nerozlišujeme, ale pojímáme tranzitologii jako zastřešující pojem pro zkoumání přechodů společenských řádů a teorii transformace jako vodičko a nástroj pro popis převratových situací.

⁵ Dvořáková, V. – Kunc, J. Místo tečky otazník (česko – slovenský). In *O přechodech k demokracii*. Praha: SLON 1994. s. 127 – 142.

odpovědnosti a starostí, stali se přímými spolupodílíky na dalším dějinném směřování.

2.1.1 Syndrom dohánění a promarněná příležitost

Čeští badatelé na poli teorii transformace postkomunistických zemí Miloš Havelka a Karel Müller⁶ s odvoláním na Jürgena Habermase⁷ odkrývají velmi zásadní fakt, který jsem pracovně pojmenovala **syndromem dohánění**. Většina posttotalitních zemí se po různě dramaticky proběhlých revolučních převratech ocitla v bodu 'nového začátku', jakési pomyslné startovní čáry. S velkými břemeny v podobě odkazu minulosti a zakořeněnosti schémat totalitního fungování společnosti, přesto však nabita energií radikální změny a podpořena euforií ze znovu získaných svobod. Habermas již počátkem roku 1990 v knize *Die nachholende Revolution* odhalil, že za "zpočátku zdůrazňovanou otevřeností a nepřipraveností politicko-ekonomické transformace postkomunistických zemí, údajně se projevující zejména absencí jakýchkoli teoretických prací či normativních projektů, (se skrývá, pozn. autora) proces dohánění zmeškaného vývoje ("nachholende Revolution")". /Havelka – Müller 1996, s. 143/

Ve všech zemích bývalého socialistického bloku zvítězila na přelomu 80. a 90. let snaha, co nejvíce se přizpůsobit 'kapitalisticky rozvinutému západu' a dohnat ostatní země, kterým bylo dopřáno svobodně se rozvíjet a nesetrvávat v nedůstojné pozici toho 'oslabeného', 'chudého' je vcelku pochopitelná, nehledě na to, že mnoho panujících názorů o méněcennosti byla na hranici mýtů a klamných představ. Nepochybný vliv na tento vývoj má ekonomická a hospodářská situace zemí východního bloku. Většina toužila po stejných výhodách prosperujících společností a právě vidina blahobytného života byla jedním z hnacích motorů, který spustil samotnou demontáž socialistické diktatury.

Potřeba překonání rozdílů v sobě ale zákonitě přinesla nutnost radikálních opatření, která vyvolala jistá specifická napětí a konflikty, a to ve všech sférách.

⁶ Havelka, Miloš - Müller, Karel. Procesy transformace a teorie modernizace. *Sociologický časopis* 32, 1996, č. 2, s. 143 – 157

⁷ Jürgen Habermas (1929) - významný německý filozof a sociolog, významná postava filozofie 20. století. Vychází z tzv. Frankfurtské školy. Zásadní jsou jeho práce zabývající se občanskou společností (česky Habermas, J. *Strukturální přeměna veřejnosti*. Praha: Karolinum, 2000) a teorií

Probíhající transformace v zemích východní a střední Evropy byly ovlivňovány postupem ekonomických změn. Ten se ukazuje jako zásadní pro standardizaci poměrů ve svobodně se rozvíjející společnosti. Ekonomická rovnováha a růst zajišťuje stabilitu nově konstituovaného zřízení a bývá i zárukou procesu směřujícího k demokratizaci celé společnosti. Nezbytnou podmínkou pro prosperitu a 'správné' nastavení fungování trhu a hospodářství je však bytostná závislost na kulturním kontextu. Závislost kulturního prostředí a zákonitostí tržních mechanismů jsou neopominutelným faktorem k nastolování 'zdravého' fungování společnosti. Reciprocita obou faktorů, jejich vzájemné působení a ovlivňování zajišťuje respektování různých zájmů a je významná pro celkovou motivaci a orientaci jednání celé společnosti.

V postkomunistických zemích se přijetí ekonomických reforem stalo nezbytnou nutností a tyto reformy samé sjednocující komponentou konsolidace společenských struktur. To vše bylo přijatelné pouze v případě respektování kulturního kontextu a jeho rozvoje. Během několika prvních let transformace ale dochází k dnes velice kritizovanému a diskutovanému nástupu původně ekonomických expertů, kteří svou důvěryhodnost a legitimitu coby politicky činných osob založili na čistě ekonomických konceptech a teoriích, na redukci společenské reformy na úzce technokratickou reformu ekonomickou. Technokratické křídlo odmítající moralizování zvítězilo a určovalo agendu české politiky v období zhruba do roku 1996-1997, kdy došlo ke krizi daného ekonomického modelu. Tehdy Rupnik poznamenává: *"Stručně řečeno, šlo o politicky geniální tah (o kuponové privatizaci, pozn. aut.), který po desetiletích etatismu smířil českou společnost s perspektivou tržního hospodářství a významně pomohl pravici k volebnímu vítězství v roce 1992. Někteří si tehdy mysleli, že Václav Klaus instrumentalizuje politiku pro účel ekonomické reformy - bylo tomu ale naopak. Ekonomické výsledky jsou totiž znepokojivé, a to jak ve srovnání s očekáváním společnosti, tak v porovnání s Maďarskem a Polskem. Po špatně fungujícím socialismu tak čeští občané poznali i špatně fungující kapitalismus."* /Rupnik 1998, s. 11/⁸

Nadějně očekávání společnosti se střetlo s realitou, dostavil se pocit deziluze, výčitky ze zklamaných očekávání a první nářky za starým režimem, na euforii z

komunikativního jednání. (o Habermasovi monograficky Horster, D. *Jürgen Habermas*. Praha: Svoboda 1995.)

⁸ Rupnik J. Předmluva. In *Zpráva o vývoji české společnosti: 1989-1998*. Ed. Jiří Večerník. Praha: Academia 1998.

návratu občanských práv a svobod se pozapomínalo. Zkušenosti a možnosti svobodného fungování společnosti, které převrat přinesl, byly selháváním ekonomických reforem zpochybněny.

2.1.2 Konec starého režimu a počátek demokratizace

Specifikem přechodu totalitních států ze sféry sovětského vlivu k demokracii je fakt délky trvání vládnoucí diktatury. Otázka času působení se jeví jako naprosto zásadní pro průběh a výsledky transformačních procesů ve východní Evropě a je jedním z nejnápadnějších rysů odlišujících starý kontinent od Latinské Ameriky. Konkrétním příkladem je Československo, které bylo s dvouletou pauzou padesát let pod vlivem totalitního režimu.

Forem nedemokratických režimů může být mnoho. Pro společnosti sovětského typu je od 50. let minulého století rozpracováván pojem totalitarismus,⁹ a to ve významu politický systém, jehož hlavní podmínkou fungování je bezprecedentní míra kontroly nad homogenizovanou společností, koncentrace moci v rukou určité elity, antipluralistický postoj, snaha o udržení jednoty doprovázená revoluční ideologií. Autoritářství je vymezováno jako režim, který oklešťuje parlamentní život a zakazuje politické strany, ale na druhou stranu není schopen vytvořit vedoucí masovou stranu, který kontroluje kulturní život a univerzity, ale nevyžaduje od akademických a kulturních činitelů bezvýhradnou ideologickou poslušnost. /srov. Dvořáková - Kunc 1995/

Totalitarismus s devastujícími důsledky postihl nejméně čtyři generace, které vyrostly bez jakékoli zkušenosti s přímou demokracií, bez zkušenosti života ve svobodném zřízení uznávající práva a povinnosti jednotlivce. Přechodu k demokracii napomohla existence neoficiální kultury a kvazipolitických skupin opoziční inteligence, působící v Československu normalizačního období. Lze konstatovat, že právě tyto skupiny znamenaly také jistou záruku při regresivních tendencích, neboť v celosvětovém měřítku zhroucení většiny autoritářských režimů nevede automaticky k

⁹ Po celou dobu svého užívání je pojem totalitarismus kritizován. Pro analýzu situace bývalého Československa v období 1948-1989 je třeba diferencovat. Totalitární režim lze použít pro období 1949-1956, dále se jednalo o různé autoritativní diktatury (v sociálních dějinách se používá vhodnější termín 'státní socialismus', 'socialistická diktatura'.

demokratizaci, ale po jistém čase k nastolení nových, opět autoritářských režimů. Činnost těchto skupin¹⁰ podnítila též jednoznačný odklon od pouhé liberalizace režimu a zvolila cestu 'tvrdé' demokracie, a to za naprosto ideálních okolností, tedy bez dramatických zvrátů s důsledky násilí. /srov. Dvořáková - Kunc 1994/ Více příkladů různých zemí ukazuje k tomu, že právě 'přechod dohodou' nejpravděpodobněji povede k demokracii.

Za počátek demokratizačního procesu lze označit různé časové momenty, které se liší případ od případu té které země. Obvykle se za pomyslnou startovní čáru nepovažuje sám revoluční akt a jeho bezprostřední následky, ale okamžik, kdy se část skupin odstavených od politického systému začne domlouvat s představiteli totalitní moci na nových pravidlech uspořádání, přičemž je podstatné spojení všech platform odpůrců režimu. Z této semknutosti se později začnou diferencovat nové elity pro dělbu moci a tvorbu institucí.

Pro vyčerpávající charakteristiku přechodu zemí východní Evropy k demokracii je zapotřebí detailně rozebrat všechny komponenty, které se na této změně podílejí. Stručně řečeno nejprve popsat podstatu a fungování režimu, který je opouštěn, dále změnu samotnou a procesy ji doprovázející a ve finále počátek a průběh konsolidace společnosti ve svobodných podmínkách. Analýza všech složek procesu tranzice ovšem není pro naši práci nezbytná a pokud si to nevyžádají okolnosti, které by mohly vést k nedorozumění a nepřesnosti, soustředíme se pouze na konkrétní analýzu stavu společnosti po transformaci, přičemž nás zajímají důsledky, které způsobila a problémy, které odhalila.

¹⁰ To, jak bylo jednání skupin a jejich význam hodnoceny a přijímány později, je otázka související a budu se jí věnovat na konkrétních příkladech v další části práce.

2.2 Československo a sametová revoluce 1989

Po tragických srpnových událostech a nástupu normalizace můžeme v československém kontextu zhruba od poloviny sedmdesátých let hovořit o budování posttotalitního systému s autoritářským vedením. /srov. Dvořáková - Kunc 1994/ Podobně jako v Maďarsku se již u nás nedá hovořit o totální kontrole nad mimopolitickým životem občanů, i když se projevují zjevné tendence tuto moc opět získat. *"Mlčenlivý pakt klidu, respektive zdržení se represí výměnou za pasivitu, apatii či formální loajalitu, byl základem pro skutečnou ideologii režimu s působivostí zcela nesrovnatelnou s expanzivní a mobilizační režimní ideologií 50. let."* /Dvořáková - Kunc 1994, s. 128/

Již od doby převratu neustávají diskuse o 'skutečné' povaze starého režimu a okolnostech jeho konce. Úvahy, které přicházejí z komunistického tábora a přirovnávají sametovou revoluci k puči a dlouho chystanému převzetí moci skupinkou reakčních individuů, nelze samozřejmě brát v potaz. Objevují se však názory, které v souvislosti s listopadovým převratem neuvžívají diskutovaný pojem revoluce, ale spíše 'reforma'. /termín reforma razí například politolog Roman David 1999/¹¹ Pro tento názor tvoří argumentační základnu především již výše zmiňovaný klidný průběh politické změny založený striktně na ústavních principech. Zde je ale dle mého názoru menší terminologický problém, poněvadž o reformě jsme zvyklí uvažovat v procesech liberalizačních, které ale nejsou pro československou situaci charakteristické tak, jak třeba pro Polsko či Maďarsko.

Hlavním impulsem k četnosti a variování termínů pro adekvátní pojmenování politických změn listopadu 1989, a to nejen v intencích politologických výzkumů a pozorování, byl sám charakter těchto změn. Jak konstatuje Peter Zajac: *"Na jedné straně signalizuje změnu doby, je takřčeno jej výrazom, na straně druhej pôsobí na zmenu doby, je teda jej kreátorom. Doba si utvára svoj jazyk, jazyk však rovnako utvára svoju dobu."* /Zajac 1994, s. 1/¹²

Pojmenování konkrétního aktu přeměny se většinou liší dle zastávané názorové platformy vzhledem k hodnocení nastoupené cesty k demokracii. Zprvu bylo zpochybňováno slovo revoluce, které jsme zvyklí chápat spíše jako násilné převzetí

¹¹ Srov, David, R. *Zákon o protiprávnosti komunistického režimu nebo právní zásady uznávané civilizovanými národy?* [online]. Občanský institut.cz, 1. 11. 1999. [cit. 2009-08-20]. Dostupné z [www: <http://obcint.cz/cs/archiv-clanku.html>](http://obcint.cz/cs/archiv-clanku.html)

¹² Zajac, P. Jazyk doby. *Tvar V*, 1994, č. 13, s. 1 a 4.

moci doprovázené často krutostí a ničením hodnot (v našich podmínkách silná negativní konotace k starým režimem donekonečna omílané velké říjnové socialistické revoluci), avšak adjektiva 'sametový' a 'něžný' zmírnila možné negativní konotace a naopak mu dodala specifický význam.

Ti, kteří zaujali k společenským změnám od počátku negativní postoj a kteří vyšli, jak bylo již výše zmíněno, z komunistického prostředí, uvykli listopadové změny nazývat 'událostmi'. Kritici 'měkkého' průběhu listopadových událostí často používají termín 'převrat'.¹³

Pokud jazyková vyjádření převratných změn nejdou ruku v ruce jejich tempem, může dojít k diskontinuitě vedoucí k nedorozuměním a následné dezorientaci v přítomnosti, které mohou mít i poměrně závažné důsledky. Pokud dnes hovoříme naprosto běžně o něžné sametové revoluci, signalizuje nám to, nakolik zásadní vliv pro další pozitivní vývoj toto emotivní hodnocení, tato metafora hrdosti a pokory ve své době muselo mít.

Ač bylo u nás silné disidentské zázemí, přímá politická reprezentace nebyla jasně zformována a spontánností a rychlostí změn po listopadu 1989 zaskočena bez komplexnějších a okamžitě využitelných koncepcí, což bylo typické pro celou společnost a projevilo se ve větší či menší míře ve všech oborech lidské činnosti.

Tato 'nepřipravenost' reagovat na vývoj situace v sobě skrývá několik podstatných momentů, které byly určující pro směřování prvních porevolučních let. Předání moci proběhlo v jakýchsi improvizovaných podmínkách, kdy nejdůležitějším faktem je netknutost veškerého institucionálního základu starého režimu.¹⁴ V dané situaci se ukázalo dědění autoritářských institucí nabídkou, kterou bylo v složité situaci těžko odmítnout, i když s jistým vědomím riskantnosti tohoto kroku. *"Nová vláda zdělila ohromné centralizované nástroje moci, které nemůže ihned zrušit, protože je potřebuje. Je to paradox: destruovat tyhle kolosy lze nejlépe zevnitř a za pomoci jejich síly."* /Havel 1990/¹⁵

¹³ Od listopadu se spolu s přicházejícími novými podmínkami objevují slova a slovní spojení nová, z nichž některá byla všeobecně přijata a stala se základem dobového 'revolučního' slovníku, některá postupu času neodolala a jsou již zapomínána. Pro upamatování jen pár příkladů: vláda národního porozumění, staré struktury, veřejnost proti násilí, utahování opasků, neviditelná ruka trhu, šedá zóna apod.

¹⁴ S výjimkou změny ústavního článku o vedoucí úloze KSČ a s výjimkou pozměněného textu, kdy bylo vypuštěno slovo socialismus.

¹⁵ Ruml, Jan - Petráček, Zbyněk – Lamper, Ivan: *Krizi přežijeme, ale musíme jí projít Původní rozhovor s Václavem Havlem* [online]. respekt.cz, 18. 4. 1990 [cit. 2009-08-20]. Dostupné z [www: <http://www.respekt.ihned.cz/archiv/>](http://www.respekt.ihned.cz/archiv/)

2.2.1 S minulostí v zádech

Nejaktuálnějším úkolem popřevratové doby byla bytostná potřeba zbavit se všech pout a zátěží minulosti, jasně vymezit svůj postoj k předchozímu režimu. Tento problém se ukazuje jako klíčový, promítá se do všech aktivit a stává se veřejným a mediálním tématem v diskusi o novém směřování společnosti.

Svržení moci, ač může probíhat na první pohled jako sled rychlých dějů, probíhá přeci jen v dlouhodobějším časovém horizontu. Zpočátku nic nenasvědčovalo tomu, že problémy, které vybízely k řešení se postupem času rozmělní a ustoupí ze zorného pole pozornosti překryty problémy aktuálnějšími, aby pak se pak ale staly pověstnými kostlivci ve skříni.

Z dnešního úhlu pohledu se ukazuje, že pokud nebyly vzniklé potíže a vyvstalé otázky řešeny okamžitě, kdy přetrvávala 'revoluční' energie a otevřenost ke změnám, provázely celý probíhající proces demokratizace a jeho aktérům doslova vpadávaly do zad. V československých podmínkách se tímto mementem jeví podcenění rázného řešení zákazu komunistické strany. Názory na tento akt se dnes také různí, je ale jisté, že spousta událostí by proběhla za jiných podmínek, a co je zejména podstatné, významně by byla ovlivněna atmosféra ve společnosti. Zastánci názoru o nutnosti postavení komunistické strany mimo zákon argumentují tím, že jednoznačný postoj v této otázce by znamenal rychlejší a méně bolestný proces odčinění nespravedlností a křivd minulosti.

Váhavý přístup k postavení komunistů mimo zákon byl zřejmě motivován snahou předejít spontánní reakci společnosti volající po pomstě, mírnit případné vášnivé rozbroje, vymanit se z rozdělování společnosti na "oni" a "my", které bylo vlastní minulému režimu.

2.2.2.1 Ne/vina

Postavení komunistické strany v roce 1989 mimo zákon by vedlo k těžko řešitelnému paradoxu. Soudit stranu, potažmo její straníky by znamenalo soudit velkou část národa, která více či méně aktivně fungovala jako voličský potenciál KSČ. Argumenty proti takovému postupu formuloval Václav Havel v roce 1990, již jako prezident Československa takto: *"Já neuznávám princip kolektivní viny. Kdyby*

měla být komunistická strana prohlášena za zločineckou organizaci, musel by být za zločince prohlášen každý její člen od roku 1948 nebo dokonce od jejího vzniku. Proto nevidím důvod, proč se má KSČ označovat za zločineckou organizaci a vyřazovat jako taková. Myslím, že každý, kdo se dopustil trestných činů, má být nezávislou justicí trestán jako jednotlivec. Spravedlnosti musí být dán průchod, ale nemůže být souzena organizace. Já mám ten dojem, že zrušit komunistickou stranu v podstatě znamená prohlásit ji za kolektivního viníka. A kdo je tím viníkem? Každý její člen. A navíc: copak si mafiáni nemohou založit novou strukturu, když se jim zruší ta stará? Domnívám se, že problém, který máte na mysli, se zrušením strany nevyřeší. Je to věc nekonečně složitější." /Havel 1990/

Ač během roku 1990 většina občanů složila legitimace KSČ a přijala cestu k demokratizaci, po vystřízlivění z revoluční euforie u těch, kteří si byli vědomi svého selhání, vystoupil na povrch stále latentně přítomný pocit viny, který nemohl formální akt vystoupení z organizace starého režimu smazat. Následné vášnivé diskuze o spolupráci či jen zdánlivém tichém souhlasu s režimem, které mimochodem zaměstnávají naši společnost i po dvaceti letech svobody, fungovaly zejména od konce 90. let a od vstupu do Evropské unie jako jistý náhradní ideologický program, adoptovaný ve chvíli, kdy původní ideologie revoluce: dohnat Evropu, vstoupit do Evropy, dosáhla svého cíle.

2.2.1.2 Ne/spravedlnost

S uplatňováním spravedlnosti jako principu vyrovnání se s minulostí se potýkají všechny tranzitivní demokracie, neboť nastolení spravedlnosti vyvolává nespravedlnosti. Avšak prvořadým úkolem nové demokratické politické reprezentace je právě prosazení teze, že nenastolení spravedlnosti znamená toleranci dřívějším nespravedlnostem.

Při uplatňování spravedlnosti, dle teorému Vojtěcha Cepla "*bez rehabilitace, restituce a lustrace není transformace*",¹⁶ nelze resignovat na prvotní poznání skutečného stavu věcí. Václav Havel v této souvislosti pro české prostředí

¹⁶ Cepl, Vojtěch: *Transformation of Hearts and Minds in Eastern Europe*. Rada Evropy, prosinec 1995. In David, R: *Politologie. Základy společenských věd*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc 1999. str. 383-385.

aktualizoval pojem pravda, jako cestu pro důstojné vyrovnání se s minulostí. Ač byl od šedesátých let vlivem postmoderní filozofie a za přispění praktik komunistického režimu pojem pravda velmi relativizován, přesto se zpočátku transformace stal symbolem revolučních změn.¹⁷

Spravedlnost jako obsah práva se ale paradoxně může stát dvojsečnou zbraní, neboť domoci se jí v podmínkách nereformovaného soudního systému nebylo bez komplikací. Nejedem viník zůstal nepotrestán a opět se tak otevřel prostor pro pocity deziluze a marnosti v konfrontaci s konkrétními projevy stále v komunistických schématech uvízlých institucí.

2.3 Pocit deziluze jako strukturní kategorie

Moment masového zklamání je přítomen ve všech přechodech k demokracii a můžeme ho tedy právem označovat za kategorii strukturní. /srov. Dvořáková - Kunc 1994/

Důvody rozčarování mohou být jak na osobní úrovni, tak způsobené vlivem aktuální politické situace. Nejčastěji je ale zřejmá jejich provázanost a vzájemná závislost. Některé jako zklamání z nenaplněvaného očekávání úspěchu ekonomických reforem, z nedostatečné kompenzace minulých křivd a pochybení, z liknavosti a nedůslednosti soudního systému jsem již zmínila výše. Nemalý vliv má také neměnná situace v řešení problémů vyrovnání se s minulostí, ze kterého se stává snadno zneužívané politikum.

Pocity marnosti a rozhořčení zachvacují zpravidla velkou část občanů, ovlivňují celou atmosféru ve společnosti, která je nabitá negativní energií ze zklamaných nadějí. Trvá-li tento stav delší dobu, stane se monotónním, občané ho přestanou vnímat jako výzvu, kterou je nutné překonat a postupem času se ztratí i povědomí o jeho základních příčinách. Citelné jsou ale jeho důsledky, které se projevují jako přímý pokles aktivity občanů při vytváření svobodné občanské společnosti, ztráta zájmu o hodnoty, které revoluce přinesla, politická apatie a lhostejnost k novému

¹⁷ Následně denunciován zástupci konzervatismu, jež označovali jeho představitele a zastánce za 'pravdoláskeve'.

systemu a co je významné - narůstajících odpor proti nové politické a společenské reprezentaci - novým elitám.

Tranzitologie jako obor zabývající se přechody společností k demokracii je disciplínou, jak byla výše dle zatím dostupných pramenů pojednána, poměrně mladou. Neaspiruje na podání vyčerpávajícího vysvětlení všech procesů a dějů, které charakterizují změny totalitních režimů v systémy demokratické. Snaží se vystopovat jisté shodné rysy, které ovšem nelze do budoucna brát jako návody postupů v podobných situacích. Současný stav poznání na tomto poli, dle mého názoru, dovoluje pojímat tranzitologii jako vědu dokumentující a vykládající, a tudíž jako disciplínu 'pomáhající' k osvětlování jevů, které nelze s jednoznačností a uspokojivě vyřešit pouze 'zevnitř' zkoumaného oboru, v našem případě literatury. Následující oddíl mé práce se pokusí podrobit obecnější závěry tranzitologických bádání analýze v závislosti na zkoumání proměn českého literárního kontextu po roce 1989.

3. Literárního kontext po roce 1989

. . . Já nevím, jak to dopadne. Ale nosím v sobě naději jako stav lidského ducha, který je nezávislý na tom, co se děje.

. . . za takových sedm let bychom mohli být z nejhoršího venku.
Václav Havel (1990)

3.1 Kultura v době polistopadové

Listopadová revoluce roku 1989 v tehdejší Československu znamenala nejen historický mezník v celosvětovém politickém kontextu, ale dotkla se všech vrstev a sfér společnosti. 17. listopad se stal symbolem konce éry totality a vstupu společnosti do světa svobodných možností. Celá společnost se ocitla před úkolem, jak obstát v nových podmínkách, vybalancovat křehkou nerovnováhu mezi tím vrostlým - co bylo a křehkým - co bude.

Bezprostředně po revolučních změnách bylo maximum pozornosti upnuto k zachování nastoupené cesty k demokracii doprovázené snahou zamezit regresi a hrozbě z návratu starých pořádků. Teprve první svobodné volby jako základní instituce moderní západní demokracie ustavily v období euforického 'prožívání' revoluce a procesů náhlých a často nekontrolovatelných, protože živelných změn, konkrétní rámec pro důkladnou a koncepční proměnu české společnosti.

Je zřejmé, že padesát let života v totalitním režimu doprovázeného devastací mravních zásad a hodnotových měřítek, způsobilo neznalost institucionální struktury moderně fungující demokracie, kdy po revolučních změnách nebylo zcela zřejmé, 'co' přesně dělat. Jistá nezkušenost s demokracií a jejím fungováním se projevila tápáním v mnoha oblastech, nastalo období učednické, realizované přirozenou metodou pokusů a omylů.

Dnes, dvacet let po pádu komunistického režimu v bývalém Československu, lze již poměrně přesně analyzovat konkrétní průběh přechodu z totalitního režimu k demokracii. Jednalo se o poměrně grandiózní úspěch, kdy se vzdor všem možným výhradám vrátila Česká republika na pozici nejstabilnější demokracie střední Evropy.

Diskutuje se také o chybách a ztracených příležitostech, a to zejména v oborech, jejichž nezdar mohl mít ve své době fatální vyústění. Existují poměrně detailní studie o reformách ekonomického, hospodářského a právního systému. Jistě nezaslouženě stranou všeobecného zájmu stojí otázky, které se týkají oblasti vzdělanosti a kultury, respektive umění a literatury. O jejich polistopadovém vývoji se postupem času hovoří v poměrně zaběhlých kliše o vyplňování bílých míst a nápravě vývojové diskontinuity se stále sílícím akcentem k otázkám o skutečné důležitosti kultury a potřebě umění v našem světě. Situace je to jistě paradoxní, neboť v dějinách české kultury mělo právě umění a literatura silnou pozici morální a mravní autority a bylo zárukou nejen národní integrity. Vždyť právě kolem literatury a jejích osobností se do značné míry konsolidovala neoficiální kultura 70. a 80. let a s ní i protopolitické elity, které se podílely na prosazování i řízení tranzitních procesů.

Příčiny tohoto stavu lze jistě nahlížet z mnoha úhlů a jen na základě hlubších studií lze dospět k závěrům, které by osvětlily, zda vznikl jako specifická reakce na vývoj v posttotalitní společnosti či se již stal jakousi součástí mezikulturního trendu globalizované společnosti.

3.2 Proměna literárního kontextu

Bezprostřední vliv celospolečenské polistopadové transformace na oblast kultury a vše co si pod ní nejčastěji představujeme, tedy literaturu, umění, hudbu, vědu, filozofii atd. byl v jistém ohledu specifický. I přes silné vědomí důležitosti kulturního zázemí a nutnosti zásadních změn ve všech jeho odvětvích, zůstávala kultura svým způsobem mimo rámec hlavních témat mladé společnosti. Byla překryta aktuálnějšími zájmy, a to zejména ekonomickými a hospodářskými.

Většina laické i odborné veřejnosti jako by uvěřila schopnosti autoregulace umění a literatury. Tak nějak se počítalo s tím, že postačí několik zásadních institucionálních změn a reorganizací a svobodné prostředí samo nastartuje cestu

přirozeného rozvoje kultury. Po otevření hranic se očekával návrat osobností z emigrace, jejichž zkušenosti s demokratickým fungováním kultury ve světovém kontextu poskytovaly jistou záruku 'zdravého' vývoje. Navíc se mnoho umělců a osobností kulturního života angažovalo v průběhu sametové revoluce a později se i aktivně zapojilo do politického života, což opět zapůsobilo na předpoklad, že o tuto oblast bude dobře postaráno. Bohužel se postupem času ukázalo, že pouhé vědomí o potřebě změn a přítomnost osobností ke skutečnému znovuoživení důstojného fungování kultury nestačí. První rok došlo k zániku či zrušení institucí a schémat fungování zavedených starým režimem a na jejich místo nastoupily nové, již ve svobodných podmínkách vzniklé a nezávisle fungující. Každodenní provoz ovšem ukázal, že transformace vnějších podmínek není schopna řešit problémy, které se najednou objevily jednak jako důsledky neblahého dědictví komunistické diktatury, jednak jako důsledky neznalosti a nepřipravenosti na podmínky fungování svobodné společnosti. K těmto potížím, které vycházely hluboko 'zevnitř' a demonstrovaly vnitřní nesebevědomí kultury a možnou brzdu jejího dalšího vývoje, přispěl celosvětový vývojový trend, který jako zpochybňující živel vtrhl do všech jejích oblastí, literaturu nevyjímaje a pro který se již vžil pojem **postmoderna**.

Je-li centrem našeho zájmu postavení a proměna literatury jako součásti kulturního vědomí národa v době transformace, musíme si nezbytně položit otázku 'co' přesně je centrem našeho zájmu, čím konkrétně se tu zabýváme.

Pojem literatura a vše co si pod ním představujeme je velmi široký. Obecně se zjednodušeně pod tímto termínem rozumí jistý soubor, suma základních textů - slovesných děl. V širším pohledu sem můžeme také zahrnout texty,¹⁸ které se zabývají hodnocením, výkladem a kategorizací textů primárních, uvažováním o nich. V širším pohledu ovšem nemůžeme rezignovat na osobu tvůrce textu a prostředí ve kterém vznikl, přičemž v jistých vývojových fázích byla roli autorů a jejich prostředí věnována zvýšená pozornost (pozitivizmus v literární vědě apod.) Dnes se čím dál více ve vědě zabývající se literaturou uplatňují přístupy, které texty nahlížejí perspektivou literární komunikace, kdy literaturu vytváří soubor komunikačních aktů mezi autory a čtenáři, jejichž předmětem jsou texty 'zapsané' v určitém kódu,

¹⁸ Rezignuji zde na využití hlubšího teoretického rozměru diskurzu týkající se vymezení a definování textu v literární vědě (Julie Kristeva, Roland Barthes, Michael Foucault, Gérard Genette ve světě, u nás Mojmír Otruba, Lubomír Doležel, Jiří Homoláč, Petr A. Bílek, Zdeněk Mathauser). Pro mé úvahy v této fázi a směřování práce není relevantní.

zprostředkované určitým médiem a dostupné v určitých kanálech.

Zabýváme-li se charakterizací procesů a jejich přímých důsledků, které doprovázejí nejrůznější celospolečenské zvraty a proměny (v našem případě přechod z totalitního systému ke svobodnému fungování společnosti), nelze za zdroj poznání brát texty - literární díla samotná. Umělecké literární dílo je autonomní a svobodnou entitou, výsostným a individuální tvůrčím aktem, který stojí mimo pragmatické vlivy a působení. (Mám na mysli umělecká díla, která dílčí historické konstelace přesahují.)

Účastníci literární komunikace vytvářejí určitý systém a vstupují do vztahů a konfrontací s okolím, společenským kontextem. Promění-li se tento kontext, dojde zákonitě i k ovlivnění literární komunikace a všech jejích účastníků. Pro označení systému aktivit a vztahů účastníků literární komunikace se od dvacátých let minulého století vžil pojem "literární život".

3.2.1 Kategorie literárního života

Pojem literární život byl již v českém literárněvědném kontextu užíván, avšak o jeho skutečném teoretickém ukotvení se počíná diskutovat až během posledního desetiletí, a to nejen v souvislosti s termínem sociologie literatury.¹⁹

Jak vyplývá z úvodu Tomáše Pavlíčka k prezentaci stati Petera Scherbera na stránkách časopisu *Česká literatura*, oblast sociologie literatury se ve světovém kontextu dynamicky rozvíjí. Svědčí o tom samotná Scherberova stať "*Literary life*" as a topic of literary history,²⁰ která ač je staršího data (byla publikována v roce 1989) přináší zásadní rekapitulaci užívání pojmu literární život v německé, ruské a polské literární vědě a přispívá také k poznání o posunech myšlení v širší oblasti sociologie literatury. Scherber zmiňuje práce, které v našem kontextu nebyly reflektovány (studie Gotze Wienolda, Niklase Luhmanna,²¹ Siegfrieda J. Schmidta), v plném znění byly přeloženy pouze práce Borise Ejchenbauma a Janusze Sławinského, a to

¹⁹ V českém prostředí starší práce viz Krejčí, Karel. *Sociologie literatury*. (cyklostylováno 1944) eds I. Pospíšil, M. Zelenka. Brno: Masarykova univerzita, 2001; Petrusek, Miroslav. *Sociologie a literatura*. Praha: ČS, 1990.

²⁰ Scherber, Peter. Literární život jako předmět literární historie. *ČL* 53, 2005, č. 4, s. 518 - 540.

do slovenštiny. /srov. Pavlíček 2005/

Ač je podstatné, že jsou v našem kontextu literárněsociologické přístupy sledovány (Pavlíček dodává, že bez ohledu na jejich pojmenování) a významné publikace poslední doby badatelů Tanji Bogusze,²² Christine Magerski²³ a zejména klíčová práce francouzského sociologa Pierra Bourdieua²⁴ jsou badatelům známy, nikoli však jako celek přeloženy.²⁵ Českému kontextu představil Bourdieův pojem kulturní pole v kontextu literárněvědného bádání Pavel Janáček.²⁶

3.2.1.1 Literární život v literárněsociologických teoriích²⁷

Od dvacátých let minulého století, kdy poprvé termín **literární život** v rámci vědy o literatuře použil Paul Merker a své průzkumy nazval "socioliterární metodou", byl termín literární život mnohokrát obměňován, definován a upřesňován. V návaznosti na Merkera v roce 1925 P. N. Sakulin požadoval zkoumat "*nejen umělecká díla a samotné slovesné umělce, ale veškerý komplex jevů, jež jsou neodlučitelně svázány s existováním literatury*".²⁸ Scherber upozorňuje, že Sakulin synonymizuje pojmy literární život a literární prostředí, ale již tři roky po Sakulinovi Bachtinův leningradský kroužek rozlišuje literární prostředí (milieu) jako "*souhrn všech sociálně působících literárních prací*" a literární život jako "*souhrn sdělovaných obsahů*",²⁹ tedy jako literaturu samu.

Ve vrcholné fázi ruského formalizmu zavádějí Jurij Tyňanov a Boris Ejchenbaum pojem '*byt*', respektive '*literaturnyj byt*'. V Tyňanově pohledu jsou literatura a literární dílo systémy ve vzájemném vztahu a ve vztazích k systémům dalším. Systémy -

²¹ Luhmannovy práce jsou v češtině od roku 2002.

²² Bogusz, Tanja. *Avantgarde und Feldtheorie. Andre Breton und die surrealistische Bewegung im literarischen Feld nach Bourdieu*. Frankfurt am Main: Lang, 2005.

²³ Magerski, Christine. *Die Konstituierung des literarischen Feldes in Deutschland nach 1871: Berlinen Moderne, Literaturkritik und die Anfänge der Literatursoziologie*. Tübingen: Niemeyer, 2004

²⁴ Bourdieu, Pierre. Za vědu o dílech. In *Teorie jednání*. Přel. Věra Dvořáková. Praha: Karolinum, 1998. s. 41 - 68.; *The Rules of Art. Genesis and Structure of the Literary Field*. Přel. Susan Emanuel. Cambridge: Polity Press, 1996.

²⁵ V kontextu literární historie s jeho teoriemi pracuje například D. Vojtěch (Vášeň a ideál, 2008)

²⁶ Janáček, Pavel. Co to znamená, když se řekne "literary culture"? (Na okraj jednoho výskytu pojmu v anglofonním myšlení o literatuře. ČL 53, 2005, č. 4, s. 556 - 567

²⁷ Vycházím ze stati Petera Scherbera Literární život jako předmět literární historie otištěné v České literatuře v překladu Tomáše Pavlíčka a Pavla Janáčka. (ČL 53, 2005, č. 4, s. 523 - 540)

²⁸ cit. dle Scherber 2005, s. 525

²⁹ Tamtéž, s. 526

řády přiléhající k řádu literatury nazývá 'byty'. Jejich vztah definuje jako záležitost jazykovou. Ejchenbaum teorii literárního života a pojem literatury byt důkladněji propracoval, přičemž zejména jeho závěry týkající se společenského postavení a vlivu spisovatelů se zdají být více než jasnozřivé.

"*Jevem širšího dosahu*" než je "*literatura*" nazval v roce 1959 literární život Wolfgang Kayser. V tvorbě, distribuci, posuzování a recepci viděl síly, "*jejichž spoluprací a ovlivňováním se utváří literární život*",³⁰ jehož neúčinnější formou je "*diskuse o uměleckém díle*" v malých fórech při setkávání přátel, "*kdy se dílo otevírá vnímatelům stejně jako samo sobě*". Dle Kaysera jsou literární díla "*hybatelem (movens)*" literárního života, který není jen záležitostí literárního "*provozu (business)*, *ale objímá totalitu literární komunikace, spisovatele stejně jako jejich díla*".³¹

Při sledování pojmu literárního života nelze přehlédnout práce polských literárních vědců, kteří mají hlavní podíl na přijímání termínů do metajazyka literární vědy. Michal Głowiński se již v roce 1965 pokusil nahlížet na sociologii literatury jako na oddíl literární vědy,³² která se od ostatních odlišuje svým předmětem. Sociologii literárního života, jež postihuje společenské jevy bezprostředně s literaturou svázaných rozdělil do tří oblastí: na sociologii literárních institucí, sociologii literárního povědomí a sociologii fungování literárních děl v dané epoše a v různých sociálních skupinách.

Literární život jako 'relativně autonomní strukturu' otevřenou literární vědě stejně jako sociologii, kdy materiál bádání je společný (i když ne totožný!), definoval Janusz Sławiński. Vztah mezi společností a literárním životem pokládá za vztah systému a podsystému. Rejstřík problémů onoho subsystému vymezuje takto: "*Sociální role tvůrců, společenské postavení spisovatele a status jeho profese, rozvrstvení publika a jemu odpovídající úroveň literární kultury čtenářů, společenské motivace vkusu čtenářů a čtenářské volby, typy čtenářské aktivity, recepce tvorby v různých sociálních prostředích, formy přístupu ke knize a cesty jejího oběhu ve společnosti, rozšiřování výtvorů spisovatelské práce, vydavatelská politika a její souvislosti s podmínkami čtenářského trhu, fungování institucí společenské kontroly nad literární tvorbou*".³³ Literární život je pro něho jednou z oblastí zájmu sociologie literatury spolu se zkoumáním sociálních podmínek tvůrčího procesu díla a výzkumem

³⁰ Tamtéž, s. 528

³¹ Tamtéž, s. 529

³² O deset let později publikuje průlomové stati o teorii literární komunikace.

³³ Tamtéž, s. 532

literárních konvencí a jejich vztahů k literární kultuře.

Podobně jako Sławiński ani Stefan Żołąkowski neredukuje literární život pouze na produkci a oběh literatury, ale zdůrazňuje, že je zapotřebí brát v úvahu i literární politiku, komunikaci v širokém smyslu i chování čtenářské veřejnosti. Dějiny literárního života by se dle něho měly stát součástí vědeckého studia literární kultury, zatímco například u Sławińského byla literární kultura součástí literárního života.

Goltz Wienold v roce 1972 navrhuje rozšířit záběr literární historie tak, aby zahrnula i výzkum aktivit všech účastníků literární komunikace, a v té chvíli by samozřejmě integrovala literární život jako jeden z výzkumných cílů. Pro Wienolda se základní kategorií, jež umožňuje popis literárního života stává operace *"zpracování textů"*. Zahrnuje do ní *"všechny aktivity účastníků komunikačního systému dotýkající se textu komunikovaného v daném systému"* a patří k nim *"recepce, uchování, sdělování dalším účastníkům, jeho parafrázování nebo transformování do 'nových' textů či jiných médií"*.³⁴ Pragmatická orientace Wienoldovy teorie se později stala inspirací zejména pro S. J. Schmidta, který ji rozpracoval ve své teorii literárního systému a literárního jednání.

3.2.1.2 Scherberovo pojetí literárního života

Pro Scherbera samotného je literární život sociálním polem, v jehož rámci se odehrávají *"aktivity literární komunikace a metakomunikace (komunikování literatury a komunikování o literatuře)"*³⁵ a zdůrazňuje tři požadavky, které by výzkum literárního života neměl opomíjet.

Literární život nelze omezovat jen na výzkum distribuce a oběhu s vyloučením autorů a textů. Literární život zahrnuje všechny účastníky komunikace, instituce (*"komplexní formalizované systémy činností směřující k literárním cílům"*),³⁶ sdělované literární obsahy a jejich vzájemné vztahy.

Literární život nelze zkoumat bez širšího jazykového, komunikačního a sociálního kontextu, z čehož plyne požadavek *"rozlišovat mezi jednotlivými rolemi"*

³⁴ Tamtéž, s. 533

³⁵ Tamtéž, s. 534 - 535

³⁶ Tamtéž, s.535

(Handlungsrollen) v oblasti literárně komunikačních aktivit. Třídy těchto rolí jsou čtyři: produkce, aktivity sdělování, aktivity vnímání a aktivity zpracování".³⁷ Literární život je systém s vnitřní strukturou, jež je tvořena složkami a vztahy a do které patří i část jejího okolí, která je připravena k interaktivní výměně. Za předmět sociologie literatury Scherber pokládá "veškerou oblast literární komunikace, systém literárního života i s jeho dílčími elementy a subsystemy. Elementy rozumí účastníky literárně komunikačních procesů a subsystemy literárního života například literární časopisy, nakladatelství, ale i takové abstraktní systémy uchovávací nebo řídicí proces literární komunikace, jako jsou systémy stylů či žánrů".³⁸

Uvědomuji si, že výše uvedený přehled názorů je pouze letmým vhladem do problematiky literárního života a do zkoumání jeho funkce a postavení nejen v rámci literární vědy. Přesto však se zde prezentované teorie pro mě staly inspirací, jednak pootevřely prostor pro další uvažování o literárním životě a jednak zaštitily mé pojmoslovné tápání. Lze také konstatovat, že i přes pouze základní znalost jsou mému chápání literárního života neblíže formulace Janusze Sławińskiego, který literární život charakterizoval jako souhrn společenských jevů, který je v daném čase a místě spojen s tvorbou, oběhem, šířením a recepcí literárních děl.³⁹

Literární život zahrnuje různé instituce (nakladatelství, časopisy, knihovny, spolky, skupiny), které stanovují rámec komunikace jednotlivých účastníků, jež jsou navzájem provázány a za jistých podmínek se více či méně významně ovlivňují. Účastníky literární komunikace se rozumí celá tzv. literární veřejnost, tj. autoři, čtenáři, vydavatelé, mecenáši, přičemž za specifické považujeme význam a postavení kritika.

Konkrétní projevy fungování a organizace všech složek literárního života lze vysledovat v okamžicích proměn společenských a kulturních podmínek, kdy se dá celý systém do pohybu a může tak dojít odhalení způsobu provázání jednotlivých zúčastněných elementů a jejich faktického vztahu k literárnímu procesu.

³⁷ Tamtéž, s.535

³⁸ Tamtéž, s. 536

³⁹ srov. Sławiński 1976.

3.2.2 Dva modely literárního života

Literární život je ovlivňován a utvářen mnoha faktory, přičemž za nejzásadnější lze považovat kulturní a politické prostředí. Jiné zásady organizace a fungování literárního života platí v demokratickém systému, který zaručuje svobodné vyjadřování v plné šíři bez jakýchkoli cenzurních zásahů, jiné platí v systému doktrinujícím, který základní práva jednotlivce pošlapává a jednání, která nejsou v souladu s jeho přesvědčením dokonce vědomě kriminalizuje.

Minulé století se všemi svými dějinnými zvraty dostatečně prověřilo dva základní modely fungování literárního života odvozené z politického kontextu. Květoslav Chvatík, který se touto problematikou dlouhodoběji zabývá, zavádí pro případ, kdy literární život probíhá bez omezování a za svobodných podmínek, termín literární život liberálně-demokratický a pro situaci, kdy je literární život regulován a cenzurován termín totalitně-dirigistický.⁴⁰

Chvatíkem navržené termíny (snad kromě pojmu dirigistický) lze celkem snadno akceptovat. Přirozeně odpovídají perspektivě tranzitologických bádání, jež užívá pojmů zřízení demokratické a režim autoritářský či totalitní.

Pro termín označující situaci ve společnosti, kdy je literatuře i umění ponechán volný prostor pro jeho svobodný vývoj by, dle mého názoru, bylo vhodnější užít slov v opačném pořadí, tedy místo liberálně-demokratický spíše demokraticky-liberální. Jistě to není zásadní otázka, ale domnívám se, že mnou zvolené pořadí charakter literárního života vystihuje vhodněji, nehledě na to, že toto pořadí vytváří formální protiklad k zvolenému pojmu totalitně-dirigistický. Slovo demokratický popisuje, jaké ideje společnost vyznává a slovo liberální odkazuje k formě jejich naplňování. To se týká i pojmenování modelu, který vymezuje společnost s autoritářským vedením, jen s tím poukazem, že termín dirigistický by bylo vhodnější nahradit pojmem direktivní, který věrněji odráží způsob řízení, kdy je moc v držení státu (a jím vyznávané ideologie) a který tvoří přesnější protipól k řízení liberálnímu. Dovolím si tedy pro účely této práce užívat pojmy v mnou pozměněné formě.

⁴⁰ viz Chvatík, Květoslav. Role faktorů literárního života ve vývoji české literatury 20. století. In *Česká literatura na konci tisíciletí: Příspěvky z 2. kongresu světové literárněvědné bohemistiky*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2001. s. 377 – 382.

Demokraticky-liberální literární život vnímá literaturu jako autonomní složku kulturního vědomí národa, nezasahuje do jejího vývoje a směřování. Příznakové pro tento model jsou ekonomické okolnosti fungování literárního života a existence literatury vůbec. Umění a literatura jsou brány jako specifické, ale přeci jen zboží a zapojují se v intencích vztahu nabídky a poptávky do tržního mechanismu fungování společnosti. Za ideálních podmínek (mimo doby světových propadů a krizí) vznikne propojená síť sestávající z institucí zajišťující ekonomické zázemí literárního života (stipendia, literární ceny, nadační aktivity, činnost mecenášů, intuice a podnikavost nakladatelských subjektů). Stát zde přijímá roli jakési garančního patrona, jenž podporuje činnosti, které ze své podstaty nemohou očekávat masovou podporu (náročná literatura) apod. Upozorňuji na slova ideální podmínky, neboť budování takového systému je během na dlouhou trať, může zde docházet k omylům a nečekaným potížím. Jedná se o otevřený proces, o neustálé hledání rovnováhy či o řešení aktuálních hodnotových otázek a požadavků společnosti. Pro ilustraci postačí pohled do naší současnosti na situaci financování literatury a kultury po dvaceti letech svobodného fungování společnosti. Příčin tohoto stavu je jistě vícero, ale tu zásadní můžeme spatřovat v podobě podcenění a nedůsledném řešení otázky financování kultury v době transformace české společnosti po roce 1989. Přejít z totalitního režimu do svobodně fungujícího zřízení odkryl nepřipravenost na vstup kultury do tržního prostředí a neznalost mechanismů a procesů svobodného fungování umění a literatury.

Pohled do minulosti, kdy do roku 1948 literární život řekněme vzkvétal a přispíval nespornými hodnotami do širšího evropského kulturního kontextu, nás může utvrdit v přesvědčení, že doba padesáti let komunistické diktatury měla fatální důsledky, jejichž odstranění je stále úkolem budoucí generace.

Po komunistickém puči v únoru 1948 došlo k útlumu všech již zavedených složek literárního života.⁴¹ Dříve liberální společnost uvízla na celé následující půlstoletí v modelu **totalitně-direktivního** způsobu literárního života. Literatura se stala ideologickým nástrojem boje proti kapitalismu pod striktním dohledem státního aparátu.⁴²

Sametová revoluce v roce 1989 znamenala konec direktivního řízení literatury a

⁴¹ S výjimkou krátkého oddechového času během pražského jara 1968.

⁴² Podrobněji o situaci literárního života po roce 1948 viz Chvatík 2001.

obnovu demoktaticky-liberárního modelu literárního života. Transformace celé společnosti a návrat mezi evropské demokracie byla novou zkušeností. Jaké změny postihly všechny složky literárního života a jaké problémy sebou přechod z totalitního k demokratickému fungování přinesl se pokusím nastínit v další části práce.

3.3 Transformace literárního života

*... Kdykoli se nám navzdory upřímné snaze nepodaří „personifikovat“ vinu, máme sklony hovořit o sociálním útlaku, který pramení ze samotné existence společnosti jako jistá nevyhnutelná nutnost (to, když máme v úmyslu nic proti němu nedělat); nebo o útlaku vycházejícím z vadné organizace společnosti (to když stále ještě doufáme, že jej odstraníme).
Zygmunt Bauman (1988)*

3.3.1 Dědictví minulosti a splácení dluhů

3.3.1.1 Totalitní kontinuita

Vstup do svobodné společnosti sebou přinesl několik rozporuplných aspektů, které by bylo možno metaforicky nazvat '**vězeňským syndromem**'.

Ač se brána demokracie pootevřela bezprostředně po listopadových změnách, absorbovat okolnosti demokratického způsobu života byla pro mnoho jedinců přes jisté snahy zprvu složitým úkonem. Pochybnou, ale přesto jistotu, kterou režim přinášel pro přizpůsobivější občany, nebylo snadné ze dne na den opustit. Z vnějšího pohledu bylo jejich zapojení do demokratizace bez nápadnějších problémů, avšak latentně přítomný strach z nového a dosud nepoznaného živený komunistickou propagandou o krutém kapitalistickém západě a podvrtných živlech, způsobil, že u mnohých zůstala ideologická schémata vnitřně nezpracována, což mělo za následek lpění na dříve indoktrinovaných návycích. Ty byly přenášeny do běžného života a nevědomě vyžadovány.

V praxi se to týkalo zejména oblastí, které kladly nároky na aktivní přístup a samostatnost myšlení bez očekávání 'doporučení' jedině správného postoje. Padnutím železné opony byl svržen totalitní režim, ale nebylo odstraněno totalitní myšlení, které ze své podstaty odmítá přijmout fakt svobody a do volného prostoru projektuje 'vězeňské' návyky. Ne snad ze zlého úmyslu, ale spíše z nejistoty je

společnost stále nucena přijímat diktát řádu (který sám o sobě nemusí být negativní).

Totalitní kontinuitu lze vnímat jak na rovině **personální (uživatelské)**, tak institucionální. Tohoto vymezení užil například Bohumil Kartouz ve své práci o situaci médií po roce 1989.⁴³ V oddíle nazvaném *Staré psy nové kousky nenaučíš* mimo jiné konstatuje, že významným projevem uživatelské totalitní kontinuity je nemožnost vzniku nových nedemokratických médií bezprostředně po revoluci, poněvadž mnoho aktivních novinářů přešlo do nově vzniklých nebo fasádu změnivších médií ze starých režimních a nová generace se prosazovala jen stěží, neboť *"tak jako nežili v České republice lidé se znalostí skutečné demokracie (až na výjimky), stejně tak zde nežili novináři, kteří by věděli, co to je být hlídacími psy demokracie. /.../ Až na výjimky neovlivňovali chod média natolik, aby mohli změnit jeho tvář"*.

Představitelem totalitní kontinuity **institucionální** jsou instituce, které jsou přímými tvůrci společenského prostředí a svým působením jej ovlivňují. I zde se projevila přímá spojitost s fungováním organizací za starého režimu a jejich obtížná reformovatelnost, přičemž hlavním příčinou tohoto stavu může být přímo stát jako hlavní zadavatel společenských objednávek. Přerod starých institucí k těm, které plně respektují a vyhovují novým demokratickým podmínkám byl dlouhotrvající proces, zejména v těch oblastech, které jsou na institucionálním působení přímo závislé.

České literární prostředí reagovalo na razantní celospolečenskou změnu celkem pružně, avšak ne bez problémů.

⁴³ Kartouz, Bohumil. *Bolestný přerod totalitní společnosti: 20 let porodních bolestí prizmatem médií* [online]. blisty.cz, 11. 11. 2008 [cit. 2009-0814]. Dostupné na www: <<http://www.blisty.cz/archiv/>>

3.3.1.2 Literatura ve službách

Hluboká zakořeněnost fungování totalitních mechanismů je bezprostředně podmíněna dobou trvání totalitní diktatury a silou razance s jakou za podpory části společnosti působila. Situace české kultury a literatury je v tomto ohledu komplikovaná a je nutno ji nahlížet v širších dějinných souvislostech.

Masivnost ovlivnění a ovládnutí kulturního, respektive literárního života po únorových událostech komunistického puče v roce 1948 mělo více příčin. Nepomíjitelná a zásadní samozřejmě vychází z teze nastupující marxisticko-leninské ideologie s postulátem vágně definovaného, ale o to více obhajovaného socialistického realismu. V době nástupu normalizace po srpnových událostech 1969 volal po potvrzení myšlenek socialistického realismu jako jediné možné tvůrčí metody Jan Kozák na ustavujícím sjezdu Svazu českých spisovatelů: *"Je-li umění jako celek nezbytné pro formování socialistického člověka, pak literatuře v něm přísluší místo mimořádně odpovědné, a to právě z ideového hlediska. Film, rozhlas, televize, divadlo jsou závislé na literární tvorbě a jejich ideová a umělecká úroveň více či méně souvisí se situací a úrovní literatury samé. Jeví se nám proto jako naléhavá nutnost nejužší a cílevědomá spolupráce, těchto druhů a oborů umění. Tuto marxisticko-leninskou koncepci umělecké tvorby přijímáme jako svou. /.../ Socialistický realismus je pro nás způsob, jak literatura reaguje na neustále se rozvíjející socialistický život a jak jej sama obohacuje. Přitom se socialistický realismus sám s vývojem života mění, obohacuje a rozvíjí. Jestliže jej takto pochopíme, ponese naše nová, socialistická literatura ve svém obsahu i formě vždy pečeť modernosti. Tato koncepce tedy orientuje spisovatele na společenského člověka v celé jeho perspektivě, vychází z dialektického pojetí skutečnosti, z marxistického světového názoru jako jednotícího principu. Zdůrazňuje aktivní úlohu literatury ve společenském procesu v jeho konkrétnosti a v bohatství tvárných prostředků. Chápe socialistický realismus jako syntézu dosavadního vývoje progresivní literatury, zejména jeho dialekticko-materialistické překonání kritického realismu a romantismu."*⁴⁴

Literatura a literární život byl degradován do role služebné komunistické

⁴⁴ Kozák, Jan. *Sjezdová zpráva přednesená na ustavujícím sjezdu Svazu českých spisovatelů 31. 5. 1972* [online]. slovníkceskeliteratury.cz, 31. 5. 2006 [cit. 2009-08-22]. Dostupné z www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docid=776; též In *Ustavující sjezd českých spisovatelů*. Praha: Svoboda, 1972. s. 7-62.

propagandě a tvůrci se stali účinnou zbraní pro třídní boj a konečné vítězství komunismu. Jednoznačně tak byla zneužita důvěra a naděje občanů kladené do spisovatelské obce, která byla považována až do nástupu fašismu v roce 1939 za elitu národa.

Cesta vedoucí k degradaci literatury na úroveň nástroje ideologického boje byla paradoxně usnadněna národním vědomím historické zkušenosti o nutnosti chránit literaturu jako národní dědictví a podporovat její postavení jako vůdčího principu při celospolečenských změnách.

Rok 1989 ovšem přinesl naprostou změnu. Její fatální význam spočívá ve vyvázání se literatury ze společenských závazků. Poprvé v novodobých dějinách literatury se mohla vyvíjet téměř nezávisle na společenské objednávce. Využití a naplňování autonomnosti literatury, které bylo jednak zcela pochopitelnou reakcí na její znásilňování za posledních padesát let a jednak doprovodným jevem silících postmoderních tendencí, se ale časem zproblematizovalo. Ukázalo se, že vyrovnání se s minulostí obnášelo opět se zavázání ke splnění 'úkolů' (avšak již dobrovolnému) bez jistoty konečného a uspokojivého výsledku. Společenská objednávka 'pravdivého' poznání národní literatury a jejího uvedení do celosvětového kontextu se tak stala určujícím hybným momentem uvažování o literatuře a vyrovnání se s minulostí se všemi jejími aspekty a zásadním tématem literárního života počátku 90. let.

3.3.2 Proměny elementů literárního života

3.3.2.1 Literární instituce

Předlistopadovou direktivnost spisovatelských institucí vystřídalo širokospektrální rozvrstvení do mnoha spolků a zájmových sdružení.

Dříve byli spisovatelé sdružováni do výběrových institucí s primárním ideologickým zaměřením, kdy pomyslnou špičku ledovce tvořil Svaz československých spisovatelů,⁴⁵ který se po revolučních změnách rozpadl a již v prosinci 1989 vznikla nová organizace s názvem Obec spisovatelů. Ta byla však pojímána zcela odlišně a hlavně nově formulovala své pravomoci. Zatímco její předchůdce svým názvem Svaz kopíroval označení orgánů politického řízení kultury v Sovětském svazu, Obec byla budována jako dobrovolná profesní organizace českých a moravských spisovatelů, literárních vědců a kritiků, kdy jediným kritériem členství je prokazatelná literární činnost.⁴⁶ Jejím první předsedou se stal Milan Jungmann, jenž musel od počátku čelit výpadům, které se týkaly majetkoprávního vypořádání (Obec spisovatelů se vzdala nároku na majetek a finance své předchůdkyně) či smyslu a poslání nově ustanovené organizace. Na názory spisovatele Petra Prouzy, který na stránkách *Práce* nazývá obec pseudoideovou organizací, jež příliš zavání pozůstatky minulosti nebo že literatuře prospěje spíše tržní ekonomika než Obec spisovatelů, Jungmann obhájí novou organizaci spisovatelů slovy: *"Obec je mladý spolek a rozvíjí svou činnost ve zcela změněných podmínkách, formy jejího působení se musí přizpůsobovat novým úkolům i možnostem."*⁴⁷ Prouzovo nařčení odmítá s tím, že se jedná o mlhavé obvinění, čerpané rovněž z absurdních zdrojů, že pouze víří prach a bije na planý poplach. Ač přes prvotní naděje, nikdy se zcela nepodařilo prolomit nedůvěru zejména mladých tvůrců a i přes snahy prospěšně působit (literární ceny, Nadační fond apod.), nikdy se nestala obcí sdružující široké spisovatelské a vědecké spektrum.

Zrušením Svazu ztratili domovské zázemí politicky konformní spisovatelé, kteří se pružně sjednotili do Unie českých spisovatelů, kde pokračovali v udržování stranické

⁴⁵ Komunistický Svaz českých spisovatelů vznikl po zákazu činnosti Syndikátu českých spisovatelů v roce 1948.

⁴⁶ Do Obce mohl být přijat každý, zatímco Svaz byl výběrový a držení jeho legitimace poskytovalo mnoho výhod, včetně jistoty kariérního postupu, přiděleného bytu atd.

linie a prezentace svého politického světonázoru. Listopadovou revolucí se cítili poškozeni a utlačováni do pozadí.⁴⁸

PEN klub jako organizace v českém prostředí popularizovaná zejména působením Karla Čapka⁴⁹ byla v letech 1939 – 1989 na okraji zájmu a její vliv utlumen na minimum. K výraznějšímu oživení činnosti českého centra této mezinárodní organizace došlo ještě za komunistického režimu v létě 1989, kdy do PENu začali vstupovat zakázaní autoři z řad disentu. Tím byla stvrzena jistá výjimečnost PEN klubu oproti jiným organizacím a respekt jaký jeho polistopadová existence budila, a to zejména posláním, k němuž mimo jiné patří aktivní postoj při vyjádření solidarity s vězňenými či pronásledovanými spisovateli zejména ze zemí s totalitním zřízením. Malými centry probouzejícího se literárního života se staly tzv. Sudé čtvrtky, které od roku 1992 pořádá Společnost přátel PEN klubu. V jejich rámci se odehrávaly autorská čtení, literární festivaly, besedy se spisovateli apod. Vznikla rovněž Obec překladatelů, kteří byly dříve organizováni ve zvláštní sekci SČS.

Pro rozvoj a posilování teze o nutnosti obnovy občanské společnosti přispěla zejména regionální⁵⁰ a zájmová sdružení literátů⁵¹, jež zajišťovala podporu samostatného rozvoje regionu a tím větší nezávislost na centru. Objevilo se více spolků, s úzkým zaměřením⁵² které neměly pevný institucionalizovaný rámec a mnohdy zanikaly, proměnily se v jiné apod.

⁴⁷ Jungmann, Milan. Trh s obuškem. *LitN II* 1991, č. 26, s. 2

⁴⁸ Jako platformu pro své názory využívají od roku 1995 časopis *Obrys-Kmen*, který začal původně vycházet jako příloha *Haló novin*.

⁴⁹ Od roku 1994 uděluje každé dva roky český PEN klub Cenu Karla Čapka za mimořádné literární dílo, kdy jedním z hodnotících kritérií je, zda dílo významným způsobem přispělo k prosazování demokratických a humanistických hodnot. Mezi laureáty ceny patří například Günter Grass, Philip Roth, Arnošt Lustig či Josef Topol, nejnověji v roce 2006 Jiří Stránský (dlouholetý prezident Českého centra PENu) a o dva roky později Václav Havel.

⁵⁰ Regionální sdružení se často vyprofilovala z krajských poboček Svazu československých spisovatelů – např. Středisko západočeských spisovatelů (zal. 1990)

3.3.2.2 Knižní trh

Za komunistického režimu v bývalém Československu bylo vydávání knih pod striktním dohledem a podrobováno přímé direktivě politického vedení. Jeho razance se v průběhu padesáti let proměňovala v přímé závislosti na konkrétní politické konstelaci (definitivnost padesátých let, uvolnění kolem událostí Pražského jara, laxnější normalizace).

Jakákoli intervence libovolného subjektu po listopadu 1989 byla vnímána velmi citlivě. S vědomím absolutní volnosti, kterému napomohly i velmi liberální předpisy⁵³ se knižní trh rozvolnil a bez účasti jakýchkoliv koncepčních nároků a kontrolních mechanismů počal živelně rozrůstat. Knižní kultura se po listopadu 1989 stala první oblastí kultury, kde došlo ke komplexní transformaci do změněných společensko-ekonomických podmínek.

Dalo se předpokládat, že svoboda slova a publikování otevře dveře všem tabu, které po dlouhou dobu provázela českou knižní produkci a že se na knižním pultech objeví díla autorů proskribovaných, knihy z trezoru. Též se počítalo s tím, že se knižní trh dostatečně zpluralizuje a ke slovu přijde i nedostatkové a žádané zboží - literatura překladová (ta tvoří specifickou oblast), literatura populární, vědeckofantastická, dříve u nás již zavedené rodokapsy, oblíbená červená knihovna, kuchařky, hobby tematika, ale také tajená literatura erotická a esoterická. Tedy vše, co ke svobodnému a otevřenému knižnímu trhu patří. Nikdo si ovšem nepředstavoval, že vše se objeví tak rychle a nekontrolovaně, a navíc bez času potřebného na kvalitu vydání.

Karel Hviždala při svém vystoupení na konferenci v polské Wroclavi počátkem listopadu roku 1989 ukončil svůj příspěvek těmito slovy: *"Ten spisovatel, který si je vědom zmíněného mravního odkazu Václava Havla a je tedy schopen podstoupit nevypočitatelnou oběť, má šanci svá neokleštěná díla začít publikovat v samizdatových a exilových edicích, ze kterých by postupně mohla vzniknout řada nezávislých soukromých nakladatelských domů. Samizdatové edice by si požádaly o registraci a exilová nakladatelství přesídlila domů. [...] Nakladatelské lhůty by se*

⁵¹ například KALD – Klub autorů literatury faktu

⁵² Společnost přátel Jaroslava Foglara apod.

⁵³ Oprávnění podnikat na knižním trhu bylo možné získat bez jakýchkoli kvalifikačních předpokladů pouze na základě ohlašovací povinnosti stanovené tzv. živnostenským zákonem a teprve roku 1995 byl přijat zákon o podnikání v této oblasti na základě povinné registrace u MK ČR. /srov. Balašík 2005/

zkrátily ze 3 až 4 let na 4 - 8 týdnů. S oficiálními nakladatelstvími nelze v této fázi počítat, neboť již ve své struktuře a systému mají povýtce zabudovaný represivní charakter."/cit. dle Zach 1995, s. 151/ Čím je výše uvedená úvaha zajímavá, je nasnadě. Optimisticky popisuje ideální průběh integrace nakladatelství a vydavatelství tří proudů české literatury do proudu jednoho. Dnes víme, že výše popsany scénář postupného zpřístupňování nezávislé literatury a jejího pozvolného začleňování do kontextu jedné literatury nevyšel. /podrobněji viz. kapitola Samizdatové edice kvůli ztrátě svého původního smyslu existence zanikly, bez nároku dokončit své ediční plány. Exilová vydavatelství se změnila v česká nakladatelství v zahraničí. Z pokusů oprášit dřívější samizdatová či exilová nakladatelství v nových podmínkách uspěla snad jen Pražská imaginace.

Proměnu na československém knižním trhu všichni vítali, ale to s jakou rychlostí a s jakou vehemencí bude provedena bylo přinejmenším překvapující. Již po roce svobodného fungování zde vznikla naprosto nepřehledná situace, o čemž svědčí i fakt, že pro první porevoluční léta prakticky neexistuje spolehlivá evidence knižní produkce. K chaotickému stavu přispěl i fakt zhroucení distribuční sítě, k jejímuž rozpadu přispěla nešetrná privatizace Knižního velkoobchodu. Před sametovou revolucí zde působilo na 40 státních nakladatelství, z nichž v různých fázích transformace většina (včetně velkých kamenných) postupně zanikla (Svoboda, Odeon, Československý spisovatel) Brzy je nahradilo na tři tisíce nových nakladatelství a vydavatelství. První soukromé nakladatelství vzniklo již v prosinci 1989. Stal se jím dnes již renomovaný nakladatelský dům Paseka.⁵⁴

Na troskách státních nakladatelství, jejichž zaměstnanci očekávali nástup nového vedení na místa zdiskreditovaných úředníků a předpokládali, že se v edičních plánech pouze vymění režimní autoři za žádané tvůrce, jejichž díla nemohla vycházet nebo vyjít mohla, ale v dosti zmrzačené podobě, se uzavíraly sice smlouvy, ale na vydání se čekalo. /srov. Kautman 1995/ *"Redaktoři oficiálních nakladatelství, často bez základních informací o spektru nabídky samizdatové a exilové literatury pojali většinou obnovování paměti jako kampaň [...] Narychlo přestavěné ediční plány narazily na tehdy ještě socialistickou nepružnost tiskáren, takže nadhodnocené náklady dříve zakázaných publikací, zpravidla v nepřítažlivé grafické úpravě, zaplavily trh bez výběru prakticky naráz a nezřídky přispěly ke zhroucení kamenných nakladatelství neschopných transformace."/Zach 1995, s. 151/*

Většina nově vzniklých soukromých nakladatelů se vesměs plně soustředila na vydávání dříve zakázaných autorů a objevování dosud tabuizovaných témat. Fluktuace však byla značná, mnoho nakladatelství zaniklo, stala se nakladatelstvími "jedné knihy" a na jejich místo nastoupil subjekt nový apod. Mezi ta nakladatelství, která v novém prostředí obstála a z nichž některé zůstávají důležitými hráči v našem nakladatelském světě i dnes bezesporu patří Argo, Atlantis, Host, Hynek, Paseka, Petrov, Torst, Triáda, Votobia, Ivo Železný a další.

Motivace nakladatelů a vydavatelů proniknout na český knižní trh byly bezesporu nejrůznější. Od poctivých snah zacelit trhliny způsobené komunistickou represí a snah udržet kontinuitu hodnot nezávislé literatury, přes pokusy jednotlivců zviditelnit sami sebe, až po podřizování se jakýmsi módním trendům či dokonce touhu po rychlém zbohatnutí.⁵⁵ Nakladatelský boom tak bývá často metaforicky pojmenováván, přirovnáván například k protržení hráze při povodni apod. /srov. Janoušek 2001/

Na pultech knižních obchodů a později i stánků se objevila jména známá již z let šedesátých - Škvorecký, Kohout, Gruša, Vaculík, Klíma, Kliment, Pecka, Hiršal Trefulka, Kriseová, Putík, Kantůrková, Sidon a z těch mladších Třešňák, Procházková. Bohužel knihy těchto autorů, které knihkupci vrhli do prodeje ve snaze uspokojit zájem o zakázanou literaturu (tituly vycházely ve statisícových nákladech), se jako první ocitly na pultech výprodejů. Přičemž mezi těmito dvěma fakty není vztah přímé závislosti. Nehovoří se tu o kvalitě děl. Staly se prostými "oběťmi" rozvíjejícího se knižního trhu v nestandardních podmínkách. Toto se na recepci těchto děl projevilo zejména u mladší generace, byť právě tato díla byla mnohdy nositeli závažných témat s morálním poselstvím (Peckovy Motáky nezvěstnému či Kantůrkové Přítelkyně z domu smutku). V jen o něco méně skromnějším nákladech vycházejí literární experimenty (Linhartová, Hiršal, Grögrová). Publikování se dočkali i autoři, jejichž literární texty byly před rokem 1989 známy úzkému okruhu přátel (Hodrová, Milota).

⁵⁴ O rok později bylo zaregistrováno na 900 nových nakladatelů a v roce 1991 již 1 630. Dnes se situace ustálila zhruba na 3 300 . /srov. Balaščík 2005, Císař 2009/

⁵⁵ Od 20. let 20. století až do roku 1990 platily na československém knižním trhu pevné ceny, což listopadové změny radikálně proměnily. /srov. Stöckelová, Anna. *Proměny knižního trhu v současnosti* [online]. sdruk.cz, Ústav informačních studií a knihovnictví FF UK Praha c2008 [cit. 2009-08-16]. Dostupné z www: <<http://www.sdruk.cz/sbornik 2008>>

3.3.2.2.1 Poptávku vystřídalo ochlazení

Růst knižního trhu⁵⁶ musíme bezpochyby přičíst enormnímu zájmu čtenářské obce o 'zakázané ovoce'. Tato poptávka měla svůj přirozený důvod, a to seznámit se s díly, které zde byly nedostupné a rychle zahladit hluchá místa jak čtenářských zkušeností, tak čtenářských zážitků. Hektická snaha rychle dohnat nedobrovolný skluz, vyrovnat ho a tím dejme tomu znovu obstát v nejen literárním, ale i v širším kulturním kontextu, měla ale poněkud nečekané vyústění, které se nejprve projevilo jako rezignace velké části čtenářského spektra a postupné ochlazování zájmu o vydané a dále vydávané tituly, až po jejich čím zřetelnější odmítání. Příčin tohoto stavu můžeme najít několik.

V ostrém vydavatelském tempu nebylo možné dostat požadavkům knižní kultury. Na jistou úroveň zvyklým čtenářům se tak dostávají do rukou knihy nedbale redaktorsky i edičně připraveny, bez řádných jazykových korektur a respektování běžných typografických standardů, což samozřejmě vedlo k jisté degradaci nabízených titulů.

Nemalou měrou k situaci opadávajícího čtenářského zájmu samozřejmě přispěla samotná přehlcnost knižního trhu a nemožnost se v něm orientovat. Pro většinu čtenářů se náhle objevila jména autorů, které neznala nebo o nich měla jen letmé tušení, a to povětšinou zkreslené působením komunistické propagandy. Začala být čím dál více pocíťována absence kritických hlasů, které by napomohly k rozkrytí nepřehledné situace a poskytly laické a velké části i odborné veřejnosti jakési vodítko. Zakázaná literatura byla také náročnější a v okamžiku uvolnění, kdy přestaly hrát roli politické významy, scházela publiku větší motivace k její četbě. Od zakázaných autorů část publika odešla k módní beletrii překladové.

Novým nakladatelům chyběl rozhled, nedokázali ve směsici přicházejících textů kvalitativně rozlišovat. Bez rozpaků tak pomáhali na svět titulům, které by za standardních podmínek jen těžko obstály, což ostatně prověřila i budoucnost. Vedle děl, kterým náleží v české literatuře čestné místo se tak na pultech ocitaly texty,

⁵⁶ V roce 1989 vyšlo v České republice 3 767 titulů, v roce 1990 4 136, o rok později 6 057. Tento trend pokračuje i nadále, kdy v roce 2004 vyšlo celkem 15 749 titulů. Průměrný náklad před rokem 1989 byl 18 000 výtisků. V 80. letech dosahovaly prózy Bohumila Hrabala nákladu 100 000 výtisků, poezie Jaroslava Seiferta 50 000 výtisků, prodaných během jednoho dne. V roce 1990 se knihy Ivana Klímy má veselá jitra prodalo 150 000 výtisků, legendárním dodnes zůstane náklad Černých baronů Miroslava Švandrlíka, který dosáhl závratné výše 700 000 tisíc výtisků. Dnes se za bestseller považuje hranice 6 000 výtisků, prodaných za 1 rok. /srov. Balaščík 2005/

kteře měly jepičí život a jejich jedinou předností bylo, že byly nějak zakázané, bez ohledu na to, za jakých okolností.

Hovoříme-li zde o vydávání tabuizovaných knih je třeba si uvědomit, že ač z hlediska jejich všeobecné známosti českému publiku se jednalo o díle nová, z hlediska časového to byly texty mnohem starší, někdy řádově i desítky let. Vtahovaly se ke kontextu, který byl pro svou dobu neaktuální a mnohdy již pozapomenutý, nabízel otázky, které již byly zodpovězeny. Samozřejmě, zde nehovoříme o nadčasově platných hodnotách knih, ale spíše se jedná o jejich konkrétní výpovědní hodnotu pro čtenáře, který žije v jiných podmínkách, době a celkovém kontextu, aby mohly uspokojivě reagovat na jeho aktuální potřeby, a to jak na úrovni tematické, tak formální. Přelomová doba, která klade velké nároky na osobnostní integritu jedince, jenž je vystaven každodenní nutnosti reagovat na nové situace a orientaci v nich, *"ztrácela literatura schopnost radit a nabízet řešení"*. /Bílek 2005, s. 44/ Tento stav jakési časové diskontinuity později vedl k názorům, že přesycenost trhu texty starší datace a knihami přinášející historická svědectví či literatura deníková a memoárová znemožnila či ztížila cestu textům a autorům novým. Je otázkou, zda je opravdu možné považovat toto tvrzení za vysvětlení komplikované situace nastupující literární generace, nezavedených autorů či nových textů autorů zavedených. Příčinami a analýzou tohoto problému se zabývalo více badatelů. Například pro Pavla Janouška je doba *"tím správným literárním bezčasím, neboť dnešní literatura si vzala, řečeno sportovní terminologií, time - out."* /Janoušek 2001, s. 70/

Zúžený prostor pro nové texty mohly kompenzovat literární časopisy, ty se ale většinou v prvních porevolučních letech věnovaly upomínkám textů starších, medailonům či otiskování veršů a krátkých literárních pokusů mladých autorů bez důkladnější koncepce a kritiky výběru. Vesměs zde dominují vzpomínkové eseje, deníkové záznamy či komentáře spíše politického rázu autorů generace starší.

Tituly, které reflektují dobovou realitu a se objevují postupně. K prvním autorům, kteří tematizují revoluci roku 1989 a bouřlivou dobu po ní patří Bohumil Hrabal a jeho knižní soubor Listopadový uragán (1990), o rok později Michal Viewegh (ironické drama Růže pro Markétu), Jan Novák (reportáž Samet a pára 1992), Ludvík Vaculík (Jak se dělá chlapec 1993). Motivy listopadové revoluce lze nalézt i v eseji Daniely Hodrové (Město vidím ... 1992), knize Ivana Klímy (Čekání na tmou, čekání na světlo 1993), Památníku (1994) Evy Kantůrkové či ve Vieweghově románu Báječná léta

pod psa (1992).⁵⁷ Ač například román posledně zmíněného spisovatele dosáhl poměrně velkého čtenářského úspěchu, téma revoluce a let, které jí předcházely zde vyznívá idealisticky bez hlubších přesahů a tudíž možnosti vnést do debaty o vyrovnání se s minulostí více než jen dětsky povrchní nostalgické vzpomínání.

Příčiny upadání čtenářského zájmu o vydávané 'staronové' tituly jsou zdá se víceméně kombinací výše zmiňovaných faktorů. Zásadní roli ale dle mého názoru sehrál fakt, který není tolik podmíněn vnějšími okolnostmi literárního provozu, ale týká se spíše intimního prožívání postupujících změn.

Ve společnosti narůstal stále více se problematizující tlak společnosti na vyrovnání se s chybami minulosti, převzetí odpovědnosti za ně a také nezeslabované zdůrazňování požadavku mravní a morální integrity a znovuupevnění ztraceného povědomí o hodnotových měřítcích. Vydávání autorů, jejichž díla mnohdy patří ke skvostům moderní české literatury a kteří jasně demonstrovali svůj postoj k minulému režimu, mohla být pro většinu čtenářů, kteří mu tiše přikyvovali přinejmenším zahanbující. Nevyrovnání se se silícím pocitem viny vedlo k vytěsnění nabízené kvality, k frustraci a devalvujícímu označování knih dříve zakázaných autorů za zboží importované a prominentní. Tuto skutečnost ovlivnil i vstup mnoha zakázaných spisovatelů do veřejné a politické sféry, kdy se jako "svědomí národa" stali reprezentanty cesty k demokratizaci společnosti. Stály tak v centru pozornosti v procesu všeobecné transformace společnosti a tak se staly snadným terčem kritiky.

Výše naznačená situace měla mnoho negativních dopadů. Nejvýznamnějším je ztráta zájmu o hodnoty, které nezávislá literatura přinášela, nedocenění jejich kvalit a v konečném důsledku ztráta zájmu o tuto literaturu a přesun zájmu k literatuře jiné či masové přijímání triviální a zábavné literatury.

⁵⁷ Podrobněji viz studie *Revoluce v literatuře devadesátých let* Pavla Janáčka. /Janáček 2000/

3.3.2.3 Postavení a úloha spisovatele

... Ještě nedávno by skutečnost, že se bývalý disident stal prezidentem, spadala do oblasti science fiction. Zvolení Václava Havla je jeden z největších zázraků, které otřásly světem. Poprvé v historii socialismu se stalo že spisovatel byl zvolen prezidentem. Opačné případy, že politický vůdce začal psát byly časté.
Jugoslávská televize, 29. 12. 1989

V souvislosti s tím jak se v průběhu 18. a hlavně 19. století konsolidoval literární život a základní principy fungování literární komunikace, upevňovalo se i postavení spisovatele jako osoby s jasným povoláním. Spisovatelská profese začala být stavěna na roveň s profesemi jiných oborů, snad jen s tím (ale o to podstatnějším) rozdílem, že profit z ní a možnost ohrožení v politicky nestálých poměrech byl nesrovnatelný.

Vstup spisovatelů jako rovnocenných partnerů do veřejného prostoru společenské komunikace znamenal rostoucí respekt k slovesným dílům, jakožto reprezentantům vzrůstající národní kultury. Zejména od toho, nakolik a jakým způsobem byl spisovatel sám a zprostředkovaně svým dílem schopen obsáhnout atmosféru doby, jasně formulovat své stanovisko k aktuálním problémům a více či méně zdařile je ztvárnit do uměleckého textu, závisí míra prestiže a vážnosti literatury a jejího vlivu ve společnosti, s čímž přímo souvisí kulturní a vzdělanostní úroveň čtenářského publika.

Působení spisovatelů jako důležitých autorit zapojených do širšího společenského kontextu je vkladem do budoucnosti, neboť předpokládá zpětnou vazbu ve formě ocenění poučeného publika se všemi výhodami, včetně ekonomických, jež toto ocenění přináší. Výše řečené provokuje otázku, nakolik má spisovatel možnost ovlivňovat politický život, zda mu jeho publikum naslouchá i mimo literární kontext. Ukazuje se, že obojí zásadně ovlivňuje politická a ekonomická situace společnosti, obzvláště v jejích vyhraněných polohách. Aktivně se angažující spisovatel (ať jako souhlasící či v roli odpůrce panujícího politického systému) může potažmo učinit z literatury nástroj moci, což bylo již několikrát historií prověřeno. Literatura se tak

může stát nástrojem útlaku, důležitým momentem při uskutečňování politických cílů.

3.3.2.3.1 Poetics = Politics?

Až do první světové války zůstává svět politiky a svět umění víceméně oddělen. Po roce 1918 se situace mění. *".../ spisovatelé i umělci se manifestačně přihlašují do politických táborů, avantgardnost umělecká i avantgardnost politická se zdají splývat. Nové umění potřebovalo novou společnost."/* /Chalupecký 1968 , s. 448/

Po nástupu fašismu a po komunistickém puči se při určování charakteru politiky automaticky rozhodovalo i charakteru kultury. Česká literatura tak po roce 1945 zůstala pevně svázaná s politickou mocí. Příčiny a fakta toho 'omylu', jak Chalupecký hodnotí 'krvelačnou' angažovanost spisovatelů po únoru 1948 nejsou přímým předmětem mé práce. Je ale nutné je zmínit, neboť mají nesporný vliv na situaci a postavení spisovatelů po jiném, tentokrát demokratickém převratu v roce 1989.⁵⁸

Pasováním spisovatele na "kulturního činitele" vymezil totalitní režim postavení spisovatele jednoznačně. 'Prezicně' vymezil funkci literátů v komunistickém systému v referátu Jan Kozák, v němž mimo jiné denuncioval všechny protirežimně smýšlející české spisovatele posledních tří desetiletí. *"Náš Svaz vznikl jako organizace spisovatelů, kteří jsou oddáni myšlence socialismu a kteří jsou rozhodnutí přispět svými díly k obohacení socialistické literatury. Je to svaz výběrový, jeho jádro tvoří spisovatelé-komunisté, spojení jednotným světovým marxisticko-leninským názorem. Patří sem i ti bezpartijní spisovatelé, kteří mají aktivně tvůrčí vztah k našemu socialistickému řádu a jeho třídní moci. Náš Svaz vznikl v důsledku ostré diferenciaci, k níž došlo mezi spisovateli v nedávno uplynulých krizových letech naší společnosti. Jeho základním posláním je podpora socialistické tvorby, socialistické literatury v jejím zápasu s literaturou buržoazní a maloměšťáckou. Toto poslání proto nesmí být oslabováno ani názorovou tolerancí, ani shovívavostí při hodnocení literárních děl. Tak bychom se totiž znovu vrátili do všeobjímající náruče minulého Svazu, která by zdánlivou jednotou znovu zakryla třídní podstatu dvou kultur, dvou literatur, která by znovu ztížila, ba dokonce znemožnila cílevědomou podporu*

⁵⁸ K problematice viz. Soldán, Ladislav. Na prahu nové doby: (Co se rodilo a co zůstávalo v kulturněpolitické atmosféře po osvobození. In *K české literatuře 1945 - 1948. (Sborník materiálů z vědecké konference 34. Bezručovy Opavy (17. - 18. 9. 1991).* Brno: Guide, 1992.

uvědomělé socialistické tvorby, popřípadě by umožnila i vznik nových politických avantýr." /Kozák 1972/

Domnívám se, že o těchto *spisovatelích-komunistech, kteří jsou spojeni jednotným světovým marxisticko-leninským názorem*, nemůžeme hovořit jako o homo politicus v pravém smyslu slova. Byly to jen prodloužené ruce diktátu komunistické svévole. Slovy Chalupického deformací charakterovou vždy provází deformace umělecká.⁵⁹

Ti, kteří byly schopni dostát očekávání veřejnosti o spisovateli, který je nápomocen svým senzitivním vhladem orientaci v konkrétní době a nositelem mravních a morálních idejí, stáli paradoxně mimo veřejnou sféru. Byly z ní vytlačeni, jejich existence se stala v umrtvujícím procesu všeobecné degenerace a primitivizace nežádoucí.

V disentu a exilu byla i přes oklešťování a perzekuci nadále pěstována kultura v širokém smyslu slova. Spisovatelé zde neztratili nic se svého poslání a náležejícího postavení, naopak byla posilována jejich mimoliterární role. V letech 1968-1969 to byli právě spisovatelé, novináři a publicisté, (kteří se vedle filozofů, historiků, sociologů atd.) stali mluvčími společenských reforem. Spisovatelé jako významní představitelé 'paralelní kultury' analyticky reflektovali domácí i světové dění, promýšleli strategie boje za liberalizaci společnosti, za svobodu a práva jednotlivce. Jejich literární působení bylo neoddelitelně spjato s politickým odhodláním a po Chartě 77 dostalo konkrétní rámec.

Uvnitř disentu existovalo několik názorových platform a právě spisovatelé svým působením a formulováním zásadních postojů k vládnoucí moci zaručovali vnější integritu celého hnutí odporu. V roce 1984 Václav Havel píše: *"Co se bude dít v kultuře budoucích let nevím. Víím však, na čem to - ne sice úplně, ale přeci jen dost - záleží: totiž na tom, jak se bude dál vyvíjet konfrontace mezi hřbitovními intencemi moci a tímto nepotlačitelným kulturním hladem živoucího organismu společnosti, respektive té její části, která na všechno ještě nerezignovala. (Ostatně vůbec bych se neodvažoval předpovídat, co by se za těch i oněch proměn poměrů začalo probouzet a dít v té části, která se dnes jeví jako ta, co rezignovala." /Havel 1984, s. 258/*

⁵⁹ Srov. Chalupický, Jindřich. *Básník, charakter, politiks* [online]. ucl.cas.cz [cit. 2009-08-18]. Dostupné z www: <<http://www.ucl.cas.cz/edicee/data/antologie/zdejin/1/chalupecky2.pdf>>

3.3.2.3.2 Disidenti “na Hrad“

S příchodem svobody se politika stala veřejným zájmem a role spisovatele jako zprostředkovatele a mluvčího národních zájmů ztratila na důležitosti. Listopadem 1989 tak končí éra, kdy literatura suplovala politický život. „*Skončila jedna dlouhá epocha české literatury, v níž šla literatura ruku v ruce s politikou.*“ /Kratochvíl 1995⁶⁰, s. 87/

Zdá se, že je to v novodobých dějinách poprvé, co se literatura a literární život vyvázaly z plnění sekundárních funkcí, které je již od dob národního obrození⁶¹ pasovaly do postavení pomocníka při uskutečňování národních nebo politických zájmů. Po listopadu padly veškeré 'povinnosti' vůči společnosti a literatura se mohla vrátit k závazkům, požadavkům a nárokům, které stanoví pouze sama sobě a které svobodné prostředí bezesporu umožňuje. Společenská prestiž spisovatelů od tohoto okamžiku začala záviset pouze na 'kvalitě' jednotlivých osobností a jejich schopnostech něco podstatného společnosti o ní samé sdělit.

Bezprostředně po listopadu zažívali dříve zakázaní spisovatelé řekněme šťastné období, neboť jako aktivní účastníci jednak samotných revolučních změn a jednak díky své předchozí práci byli považováni za 'hrdiny', jimž lze děkovat za jejich podíl na svržení despoticke moci. Z toho pramenil enormní zájem jak o jejich osoby, tak o jejich práci, která byla vzhledem k tomu, že spisovatelé vystoupili na veřejnost z disentu či emigrace, byla většinové společnosti neznámá. Očekávalo se, že jejich příchod do veřejné sféry přinese témata a inspirace dříve odpírané, ba často opředené až mysterizující pověstí. Čekalo se na odhalení dlouho ukryvaného tajemství, s kterým by bylo možné se ztotožnit. Zdálo se, že mravní a etické poslání, které spisovatelé ("svědomí národa", „paměť národa“) zdůrazňovali, přijala společnost za vlastní a že autoři obnovující zašlapané hodnoty, zůstanou v postavení mluvčích, kteří tato poselství budou připomínat a aktualizovat. Tento stav přirozeně nemohl trvat dlouho. Po euforii nastalo období pomalého střízlivění. Po nástupu transformačních změn kolem roku 1991 se proměnily zájmy čtenářů. Vznikla disproporce mezi potřebami čtenářů a kvalitami, které zakázaná literatura nabízela. Ztratila již spiklenecký přídech, již nebylo třeba hledat zašifrované obsahy

⁶⁰ Psáno červen 1993.

⁶¹ Obrozeneckou tradici silně vnímá Jiří Kratochvíl. Dle jeho názoru se teprve rokem 1989 došlo v našem prostředí k poznání, že literatura nemá žádné celospolečenské poslání, čímž „česká

a narážky, 'tajný' jazyk této literatury ztratil na pozoruhodnosti.

Velký podíl na ochládání dříve vřelého vztahu a respektování spisovatelů jako elity národa má, dle mého názoru, vstup mnoha spisovatelů do politiky. V čele státu stanul dramatik Václav Havel, další dramatik Milan Uhde se stal předsedou parlamentu, kde zasedla i Eva Kantůrková, velvyslancem v SRN byl jmenován Jiří Gruša,⁶² Pavel Tigrid se stal spolupracovníkem Václava Havla a později ministrem kultury první Klausovy vlády apod. Jiří Kratochvíl píše, že spisovatel, který se stane politikem, přestává už být spisovatelem.⁶³ Ne tak ale v době těsně polistopadové. Ač v politických funkcích reprezentovali sami sebe, nebylo možné, aby je veřejnost nevnímala jako představitele proskribované literatury a přímo nespojovala s působením paralelní kultury, tedy disentu a exilu. Přítomnost spisovatelů v politice vzbuzovala klamnou představu o jejich důvodech a skutečném vlivu na politickou realitu. Zejména pro ty, kteří se nevyrovnali se svou účastí na existenci minulého režimu, byla účast představitelů 'druhé kultury' na exponovaných místech nepohodlná.

Eva Kantůrková ve své vzpomínkové knize Památník⁶⁴ přímo hovoří o výrazné proměně klimatu ve společnosti. Sílí mocenské ambice a disent v konfrontaci s ideologií restituce liberálního kapitalismu ustupuje do pozadí. *"Mladý Jan Patočka, pravicově pravicový, mě v Českém deníku napadl, že mi jde o moc a o majetek, mně o něj ale nikdy nešlo a nejde, popisovala jsem obecný jev, a jeho chorobný výbuch, ať by se taky stokrát cítil být disidentem, byl jenom výrazem právě onoho obecnějšího jevu."* /Kantůrková 1995, s. 217./ Nejen politikové, ale taky čerstvě pravicoví novináři *"zpochybňovali postavení podle minulých zásluh a domáhali se pro nově se vydělující politické bosa větších mocenských pravomocí"*. /Tamtéž/ Kantůrková období, kdy počalo vytěsňování disentu a jeho myšlenek z českého prostředí, považuje za zásadní zlom v polistopadovém vývoji s tím, že pod nánosy urážek, střetů a nejrůznějších insinuací probíhala srážka politických postojů: *"pragmatismu proti transcendentalismu, mocenskosti proti humanismu, přízemnost proti idealismu, účelovost proti vnitřnímu smyslu"*. Při pozornější analýze se dalo

literatura konečně přerušila onu stále znovu nastavovanou a prodlužovanou (zastydlou) 'obrozenskou' tradici

⁶² Není bez zajímavosti, že Gruša byl jmenován v roce 2003 prezidentem mezinárodního PEN klubu.

⁶³ Kratochvíl, Jiří. *Příběhy příběhů*. Brno: Atlantis, 1995. s. 82.

⁶⁴ Kantůrková, Eva. *Památník*. 2. vyd. Praha: ČS, 1995.

rozpoznat, „že se na povrch dere 'šedá zóna'“. /Tamtéž/

V souvislosti s tím, jak literatura opouští politickou sféru, její postavení ve společnosti se proměňuje. Vliv spisovatelů na věci veřejné se minimalizoval. I když jak Kratochvíl dodává, několik spisovatelů starší generace se pokouší prodloužit kontinuitu literatury spisovatelských tribunů. Spisovatelská obec byla uvolněna z povinných vztahů ke společnosti, stává se autonomní jednotkou, *"byť za to zaplatí poklesem úcty k spisovatelské povolání"* /Kratochvíl 1995, s. 80/. Nestalo se tak samozřejmě ze dne na den, ale toto vyústění je výsledkem souběhu více okolností, které souvisejí například s rozvojem knižního trhu, popularizací literatury a přesunu zájmu ke konzumním a masovým oblastem zábavy, se silícím vlivem médií a důrazu na obrazovou složku informace vůbec.

V závislosti na tom, jak upadá společenská prestiž spisovatelů, pozvolna, ale zřetelně upadá i postavení literatury ve společnosti. Adorační energii v pěstování kultu literatury jako národní kulturní památky rychle vystřídalo její vnímání jako objektu tržních mechanismů. *„Knihy se z bezmála kultovních předmětů stávají už jen zbožím a v krátkém čase jsou tady už první výprodeje drasticky zlevněných knih. A mezi nimi i těch, na které se ještě nedávno stávaly fronty.“* /Kratochvíl 1995, s. 80./ Je ovšem třeba mít na paměti, že existence literárního trhu je neodmyslitelná od moderní literární kultury a byla i hybným momentem jejího rozvoje. V reakcích na výprodeje zlevněných knih můžeme najít odezvy ideálu osvobozeného umění z područí trhu, který vyznávaly mnozí moderní básníci a který chtěla naplnit socialistická kulturní politika, ale hlavně odkazy na povědomí vysokých hodnot, jež jsou uloženy v nezávislé literatuře.

Proces, který ovlivnil celý literární život nelze označit za nepřirozený, je projevem svobodného fungování společnosti a procesu její liberalizace, avšak poznamenal celé budoucí směřování české literatury, kdy dodnes je prvořadým tématem, jak přilákat čtenáře a posílit vědomí o potřebě literatury. Nabízí se však v této souvislosti (zřejmě jen řečnická) otázka, zda nešlo odlivu literárního publika k lehkým až bulvárním žánrům či rezignaci na četbu vůbec zabránit, popřípadě zmírnit možné důsledky. Jistou úlohu zde sehrála neznalost problému a špatná orientace jak laické, tak odborné veřejnosti ve fungování literárního života v demokraticky-liberálních podmínkách. Transformace společnosti probíhala velmi rychlým tempem, kdy nezbýval čas na základní reflexi, natož rozvažovací analýzu. Ač zde vyšlo neuvěřitelné množství titulů, zejména těch, které minulý režim trezoroval, jen stěží

Ize nalézt díla, která by byla schopna adekvátním a přitažlivým způsobem tematizovat problémy a obsahy, které hýbaly tehdejší společností a navíc je sdělit takovým způsobem, který by pokračoval v tradici výsostných uměleckých slovesných děl české literatury. *"Literatura svou tematikou i poetikou se vrátila někam zpět, do padesátých, ale především do sedmdesátých a osmdesátých let a ztratila vazbu se současností. Stala se něčím, co obsahuje bariéru. Pokud je text přímočaře adresovaný do sedmdesátých let, bez jakékoli univerzální dimenze, stane se pouze historickým dokumentem."* /Bílek 2004/⁶⁵

Jednoznačnou převahu v počtu vydávaných titulů a v čtenářském povědomí má starší generace českých spisovatelů (oficiální i neoficiální) - Václav Havel, Ludvík Vaculík, Ivan Klíma, Josef Škvorecký, Alexandr Kliment, Bohumila Grögerova, Josef Hiršal, Ivan Diviš, Bohumil Hrabal, Pavel Kohout, Eva Kantůrková, Eda Kriseová, Arnošt Lustig, Vladimír Páral. Do čtenářského povědomí se vracely desítky autorů paralelní kultury. Vedle nich působili i autoři střední generace (tehdy čtyřicátníci) z šedé zóny i exilu. Nebyli však tak známí například Alexandra Berková, Sylva Richterová, Daniela Hodrová, Karel Milota, Vladimír Macura, Ivan Matoušek Václav Vokolek. Ač se již objevovaly i tituly autorů (tehdy) nejmladší generace Jaromír F. Typlt, Martin C. Putna, Jaroslav Pízl, energie čtenářů byla stále napřena směrem dozadu, k rekonstrukci literární tradice a to, co se nového a perspektivního vzniká v současné literatuře zůstávalo stranou zájmu. Teprve rokem 1995 se pozornost obrací od minulé produkce k té aktuální, kde se již proslavují spisovatelé jako Emil Hakl, Václav Kahuda, Pavel Bryz, Bohuslav Vaněk – Úvalský a další.

⁶⁵ Bílek, Petr. Přepis přednášky v semináři pro zahraniční bohemisty: (Obec spisovatelů 6.-10. 2004) [online]. blisty.cz, 15. 9. 2004 [cit. 20090815]. Dostupné z www: <<http://www.blisty.cz/arcisu>>

3.3.2.4 Čtenář jako rovnice o mnoha neznámých

Pro poznání orientace, zájmů a potřeb čtenářů⁶⁶ bylo v české prostředí od počátku 20. století podniknuto několik dílčích výzkumů.⁶⁷ Za skutečně reprezentativní výzkum čtenářství a čtenářů na území ČR lze považovat až výzkum Jiřího Trávnička.⁶⁸ Výzkum tohoto typu, který byl publikován v minulém roce je za posledních padesát let prvním, ze kterého můžeme zjistit skutečnou orientaci čtenářů.

Jistým zdrojem našeho pátrání po čtenářském zájmu a zaměření nám může být statistika prodaných titulů. Žebříčky prodejnosti jsou dobrým indexem zájmu veřejnosti o určitý typ literatury a na jejich základě lze dojít k poměrně exaktním závěrům. Z hlediska čtenářského hodnocení knih (líbila/nelíbila, osobní interpretace) se ale jedná o informace vágní a z mnoha ohledů neuspokojující. Pouhé konstatování, kolik výtisků se prodalo, nevypovídá nic o skutečném vztahu čtenářů k té které knize.

Spolehlivějším zdrojem mohou být ankety, pokud ale mají širší záběr. Pokud se objevují v literárním časopise, jedná se o výzkum úzce zaměřený, neboť předpokládá respondenty s hlubším vztahem k literatuře či vztahem k časopisu apod. Zjistit alespoň základní postoje čtenářů se pokusili LitN, když na jaře 1991 uspořádaly čtenářskou anketu. Byl to jeden z prvních pokusů o zřetelnější komunikace se čtenářem týkající se jeho zájmů. Anketa byla nevelká a týkala se jednak vztahu čtenáře k samotnému periodiku LitN, jednak záležitostí čtenářských zkušeností (kolik knih vlastní, kolik jich ročně kupuje apod.) a jednak konkrétních názorů na nakladatelství Lidových novin. Anketa neměla ambici zmapovat obecněji situaci a názory čtenářů, šlo spíše o zpětnou vazbu a pokus odhalit trendy v poptávce a pružněji na ni reagovat, což bylo nezbytné, pokud chtěly nové či obnovené subjekty obstát v tržních podmínkách.

Obdobnou snahu zjistit něco bližšího o svém publiku podnikla i redakce Tvaru. Výsledky čtenářské ankety poměrně detailně vyjadřují zájem čtenářů o jednotlivé rubriky, inklinaci k recenzním a beletristickým textům, odmítnutí aktuální politické publicistiky. V názoru na zvedání úrovně náročnosti se čtenáři rozdělili zhruba napůl.

⁶⁶ Myslíme v této souvislosti čtenáře empirického.

⁶⁷ Uskutečněné výzkumy viz. Výzkum vztahu knihy a čtenáře v ČSSR [online] Zprac. J. Jedlička a L. Kurka. [ucl.cas.cz](http://www.ucl.cas.cz) [cit. 2009-08-30] Dostupné z [www: <http://www.ucl.cas.cz/vv.pdf>](http://www.ucl.cas.cz/vv.pdf)

⁶⁸ Trávniček, Jiří. *Čteme?: Obyvatelé ČR a jejich vztah ke knize*. Brno: Host, 2008.

Také se projevila jistá konzervativnost, když se více než dvě třetiny čtenářů respondentů vyjádřili negativně k jakýmkoli razantnějším změnám jak ve výtvarné, tak grafické podobě časopisu. Závěry ankety nemohou být samozřejmě převoditelné na celek literatury a jsou jen dílčím výsekem informujícím o inklinaci čtenářů k různým tématům, potažmo rubrikám časopisu.

Nezanedbatelnou roli v komunikaci se čtenářem také hraje prostor, který byl zejména ve Tvaru a LitN dán dotazům, komentářům či otázkám čtenářů. Jako zajímavý, ale těžko soudit zda úspěšný, neboť neměl dlouhého trvání, lze hodnotit pokus Tvaru, kdy redakce nabídla svým čtenářům možnost vlastního recenzního příspěvku. Jeden ze čtenářů ale rubriku *Kritizuj si sám vítá jako „podporu kritického myšlení u „normálních“ čtenářů“, vytrhuje prý „čtenáře z hadí letargie, kdy jim obraz králíka literárního díla, ještě více méně nestráveného, postupuje jícnem dolů a oni najednou pocítí něco aktivně udělat. Tento pocit by pro ně měl být startovním, odměnou a povzbuzením k další činnosti pak může být případné zveřejnění jejich slov na stránkách časopisu“.*⁶⁹ Větší ohlas sklidila čtenářská soutěž nazvaná *Zrádné písmo*, v níž bylo úkolem podle písma a znaleckého grafologického rozboru poznat, o jakého spisovatele se jedná. Nejrůznější soutěže a interaktivní hry jsou samozřejmě určeny pro pobavení, ale zároveň posilují živost komunikace mezi subjekty literárního života.

V první polovině devadesátých let se zřetelněji projevila přímá souvislost mezi podáváním základních informací o vydávaných titulech a čtenářským zájmem o nabízené knihy. V nepřehledné situaci, kdy trh náhle zaplavily stovky knih, prakticky neexistovalo spolehlivé médium, které by situaci mapovalo, což se projevilo dezorientací čtenářů, kteří se museli s nedostatkem informací vypořádávat. Situace se stabilizovala jen díky tomu, že se vyprofilovala jednotlivá nakladatelství a literární periodika. Zejména v časopisech bylo možné najít alespoň základní informaci o soudobé knižní produkci, ale rozhodně ne vyčerpávající. Redaktoři a recenzenti kulturních časopisů téměř nestačili sledovat hekticky se rozrůstající se trh, natož ho hodnotit. Základní informaci podávaly také deníky a veřejnoprávní média.⁷⁰

⁶⁹ Jiří Staněk ve *Tvaru* III, 1991, č. 3, s. 3

⁷⁰ Od druhé poloviny devadesátých let je ovšem markantní, jak zejména tištěná média dávají literatuře čím dál méně prostoru.

3.3.2.5 Literární časopisy v transformaci

Časopisy na horské dráze

Mezi první signály demokratizačních procesů doprovázejících politicko-spoolečenské změny bezesporu patří osvobození médií od centralistických a cenzurních tlaků. Jaký dopad má totalitní restrikce na fungování literárního života, lze celkem objektivně vysledovat na existenci či následné neexistenci literárních časopisů. Podíváme-li se na seznam časopisů posledních padesáti let,⁷¹ dochází v něm k mnoha posunům a změnám, a to v přímé závislosti na aktuální politické a společenské situaci. Obecně totiž socialistická diktatura snižuje počet dostupných médií jednak kvůli snazšímu uplatňování cenzury, jednak z důvodu, že neuznává konkurenci, ale plánovaný rozv h lidské práce (pro každý žánr či typ čtenáře tak postačuje časopis jeden), dále konzervuje podobu médií a zvyšuje jejich náklad (mediální obsah musí sdílet co nejvíce vnímatelů. Jakékoli oslabení diktatury zákonitě vede k zvyšování počtu časopisů, a to zejména takových, které vycházejí z neortodoxních pozic, jež ale bývají jako první zrušeny při opětovém posílení diktatorního tlaku.

K prvnímu velkému 'zemětřesení' v počtu časopisů dochází po převzetí moci komunisty po únoru 1948. Po tomto bohužel krátkém časovém úseku rozvoje přichází útlum a následné restrikce ze strany normalizátorů a s ním okleštění a opětovný zákaz činnosti většiny časopisů, na jejichž místo byly dosazeny prorežimně smýšlející plátky, které literární život pouze fingovaly.

Demokratizace započatá rokem 1989 přináší (doufejme) poslední významný převrat v systému fungování časopisecké kultury, který způsobila změna politického systému. Příchod svobody zajistil její fungování bez cenzury. Nadále bude existence časopisů podmíněna jinými (nejčastěji ekonomickými) než politickými okolnostmi.

Většina prorežimních novin a časopisů zanikla a na jejich místo nastoupily subjekty buď zcela nové, nebo takové, které již měly ve vývoji české literatury svou, avšak minulým režimem retušovanou tradici, anebo časopisy, které se v minulosti

etablovaly nezávisle na politických vlivech, a to z exilu či samizdatu.

Následující přehled neaspíruje na vyčerpávající výklad a popis situace časopisů v českém prostředí. Detailněji si všímá těch, které sehrály, buď pro svůj rozsah nebo neopominutelnou kvalitu, významnou roli při konsolidaci časopiseckého trhu či rozhodujícím (novátorským, adekvátně kritickým či alespoň inspirativním) způsobem přispěly k rozvoji a pozdvižení úrovně literárního života, a také těch, kterým se díky mnoha okolnostem (místem působení, přítomností silných osobností, jejich rozhledem a nasazením) podařilo prosadit a úspěšně fungují dodnes.

3.3.2.5.1 Oficiální 'tlustý žurnál'

Dřívější časopisecká tribuna komunistického Svazu českých spisovatelů **Literární měsíčník**⁷² po listopadu 1989 zanikl. Po celou dobu své existence se aktivně podílel na uskutečňování 'programu normalizace'. Literární měsíčník navazoval na poučnorový **Nový život** a jeho obsahová náplň mimo jiné spočívala v otiskování referátů přednesených na stranických sjezdech, prohlášení a projevy z ideových konferencí či oslavných článků připomínajících nejrůznější politická výročí.⁷³

Otiskování kritických a literárněhistorických příspěvků mělo jediný cíl, a to 'obnovu socialistického charakteru literární tvorby', rozvíjení 'odkazu meziválečné marxistické kritiky'.⁷⁴ Vedle prověřených prorežimních básníků a prozaiků se ke konci 80. let v obci přispěvatelů objevují jména, jejichž představy o úloze a smyslu literatury byly odlišné od linie partajnické. Byli to zejména Jiří Holý, Pavel Janoušek, Alice Jedličková, Lubomír Machala, Vladimír Píša, Ivo Pospíšil, Jaromír Slomek, tedy právě ti, kteří se spolu s dalšími (Jiří Kratochvíl, Aleš Hamaň, Milan Jungmann) jako první pokusili analyzovat polistopadové dění v české literatuře. V každém čísle byl oddíl věnovaný literatuře slovenské a ukázkám z literatur socialistických zemí, také

⁷¹ Detailně viz *Slovník českých literárních časopisů, periodických literárních sborníků a almanachů*. Red. Blahoslav Dokoupil. Brno-Olomouc: Host-Votobia, 2002, z něhož jsem čerpala faktografické informace.

⁷² Začal vycházet v roce 1972 v nakladatelství Československý spisovatel.

⁷³ Oba zmíněné časopisy se držely sovětského modelu tzv. "tlustých žurnálů".

⁷⁴ Srov. Dokoupil 2002.

se pravidelně objevovala příloha **Dílna** věnovaná začínajícím autorů.

Po zániku Svazu českých spisovatelů se redakce vedená Vladimírem Kolářem a Vladimírem Janovicem snažila o záchranu bývalého "orgánu" Svazu. Vydavatelem se stalo Sdružení českých spisovatelů, název byl změněn na **Literární revue** (vedení převzal Milan Pávek), ale i přesto, že na jeho stránkách redaktoři začali otiskovat texty zakázaných autorů (Hrabal, Lustig, Škvorecký) časopis brzy zanikl. Podobný osud postihl i kulturněpolitický týdeník **Tvorba**, který odkazoval k předválečné 'fučíkovské' **Tvorbě**. Od roku 1969 jej vydávalo Rudé právo a na postu šéfredaktorů se vystřídali reprezentanti normalizační kultury - Jiří Hájek, Jaroslav Kořínek, Ivan Matějka a Rudolf Míšek. V rámci časopisu dokonce vycházely přílohy pro stranické vzdělávání, publikovány byly projevy a rozhovory s funkcionáři KSČ, po prosazování tvrdé normalizační linie volaly časté propagandistické a politické komentáře. Zbýlý prostor byl vedle literárních ukázek, recenzí a článků o literatuře věnován statím o divadle, filmu, výtvarném umění, fotografii a architektuře. V 80. letech se od Tvorby odštěpila její původně beletristická příloha Kmen, který začal vycházet jako samostatný literární týdeník, ovládaný generací 'pětatřicátníků'. Šéfredaktorem byl Karel Sýs a Kmen byl na konci 80 let hlavním časopisem oficiálního Svazu spisovatelů.

Koncem osmdesátých ideologický tlak poněkud povolil, redakce se připojila k vlně politické přestavby, otevřela dveře autorům šedé zóny a zvětšil se podíl výtvarného doprovodu (obzvláště fotografického). Rok 1989 ale přináší radikální proměnu celého časopisu, a to jak v jeho orientaci, tak ve složení redakční rady (zasedli v ní představitelé Pražského jara a autoři exiloví). Přihlásili se jako nezávislý týdeník kulturní levice a jednou z hlavních náplní bylo uveřejňování vzpomínek osmašedesátníků a rozhovorů s představiteli českého a slovenského disentu i emigrace - Ota Filip, Eva Kantůrková, Zdeněk Mlynář, Daniel Stroj, Petr Uhl, Jan Čulík či Květoslav Chvatík zastupovali literární vědu a kritiku, beletristické práce publikovali například Evald Murrer, Petr Placák, Přemysl Rut, Pavel Zajíček. I přes poměrně zajímavé a nosné zastoupení přispěvatelů (o hudbě Petr Kofroň, Egon Bondy a Michael Třeštík o výtvarném umění) se Tvorba v roce 1991 kvůli finanční tísní změnila v čtrnáctideník a posléze úplně zanikla.

3.3.2.5.2 Výstup z ilegality

Naopak noviny a časopisy, jejichž činnost byla minulým režimem na dlouhou dobu zakázána a které vycházely mimo oficiální kontext, se dočkaly své restaurace a mnohdy si získaly čtenářskou přízeň a stálost, a některým se podařilo udržet v českém literárním prostředí dodnes.

Nejvýznamnější kulturněpolitický měsíčník **Lidové noviny**⁷⁵ vycházel od roku 1987 v samizdatu. Periodikum redigovali Jiří Ruml a Rudolf Zeman, v době jejich věznění Jan Ruml, Jiří Dienstbier a Luboš Dobrovský. Struktura Lidových novin odpovídala běžnému standardu novin. Od úvodníku, přes komentáře a zpravodajské články o situaci domácí i světové politiky, k rubrikám věnovaným ekonomice, ekologii a událostem v kultuře atd. LN velmi brzy fungovaly jako nejrozšířenější samizdatový časopis a před pádem režimu působily jako protipól systémem zmanipulované žurnalistiky. Prostor k publikování je v něm dávám i těm, kteří se pohybují na hranici paralelní⁷⁶ a oficiální kultury. Toto postupné prolínání oficiální a neoficiální kultury se stávalo pro náplň LN čím dál více typické, tudíž nepřekvapí, že jejich společenská legalizace či 'oficializace' během polistopadové transformace české společnosti proběhla poměrně rychle⁷⁷ a bez větších obtíží. Lehce absurdní je fakt, že novým vydavatelem se stal Federální úřad pro tisk a informace,⁷⁸ který byl přímým nástrojem censurního dohledu bývalé komunistické moci. Již během své ilegality se počítalo s rozšířením LN na denní periodicitu, což se stalo v dubnu 1990. Téhož roku v dubnu 1990 se LN rozrostly o přílohu jež se již svým jménem hlásí⁷⁹ k tradici Literárních novin, Literárních listů a Listů z konce šedesátých let.

Literární noviny se osamostatnily v roce 1992 a o rok později se jejich vydávání ujímá Společnost pro literární noviny. Po dobu devíti let stál v jejich čele ve funkci šéfredaktora Vladimír Karfík a na postu jeho zástupců se postupně vystřídal Zdeněk Pochop, Přemysl Rut, Ondřej Vaculík, Jakub Patočka, který v roce 1999 Vladimíra Karfíka ve vedení vystřídal. K redakčnímu okruhu patřili či patří například Vladimír Just, Zeno Kaprál, Dušan Karpatský, Jan Lopatka, Sergej Machonin, Jaromír Slomek, Jan Štolba, Ivan Wernisch aj.

⁷⁵ Redakce se hlásila k listu, který v letech 1893 - 1952 vycházel v Brně a Praze.

⁷⁶ Problematikou pojmu se zabývám v kapitole 3.4.1

⁷⁷ Poslední prosincové číslo roku 1989 vyšlo již oficiálně.

⁷⁸ Srov. Dokoupil 2002.

⁷⁹ Návaznost naznačily také hlavní příspěvky prvního čísla (fejeton Ludvíka Vaculíka Jaro je tady, úvaha Milana Jungmanna Odpovědnost kultury, rozhovor s Ivanem Klímkou a další.)

Zejména krásná literatura, její kritická reflexe a texty o ní uvažující se staly obsahovou náplní zpočátku jejich obnovené existence. Postupem času se LitN orientovaly spíše na širší kulturní a politické dění, začaly přinášet příspěvky ze všech oblastí umění, aktivněji komentovaly společenské a politické dění. V horizontu redakčního zájmu se objevuje několik širokých tematických okruhů, jimž je věnována dlouhodobější pozornost (ekologie, duchovní stav české společnosti, československé a česko-německé soužití, vzrůstající vliv elektronických médií na negativní společenské jevy a další). Po Patočkově převzetí šéfredaktorského postu se týdeník vysloveně profiluje jako společensko-politicko-kulturní periodikum.

V oblasti literární vzbudila větší rozruch v období 1994 a 1995 nová pravopisná kodifikace, kdy na stránkách LitN proběhla otevřená, velmi emotivní diskuze (hlavně Petr Fidelius, Alexandr Stich, Václav Jamek). Pravidelně se na stránkách LitN objevují kritické stati o stavu jazykové kultury a proměnách spisovného úzu (Ondřej Hausenblas, Naďa Svozilová, Jiří Marvan). Důraz se kladl na reflexi starší české literatury, zejména doby barokní, která byla nově přehodnocena (zásluhou Ivony Kučerové, Jana Malury či Alexandra Sticha). K často diskutovaným tématům patřilo rozdělení české literatury na tři proudy a jeho důsledky (Antonín Brousek, Aleš Haman, Jiří Holý, Milan Jungmann, Jaromír Slomek). Kritické zastoupení je velmi široké a zahrnuje i mimopražská centra. K pravidelným přispěvatelům vedle redakčního okruhu patří mj. Michal Ajvaz, Růžena Grebeníčková, Lubomír Machala, Jaroslav Med, Luboš Merhaut, Viktor Šlajchrt, Zdeněk Urbánek. Velký čtenářský ohlas vzbuzuje rubrika *Knihy, které zbyly* Ivana Wernische a esejistické příspěvky Jana Vladislava (*Zápisník 1994-1995*). Pravidelně bývají v LitN recenzovány nové beletristické tituly (rubrika *Kontrapunkt*). Okruh kmenových básníků vytvářeli Antonín Brousek, Ivan Diviš, Jiřina Hauková, Zbyněk Hejda, Josef Hiršal, Emil Juliš, Petr Kabeš, Petr Král, František Listopad, Karel Šiktanc, Pavel Šrut. Prózou připívali Václav Kahuda, Eva Kantůrková, Ivan Klíma, Jiří Kratochvíl, Eda Kriseová, Karel Milota, Karel Pecka, Jaroslav Putík, Sylvie Richterová, Petr Odillo Stradický-Stanczyk ze Strdic, Josef Škvorecký, Jan Trefulka, Ludvík Vaculík. V ročnících 1993-1995 vychází cyklus *Z deníku spisovatele*, který byl zejména na stránkách Tvaru kritizován za nízkou úroveň a rezignaci autorů na uměleckou výpověď (přispěli mj., Adolf Branald, Michal Viewegh, Ludvík Kundera, Josef Škvorecký, Ludvík Vaculík). Poslední strana novin byla věnována četbě na pokračování, kde převažovaly memoáry či literatura faktu.

Katolicky a konzervativně smýšlející publikum oslovil Zdeněk Rotrekl, který v roce 1989 obnovil časopis **Akord** a navázal tak na stejnojmennou revue pro literaturu, umění a život zastavenou komunisty v roce 1948. Od června 1990 vycházel Akord pod hlavičkou vydavatelství Lidová demokracie-Petrov za šéfredaktorování Rotreklova. V roce 1992 došlo ovšem k nepřehledné situaci kvůli sporům o legitimitu časopisu, kdy původní redakce z ekonomických důvodů vydávání zastavila, ale Akord vycházel dál pod vedením Ivy Kotrlé a posléze několikrát změnil vydavatele a roku 1997 zanikl. Zejména první dva porevoluční ročníky zpřístupňovaly zejména neznámé texty křesťansky orientovaných literátů všech generací, v soustavném uvádění autorů exilu i samizdatu pokračuje i navazující redakce. Úroveň jednotlivých čísel je poměrně rozkolísaná, sdružují se zde autoři poměrně rozdílného věku a poetik, přičemž je velký důraz zejména v prozaických textech kladen na deníkové retrospekce a výrazně subjektivní vyznání.

Významným gestem zdůrazňujícím pluralitu názorů ve svobodném prostředí se po dvacetileté pauze stalo obnovení surrealistické revue **Analogon** s podtitulem Surrealismus - psychoanalýza - strukturalismus - antropologie - příčné vědy. Po dlouhá desetiletí byla v českém kontextu činnost surrealistického okruhu téměř neznámá. Zprvu vycházel Analogon pod hlavičkou nakladatelství LN, později se připojily i subjekty další (nakl. Kozoroh, nakl. Paseka, čas. Audio-video revue). Jednotlivá čísla již od počátku bývají velmi obsáhlá a tematicky diferencovaná.

Jeden z našich nejvýznamnějších a neúspěšnějších časopisů současnosti **Host**, vyšel také z původně samizdatového prostředí. Tato brněnská literární revue odkazovala svým názvem k předválečnému **Hostu** a **Hostu do domu** 60. let a po své legalizaci po roce 1989 se do roku 1993 objevoval v ročních cyklech, posléze jako dvouměsíčník a po roce 1997 vychází desetkrát do roka. Za jeho samizdatovou podobou stojí Dušan Skála Po revoluci vychází pod hlavičkou nakl. Host, posléze pod Spolkem přátel vydávání časopisu Host. Ve vedení vystřídal Skálu Igor Fic a od roku 1995 je stabilně šéfredaktorem Miroslav Balaščík. Již od počátku se v redakci projevovala schopnost postarat se o ekonomické zázemí, neboť díky sponzorským a grantovým podporám časopis 'přežil' celá devadesátá léta a spolehlivě, i když samozřejmě s finančními obtížemi, funguje i dnes. Host (a také například olomoucká

Aluze) přispívají k vyvážení centralistického vnímání Prahy jako významného centra literárního života. Na podobu samotného časopisu působila celá řada osobností, zejména moravské kulturní scény, která se vystřídala i v redakční radě časopisu. Vzestup významu Brna lze bezesporu označit za fenomén 90. let.

Za samizdatového období měl časopis spíše sborníkový charakter, tato tendence se postupem času uvolňuje a ustalují se rubriky, které mají blíže k formě časopisu. Po Balaščíkově převzetí redakce je jasně zřetelná odlišná koncepce od předchůdce Igora Fica, za jehož vedení byla spíše diskutována širší kulturní a filozofická témata a publikovány vědeckěji komponované studie zaměřené například na literární medievalistiku. Teprve s Balaščíkovým příchodem, stabilizací vydavatelské situace a názorů na profilaci časopisu, začíná Host intenzivněji reflektovat aktuální dění na literární scéně a zapojuje se do debat o jejím dalším směřování apod. Vyvíjí se zejména rubrika *Studium*, kde dlouhodobě dostává prostor literární věda. Host, i když s mírným zpožděním, ale o to možná pečlivěji a koncepčněji uvedl do našeho kontextu autory, jejich názory znamenají významný posun v uvažování o literatuře a umožnil tak přístup k myšlenkám, které vystihují aktuální problémy současné, nejen literární vědy.

Převažující zájem Hosta o domácí poezii se promítl do rubriky *Mezi slovy*, která uváděla na scénu nové či mladé autory, ale také literárněteoretické studie či texty reflektující literární život.⁸⁰ V rubrice své verše publikovali například již zmíněný Jiří Kuběna, Ludvík Kundera, Jiřina Hauková, Zeno Kaprál, Jiří H. Krchovský, Pavel Řezníček, Andrej Stankovič. Na literárněkritické tváři časopisu se podíleli jednak členové redakce Petr Bilík, Martin Josef Stöhr, Petr Čichoň, jednak autoři spříznění - Petr Cekota, Milan Exner, Pavel Hruška, Martin Pilař, Jiří Trávníček, Jaromír F. Typlt. Důraz na publikování dosud nezavedených autorů přirozeně vedl k tomu, že se kolem časopisu zformovalo generační seskupení básníků a literárních kritiků, jejichž spojenectví spočívalo spíše v přátelských vztazích než konkrétním programu. Zmíním alespoň Milana Děžinského, Petra Hrušku, Radka Fridricha, Pavla Petra, Věru Rosí, Bogdana Trojaka. Formování nové spisovatelské platformy se zázemím časopisu Host velmi významně přispělo k oživení literárního ovzduší, a to nejen v Brně.

Redakce věnovala a dosud věnuje velkou pozornost grafické úpravě časopisu a dává značný prostor pro prezentaci výtvarného umění. Stále zkouší experimentovat

a pečlivě hledá nové polohy a tvar pro formu časopisu, a lze říci, že v tomto ohledu zůstává na české časopisecké scéně spolu s Revolver Revue spíše osamocena (snad vyjma Pluháčkova ambiciózního projektu časopisu Neon, který ale neměl dlouhého trvání. S podtitulem časopis o kultuře vycházel v Brně pouze jeden rok).

Podobně jako časopis Host pokračoval ve své původně samizdatové činnosti **Kritický sborník**. Od roku 1990 vycházel oficiálně jako časopis "*pro literární i jazykovou kritiku, reflexi uměleckých projevů a filozofii*" /Dokoupil 2002, s. 93/ Vznikl (1981) z aktuální potřeby kritického hodnocení, jež se zprvu nezávislé literatuře⁸¹ nedostávalo. Na jeho počátku stáli František Kautman, Jindřich Pokorný a Jan Vladislav. Čtvrtletníku se redakčně ujal Josef Vohryzek a po něm Jan Lopatka, úzkými spolupracovníky byli Luboš Dobrovský a Miloš Rejchrt. Samizdatový chod byl finančně zajišťován z Francie, po revoluci pod patronací nakladatelství LN⁸² Po smrti Jana Lopatky převzal vedení Kritického sborníku Karel Palek, jemuž v přípravě dvou ročníků vypomohl Michael Špirit.

Vyhranění časopisu jako tribuny, v jejímž rámci probíhá náročná kritická činnost vyhraněných osobností, navazuje na tradici Černého Kritického měsíčníku, Tváře⁸³ či Orientace,⁸⁴ v jeho vedení se vystřídali Jiří Brabec, Jaroslav Putík, Květoslav Chvatík, Miroslav Červenka a Vladimír Karfík. K obnovení Orientace po listopadu také nedošlo, ale zmíněné osobnosti se aktivně podíleli na činnosti jiných periodik, např. LitN, Tvaru apod. Z publikačního okruhu nutno zmínit Přemysla Blažička, Bedřicha Fučíka, Růženu Grebeníčkovou, Jindřicha Chalupeckého, Milana Jankoviče, Rudolfa Starého či Zdeňka Vašíčka. V pozdějších ročnících zejména Jiří Pechar, Mojmír Trávníček, Jiří Holý, Eva Kantůrková, Milan Jungmann. Významným počinem se stalo zavedení rubriky *Z bibliografie samizdatu*, která se snažila co nejpřesněji zkompletovat ineditní materiály.⁸⁵ Nejčastějším autorem soupisů textů

⁸⁰ Ankety a rozhovory se spisovateli či reportáže ze setkávání básníků na Bítově v 90. letech pod patronací Jiřího Kuběny.

⁸¹ Později vydavatelské povinnosti převzal Klub Obratník, Společnost pro Literární noviny, nakl. Vesmír a konečně od roku 1995 Sdružení na podporu vydávání časopisů).

⁸² Nabízí se otázka, proč zde nevyvstaly snahy obnovit právě Tvář, tedy časopis, který zejména v přelomových šedesátých sdružoval kulturní elitu své doby a který přes svou nedlouhou existenci (1964-1965, 1968-1969) zejména díky vysoké koncentraci významných osobností zanechal významnou stopu ve vývoji české literatury. V roce 1995 uspořádal Michael Špirit poměrně rozsáhlý výběr z časopisu a sborníků s názvem *Tvář*.

⁸³ Dvuměsíčník s podtitulem Literatura, umění, kritika vycházel v období pouhých čtyř let (1966-1970).

⁸⁵ Byla zde uveřejněna kompletní bibliografie časopisů Obsah, Revolver Revue, Střední Evropa a samizdatových edic Česká expedice, Expedice, Popelnice, Pražská imaginace, Půlnoc aj..

samizdatu byl Jiří Gruntorád.⁸⁶

Dalším kulturním časopisem, který po listopadu 1989 kontinuálně vyšel ze své samizdatové produkce (od 1987) byla undergroundová **Revolver Revue**⁸⁷. Její čtrnácté číslo vyšlo již oficiálně v prosinci 1989. Nejprve se o vydávání staralo Nezávislé tiskové středisko, jedno číslo zaštilil Respekt a dále už RR vydává Sdružení pro podporu nezávislých časopisů s podporou různých sponzorů. Na svou samizdatovou minulost navázala redakce (chronologicky Ivan Lamper, Jáchym Topol, Viktor Karlík, Michal Singer, Miroslav Šimáček, Barbora Veselá, Terezie Pokorná, Michael Špirit) důrazem na výtvarnou složku časopisu a velmi kvalitní celkovou grafickou úpravu. Byly zde představeny reprodukce umělců, kteří jsou svou názorovou orientací blízcí orientaci RR a kteří stojí většinou na okraji celospolečenského zájmu, netvoří společenský mainstream. (Vladimír Boudník, Pavel Brázda, Alén Diviš, Rudolf Dzurko, Libor Fára, Jan Šafránek. Fotografie zde publikují Karel Cudlín, Bohdan Holomíček, Viktor Kolář, Antonín Kratochvíl, Viktor Stoilov) Myšlenkové zázemí nezávislosti a jakési dobrovolné vydědění držela a drží po celou dobu své existence. Již v samizdatu se její představitelé razantně vymezili vůči některým čelným představitelům českého disentu a dobrovolně se situovali na periferii samizdatového okruhu, o vymezení vůči oficiální literatuře a literárnímu prostředí 80. let ani nemluvě. Důsledně se věnují autentické literatuře ve všech formách a kladou důraz na propojení morálních a etických postojů autorů a umělecké tvorby. Hlavně z těchto důvodů zaujímá RR ve spektru polistopadového časopiseckého rozvrstvení specifické postavení, které často vykrystalizovává v otevřené názorové konfrontaci s představiteli okruhů jiných časopisů. Zejména ostré spory vedou již od devadesátých let redakce a kolem časopisů sdružení autoři RR, Tvaru či Literárních novin. Ač byla RR v jejím polistopadovém vývoji vytýkáno ledaco (například přílišný příklon k uměnovědnému zaměření a neúměrné upřednostňování složky výtvarné před literární), přesto je RR dle mého názoru programově nejkompaktnějším a názorově nejstálejším časopisem po roce 1989.

Tak, jak se za doby samizdatového fungování redaktorská práce soustředila na vydávání autorů, kteří reprezentovali nezávislou literaturu v zemích východního bloku či na autory západního světa, kteří ale byli z nejrůznějších důvodů pro stávající

⁸⁶ Dodnes je duší nezávislé knihovny Libri Prohibiti, v letech 1978-1989 mimo jiné řídil samizdatovou edici Popelnice.

⁸⁷ 1985-1986 pod názvem Jednou nohou a 1986-1987 Revolver Revue Jednou nohou.

establishment nepřipustní, tak i ve svobodných podmínkách RR nezapomněla na podporu autorů, kteří jsou ve svých zemích perzekvováni. Tuto linii dotvářely i příspěvky, které referují o dění v zemích bývalého sovětského vlivu či v zemích s totalitním režimem. Se stejnou vehemencí připomínala i zahanbující události minulého režimu (zveřejněné seznamy Anticharty, protokoly Stb o lidech spolupracujících s režimem). Osobnosti odporu proti komunistické moci i mladší autory, kteří jsou RR názorově blízko, představují rozsáhlé bloky rozhovorů či vzpomínkových dokumentů. Například byli detailněji představeni Jan Balabán, Egon Bondy, Viola Fischerová, Zbyněk Hejda, Jiřina Hauková, Joe Hloucha, Karel Marysko, Jan Novák, Petr Placák, Milada Součková, Ivo Vodseďálek či Josef Vohryzek. Teoretickou a kritickou základnu svými recenzemi a komentáři pokrývali Ivan Brezina, Tomáš Glanc, Josef Kroutvor, Sergej Machonin, Viktor Pivovarov, Ondřej Štindl aj. Od roku 1995 počíná svoji existenci třikrát do roka vydávaná **Kritická příloha RR**, která obsahuje výhradně kritické texty dotýkající se všech uměleckých oborů. Příloha drží linii vytyčovanou RR a přináší příspěvky, které se snaží apelovat na vědomé přehlížení historické paměti a upozorňovat na tendence k rezignaci na ospravedlňování křivd minulosti. Tvrdě se staví k postupující komercializaci literatury a vytváření falešného, ale mytizujícího obrazu o uspokojivém stavu národní literatury. Svěbytná názorová základna se ovšem neuzavírá příspěvatelům, kteří zastávají protikladný názor, čímž vzniká zajímavé napětí, ne vždy ale udržené v konstruktivních mezích. Reflexi literatury se zde systematictěji věnovali Zuzana Dětáková, Libuše Heczková, Jiří Holý, Robert Krumphanzl, Martin Machovec, Miloslav Žilina aj.

Jiný nezávislý, dříve samizdatový časopis z undergroundového prostředí **Vokno** dosáhl celkem 30 čísel (15 samizdatových) a v roce 1995 svou činnost ukončil. Oproti jiným samizdatovým časopisům nebyla jeho distribuce fixována na Prahu, ale byl šířen po celém území republiky. V období samizdatu **Vokno** vydávali František Čuňas Stárek a Ivan Martin Magor Jirous, v porevolučním období jsou vydavatelé skryti za pseudonymy Čaroděj Blumfield S. M. a Kotowski a tvář časopisu se po všech stránkách výrazně proměňuje. Opouští politická témata, vycházejí články o *"drogách, virtuální realitě, umělé inteligenci, hnutí skinheads, pornografii, cyberpunku, homosexualitě apod."* /Dokoupil 2000, s. 265/ Symbolem undergroundového hnutí zůstává však jeho samizdatová podoba (odkazuje k ní

svým edičním programem fungující specializované nakladatelství *Vokno* apod.)

Významnou tribunou zejména křesťansky orientovaných autorů se stala revue **Souvislosti**, která vznikla v roce 1990 ze spojení autorských seskupení kolem samizdatových časopisů **Komunikace** a **Portál**. Redakční kruh tvořili například Petr Borkovec, Josef Čábel, Eva Formánková, Robert Krumphanzl, Josef Mlejnek, Antonín Petruželka, Martin C. Putna, Martin Valášek, Václav Vokolek aj. Revue se celkově zaměřovala na detailní filozofické a literárněvědné studie a dnes se vyprofilovala v kvalitní časopis, který se věnuje úzce zaměřeným tématům, je vždy perfektně redakčně připraven a zastává tak důstojné místo v různorodé paletě časopisů.

3.3.2.5.3 Začínají od píky

Důležitou roli na samém počátku devadesátých let sehrál časopis **Iniciály**, který jako nový časopis reflektoval "nezavedenou" literaturu a do literárního života uvedl celou řadu nových jmen. V podtitulu se časem připojuje název *Sešity pro nezavedenou literaturu*, který přímo odkazuje k legendárním **Sešitům pro mladou literaturu**, jež měly svůj neoddiskutovatelný význam pro nastupující literární generaci šedesátých let.⁸⁸

Původně vydával *Iniciály* Československý spisovatel, postupně se na nich podílelo více subjektů (Mladá fronta, Nadace literárního časopisu *Iniciály* a Sdružení na podporu vydávání časopisů). Nakonec ale přesto tento nadějný časopis neustál hektickou situaci transformace společnosti a kvůli finančním nesnázím a přílišné programové rozvolněnosti v roce 1994 zanikl. Na šéfredaktorském postu se poměrně rychle vystříдалo více osobností (Vladimír Křivánek, Petr A. Bílek, Naděžda Macurová, Ewald Murrer, Karel Rada. Redakční okruh tvořili Radek Bajgar, Anna Kovaříková, Jakub Rosen, Blanka Wernischová, externě spolupracoval Pavel Janáček).

⁸⁸ Skupina kolem časopisu (1966-1968 *Sešity pro mladou literaturu*, 1968-1969 s názvem *Sešity pro literaturu a diskusi*) vedená od roku 1967 Petrem Kabešem usilovala o neideologický pohled na literaturu a vedle začínajících autorů dávala prostor těm, kterým byla v předchozích letech odepřena

Během čtyřletého působení se koncepce celého časopisu podstatně proměnila. Z původně generačně profilovaného časopisu⁸⁹ vznikla široce rozevřená platforma, která bez jakéhokoli ideologického podtextu prostřednictvím definovaných témat reflektovala žánrovou a tematickou rozvrstvenost literatury.⁹⁰ Publikační možnosti byly dány autorům jako Bohdan Chlíbec, Vít Kremlička, Roman Szpuk, Jáchym Topol, Daniela Hodrová, Svatava Antošová, Alexandra Berková, Sylva Fischerová či Lubor Kasal. Významnou roli Iniciály sehrály zejména při konstituování a rozvoji kritického myšlení, neboť zde dostává prostor nastupující generace literárních kritiků⁹¹ (Petr A. Bílek, Pavel Janáček, Pavel Kosatík, Luboš Merhaut, Jiří Trávniček aj.) Další významným krokem pro svou dobu bylo zavedení rubriky *Nesoustavná poeťika*, která reflektovala teoretické otázky literární vědy (versologie, překlad, teorie dekonstrukce atd.)

Menší rozruch v roce 1993 způsobily naléhavé teoretizující stati a manifesty Jaromíra F. Typlta, které zde publikoval.⁹² (V záplavě dalších událostí a pro svou nepříliš opodstatněnou argumentaci Typltovy závěry a koncepce zapadly.)⁹³

Po zániku Iniciál nabízely, samozřejmě ve zmenšené míře, publikační možnosti mladým autorům ostatní časopisy, a to zejména Host, Tvar, **Psí víno** (ve čtvrtletní periodicitě vydávané od roku 1997 Jaroslavem Kovandou ve Zlíně) či **Welles** (od 1996 vydává Wedryňská Literárně-Estetická Společnost zřízená pro Těšínské knížectví za podpory sponzorů z Vedrně u Třince)

Situace původně týdeníku **Tvar** (pod tímto názvem od března 1990) je poněkud specifická. Sice nástupce *Kmene*,⁹⁴ tedy reprezentativního časopisu oficiálně vydávané literatury osmdesátých let, přesto od počátku jeho redakce zvolila svou koncepci, která byla od ideologického *Kmene* zcela odlišná.

Sedm let byl šéfredaktorem Tvaru Lubor Kasal, když roku 1993 vystřídal Michaela Třeštíka. Redakčně se na vydávání podíleli Jan Beneš, Terezie Černá, Pavel Janáček, Pavel Kosatík, Naděžda Macurová, Božena Správcová, Jakub Šofar.

publikační činnost. V říjnu 1969 byla časopisu odňata licence a její představitelé byli kriminalizováni (Jiří Gruša, Petr Kabeš, Jaroslav Kořán stíháni za šíření pornografie).

⁸⁹ Manifesty a programy mladých autorských skupin zde měly své místo vždy.

⁹⁰ Objevují se témata jako underground, postmoderna, křesťanství, sex a erotika, feminismus, experiment apod.

⁹¹ Zaujaly zejména rubriky Dvojrecenze, Telegrafické recenze.

⁹² *Iniciály* 1993, č. 31 a 32, též *Tvar* IV, 1993, č. 16.

⁹³ Podobně jako Putnova snaha o oživení personalismu Václava Černého.

Podobu časopisu významně spoluvytvářela redakční rada, v jejímž čele je od počátku Pavel Janoušek.

V prvním období své činnosti dával časopis prostor zakázaným autorům i těm, kteří za minulého režimu nesměli oficiálně publikovat. V rubrice *Hovory s těmi, kteří měli být rozprášeni*, byli představeny osobnosti jako Miroslav Červenka, Květoslav Chvatík, Vladimír Karfík, Jan Lopatka. Ve stejném stylu byli představováni autoři zahraniční. Nápravou zkreslených, režimem deformovaných dějinných představ se zabírala rubrika *Souvislosti* (zejména Petr Čornej, Jaromír Loužil či Ivan Mucha). K nedávné minulosti se sémiotickými fejetony obracel Vladimír Macura a problematice české samizdatové a exilové literatury se věnoval Jaroslav Strnad. Původní literární vědu a kritiku reprezentují zejména kmenoví autoři Bohuš Balajka, Michal Bauer, Petr A. Bílek, Milan Exner, Daniela Hodrová, Jaromír Hořec, Alice Jedličková, Jaroslava Janáčková, Vladimír Novotný, Jiří Trávníček, Mojmír Trávníček, Zdeněk Mathauser, Květoslav Chvatík aj.

Dlouhodobě v Tvaru v rubrice *Biologicko-společenské poklesky* publikuje své eseje z pomezí přírodních a humanitních věd Stanislav Komárek, dále nechybějí reflexe literárního dění sousedních zemí, filozofické stati a eseje. Kmenové autory reprezentují Svatava Antošová, Sylva Fischerová, Petr Hrbáč, Ludvík Kundera, Martin Langr, Miroslav Huptych, Pavel Řezníček, Alexandra Berková, Václav Kahuda, Eva Kantůrková, Věra Linhartová, Jaromír F. Typlt.

Od roku 1994 vychází příloha *Tvary*, ve které jsou otiskovány beletristické práce menšího rozsahu. Od téhož roku se počíná tradice autorských čísel. Všechny rubriky již dokázali více či méně smysluplně naplnit Vladimír Novotný, Vladimír Macura, Petr A. Bílek, Miroslav Zelinský, Michal Bauer. Pouze příležitostně se objevila monotematická čísla o současném dění v zahraničních literaturách. V druhé půli devadesátých let jsou v listu hojněji zastoupeny literární dokumenty a materiály z archivů a na poslední stránce rubrika nazvaná *Souvislost* přináší rozsáhlejší, často na pokračování koncipované texty různého zaměření (dějiny červené knihovny Dagmar Mocné, v ročnících 1995-1996 Soustavný přehled obecných dějin literatury naší vzdělanosti od Václava Černého či seriál o poválečných pokusech nahradit rodokapsy jinými typy zábavné četby od Pavla Janáčka).

Tvar se již od počátku soustřeďoval na důkladnou recenzentskou činnost, již byly

⁹⁴ Nejprve vycházel jako příloha *Tvorby*, od 1988 samostatně. V roce 1995 jej znovuoživil pod názvem *Obrys –Kmen ti, „kteří se většinou oprávněně – cítili být po pádu komunismu poraženými“*. /Dokoupil 2002, s. 168/

pravidelně věnovány poslední stránky časopisu. Častými autory byly Petr Cekota, Andrej Halada, Petr a Pavel Hruškovi, Josef Chuchma (ten se zpočátku staral i fotografický doprovod listu), Marie Koldinská, Miroslav Petříček, Ondřej Macura, Jan Malura, Michal Přibáň, Jan Wiendl aj.

Velký důraz kladla redakce na rozhovory se spisovateli, literárními vědci či kritiky, zajímavé byly například názory a hodnocení českých nakladatelů (rubrika *Portrét nakladatele*) a neopomíná sledovat mimopražské aktuality (spolupráce s brněnskou rozhlasovou redakcí, speciální čísla věnuje ostravskému literárnímu životu). Tvar mnohdy svým ironizujícím přispěl k odlehčení témat a oživení českého literárního života (například mystifikační články cílené zejména na konkurenční časopisy a jejich redaktory, ilustrace Mojžíra Jahody či kritická rubrika Aloise Burdy).

Na základě studia situace časopisů po roce 1989 se ukázalo, že jejich samotná existence a fungování během transformace společnosti je ovlivněna několika faktory. Některé z nich jsou natolik zásadní, že mohou být samy o sobě rozhodující pro jejich životaschopnost. Obvykle však faktory působí současně a záleží tak jen na specifických okolnostech, nakolik mohou být pro ten konkrétní časopis závažné, až fatální.

Rozhodujícím faktorem je bezesporu vydavatelské či tradicí podpořené zázemí. Projevilo se, že nejlépe obstály ty časopisy, které měly možnost navázat, buď na stávající instituce či subjekty státní moci nebo na duchovní tradici, která byla politickou situací přerušena, anebo na svou vlastní kontinuitu, jež mohla být teprve ve svobodných podmínkách naplno rozvinuta.

Reprezentantem prvního příkladu jsou například Literární noviny a Tvar, které ač se za dobu své polistopadové existence potýkaly s odlivem čtenářů a kolísavou finanční situací přežily dodnes. Důvodů pro to lze najít několik. Tvar jako nástupce Kmene nejprve vydávalo Sdružení českých spisovatelů pod hlavičkou zavedeného nakladatelství Československý spisovatel. LitN se nejprve objevily jako součást Lidových novin a teprve později se osamostatnily. V obou případech se vydavatelsky jedná o poměrně zavedené subjekty, i když vycházející z jiné strany barikády, které byly schopné důstojně zaštitit první měsíce existence.

Literární týdeník Tvar 'zdedil' po svém předchůdci (i když nechvalně) zavedenou firmu. I když se od Kmene odlišil názvem, příchodem nových redaktorů a naprostou

změnou obsahové i ideové náplně, přesto mohl těžit z kmenové čtenářské základny. Navíc byla proměna časopisu provedena relativně rychle, bez většího výpadku, který by hladkému průběhu konsolidace nového směřování jistě nepomohl. Ironicky řečeno, nyní jen zbývalo nepromarnit příležitost výhodných podmínek a oslovit stávající i budoucí čtenáře.

Podobně LitN, které se mohly od počátku spolehnout na čtenářský zájem díky své návaznosti na tradici periodika, které sehrálo mimořádnou úlohu zejména v době oteplení šedesátých let jako debatní širokospektrální tribuna, ale také jako symbol snah o vymanění se z dobového dogmatismu a obnovení svobodného vývoje české literatury. Zárukou úspěchu nesporně byl i vstup dříve zakázaných autorů a nyní známých osobností, které se mohli jak formou diskusních či úvahových příspěvků, tak vzpomínek a dokumentů na stránkách časopisu realizovat. Nutno upozornit, že zde nehovoříme o kvalitě obsahu časopisů, ale podmínkách jejich existence a důvodech čtenářského zájmu. Dalším pozitivním znamením pro LitN bylo, že začaly vycházet pod hlavičkou dříve samizdatových LN, což jim dodávalo punc věrohodnosti a poskytovalo čtenářům jakousi záruku důvěryhodnosti.

To, že obě periodika začala v nových podmínkách fungovat téměř okamžitě, mohlo přispět k jejich setrvání v čtenářském horizontu. Vzhledem k jejich časté periodicitě mohly aktuálně reagovat na soudobé dění a nabízet tak informační servis o celém spektru literárního života. Jejich první vnitřní strany fungovaly jako takřikající nástěnky, kde byl vyhrazen prostor pro vzkazy, oznámení, prohlášení, inzerci a krátké komentáře vázané na konkrétní situace. To bylo v hektické době prospěšné a napomohlo k sice povšechné, ale alespoň základní orientaci v novém literárním prostředí. LitN tak mohly částečně rezignovat na vytváření programového směřování, neboť fungovaly jako hlas dříve neoficiální kultury. Tvar zase jako hlas šedé zóny, což ovšem ztížilo situaci ostatním vznikajícím časopisům, neboť ty již byly nuceny hledat uplatnění na trhu a nacházet skuliny v čtenářském zájmu. Musely se úžeji a jinak profilovat, což mohlo být v prostředí ještě nezaběhnutých mechanismů nabídky a poptávky více než riskantní. Na tuto situaci doplatily zejména Iniciály. Přihlásily se zprvu jako tribuna pro mladé a začínající autory, a ač byl jejich okruh přispěvatelů velice bohatý i na kritické osobnosti a inspirativní texty, přece jen programová nejasnost uspíšila ruku v ruce s finanční situací jejich zánik.

Právě ona profilace časopisů, což je pro nově vzniklé subjekty bez větších zkušeností spíše vize než skutečnost, sehrála velkou roli při oslovení

potencionálních čtenářů. Situaci tak měly jednodušší časopisy jako Revolver Revue či Kritický sborník, které svou orientaci stvrdily již za doby svého samizdatového působení. I ony již měly vybudovanou jistou autorskou základnu, své publikum a po uvolnění poměrů se dal očekávat příliv čtenářů sympatizujících s jejich postoji a koncepcí. Samozřejmě, že se finanční otázky dotýkaly všech, ale ty časopisy, které si zajistily 'základní' poptávku, měly situaci ulehčenou. Pokud tedy zásadně neproměnily svou časopiseckou 'poetiku', což se u výše jmenovaných nestalo.

Podobně jako již zmíněné časopisy tak i brněnská literární revue Host vyšla ze samizdatového prostředí. Vydavatelsky je zpočátku zaštitilo stejnojmenné nakladatelství a po vzniku Spolku přátel vydávání časopisu Host jeho chod zajišťovaly různé instituce a podpora sponzorů. Nespornou výhodou bylo místo jeho působení, a to mimo Prahu. Vznikla tak dlouho postrádaná protiváha hlavnímu městu a časopis, potažmo nakladatelství tím, že sdružoval osobnosti místní kultury a také nespornou pečlivostí a trpělivou redakční prací, pomohl k posílení pozice kulturního centra literárního života.

Na začátku druhé polovině devadesátých let je zřetelná sílící tendence hledání platform pro generační vystoupení literátů. Svůj prostor nacházejí buď v již existujících periodikách (v Hostu básníci narození v 70. a 80. letech), nebo sami zakládají časopisy nové, které jsou postaveny hlavně na názorové příbuznost autorů, přátelském prostředí s důrazem na krajinu svého bydliště či rodiště. Tak vznikl například časopis Welles či ostravský **Landek**.

Decentralistické tendence (po letech, kdy byl časopisecký provoz většinou řízen centrem jedním) se projevíly rozvojem literárního života na více místech republiky. Vznikají nové časopisy koncipované pro úzký okruh čtenářů či příležitost, jež mimo jiné souvisí se vznikem nových univerzit a rozvojem kulturního života těchto míst. (Opava, České Budějovice, Zlín apod.)

Úspěch literárních časopisů v polistopadové éře literárního vývoje je podmiňován zejména respektováním zapojení literatury do mechanismu trhu a reagování na čtenářskou poptávku (zejména schopnost sebeprezentace a manažerského vedení). Jediným časopisem, který šel touto cestou byl Host. Vystihl okamžik, kdy na trhu chybělo ústřední periodikum pro všechny účastníky literárního života.

Uspěly buď časopisy, které byly od počátku víceméně jisty svým programem nebo ho dokázaly proměnit s ohledem na proměňující se situaci literatury v transformaci společnosti, anebo si získaly stálou čtenářskou základnu, přičemž nemalou roli zde

sehrála odborná veřejnost (časopisy, které se hlásí ke katolictví, nebo případ Hosta, který mimo jiné otiskuje kvalitní, úzce odborně profilované studie).

3.3.3 Liberalizace v praxi (nad prvními ročníky LitN a Tvaru)

... Rozlučme se s očekáváním, že místo starého totalitního pána přijde pán hodný a moudrý.

Milan Uhde (1991)

Pro naši práci o proměnách literárního kontextu v době polistopadové se významným informačním kanálem staly literární časopisy, a to zejména Tvar a Literární noviny, ať již pro svou širší čtenářskou obec nebo periodicitu, a tudíž zvýšenou možností pohotové reakce (oboje noviny byly zprvu týdeníky, Tvar od roku 1994 obtýdeník).

První polistopadové měsíce fungování časopisů se nesly ve znamení ohmatávání pojmů a slovních spojení, které buď z používání v českém kontextu zcela vymizely či byl jejich význam pozměněn, někdy pokřiven. První strany již legitimizovaných časopisů zaplňují⁹⁵ filozofické (*Ladislav Hejdránek - Musí demokracie rezignovat na pravdu?*, *Václav Bělohradský - Naléhavější než pravda*, *Jiří Krupička - Lidská práva, teorie a praxe*, *Tomáš Halík - Deset let duchovní obnovy bude asi málo*), uměnovědné (*Jindřich Chaloupecký - Náboženství, umění, architektura*), historické (*Historie se neopakuje - jen je-li k tomu donucena*), lingvistické (*Ondřej Hausenblas - O jazykovou kulturu svobodných lidí*), sociologické (*Jiří Přibáň - K otázkám ztracené identity*), kulturologické (*Vladimír Pistorius - Dvanáct otázek kulturní politiky*) a politologické (*Josef Velek - Revoluce 1989 a moderní společnost (na okraj knihy Jurgena Habermase)*, *Jiří Krupička - Závist a Václav Klaus*) studie, jejichž autoři se snažili analyticky osvětlit obsahy pojmů jako demokracie, svoboda slova, svoboda umění, lidská práva a důstojnost, pravda a které se pokusili rehabilitovat v očích veřejnosti a uvést je v jejich pravém smyslu v samozřejmost užívání. Reagovali tak na zřejmou poptávku veřejnosti zamýšlet se hlouběji nad problémy své současnosti.

V LitN spisovatelé a autoři zejména disidentského komunikačního okruhu publikují své zkušenosti s komunistickým režimem a úvahy o všeobecné nápravě věcí v demokratických podmínkách. Typickou ukázkou těchto snah je fejetonistický koutek

⁹⁵ Zmiňuji ty nejzásadnější a pro naše téma relevantní.

Ivana Klímy nazvaný *Čtyřicet let v nás*, který se pomocí různých hesel (*O nesnášenlivosti, O pacifismu, Pracovní návyky, Sebeúcta, Podnikavost* apod.) pokouší shrnout, co obnášel život ve starém režimu a co je třeba si uvědomit do budoucna. „*Komunistický systém se podařilo odstranit a vytvořit podmínky pro systém efektivnější, který jedině může postupně vytvářet prostředky, jimiž bude krýt sociální i kulturní potřeby společnosti. Ovšem za předpokladu, že také naše práce bude efektivnější.*“⁹⁶ Vytvořil tak jakéhosi malého průvodce novou společenskou realitou s akcentem na etické a mravní prohřešky, které společnost, potažmo občané nevědomky přenášejí z minulosti.

Přiblížit čtenářům situaci a postavení spisovatele v dobách totality a také okomentovat okolnosti svého vstupu do oficiální literatury se pokouší většina aktivních spisovatelů-disidentů (Ludvík Vaculík, Ivan Klíma, Jan Trefulka, Alexandr Kliment aj.). Jaroslav Putík ve svém článku nazvaném *O svobodě a strachu*: "*Se strachem se potýká i takzvaný disidentský spisovatel vržený do nepřátelského světa. Brzo pochopí nesmrtelné heslo Ostapa Benders: Záchrana tonoucích je věcí tonoucích samých!*"⁹⁷ Putík zde zajímavě reaguje na sílící konjunkturu vydávání zakázané literatury a snaží se odhadnout náladu ve společnosti a roli, jakou proskribovaní autoři a jejich díla sehrají v budoucnosti: "*V této souvislosti se může vynořit otázka, k čemu je dobrá a užitečná zkušenost literátů z totalitních zemí, zvláště pak ze střední a východní Evropy. /.../ Obávám se však, že výsledek převratný nebude - a určitě nebude úměrný tomu, čím byl vykoupen a zaplacen. Zůstane pár knih, pár autorů, především asi těch, kteří dokázali vyvolat smích. Smích, který je podle staré pověsti, jediným lékem proti moru. Ostatní zmizí ve veliké splachovací míse času.*"⁹⁸

Dříve zakázaní spisovatelé, kteří se zapojili do literárního života a stali se aktivními přispěvateli literárních časopisů přinášeli v době celospolečenské transformace obsahy tematizované disentem. Zamýšlejí se jednak nad tím, jak přiblížit svou zkušenost, jak zhodnotit své minulé působení a jakým způsobem pokračovat dál a přispět k znovuoživení zájmu o základní hodnoty a literaturu samu. Jejich autentické texty doplňované průběžnými komentáři (reagování autorů na sebe navzájem) byly nápomocny k porozumění situacím, které pro neznalého čtenáře mohly být jinak nečitelné. Z většiny příspěvků je patrná jistá obezřetnost a pokora v tvrzeních. Jsou

⁹⁶ Klíma, Ivan. *Čtyřicet let v nás. LitN II*, 1991, č. 5, s. 3

⁹⁷ *LitN I*, 1990, č. 2, s. 3

⁹⁸ Tamtéž

opatrní v odsudcích, spíše jen upozorňují na spáchané křivdy a nespravedlnosti způsobené komunistickou diktaturou a snaží se svými příspěvky o zjednání nápravy. Situaci nevyhrocují směrem do minulosti, ale je patrná tendence konstruktivně svou zkušeností a poznáním napomoci jevům a dějům budoucím. Pro první roky svobodného fungování je statut spisovatele přisuzována role mravního a etického arbitra vztahů mezi jedincem a společností.

Liberalizační tendence v oblasti kultury a literatury byly vítány, ale přesto sledovány s jistými obavami. Nebylo zcela jasné, jak na tento model demokraticky-liberálního fungování zareaguje mladá demokracie a jak se vyrovná s novou situací. Zejména starší generace se zvýšenou ostražitostí a jen nerada shledává, jak se kniha pozvolně stává obchodním artiklem. Zapojení do tržních mechanismů ale bylo přirozeným vývojovým krokem liberalizace společnosti na cestě k demokracii. V tomto ohledu je ilustrujícím výše řečeného debata z LitN 1991.⁹⁹ Účastnili se jí český ministr financí Karel Špaček, ministr kultury Milan Uhde, ze spisovatelů Milan Jungmann, Ludvík Vaculík a Ivan Vojtěch, za redakci Vladimír Karfík, Jan Lopatka a Přemysl Rut. Milan Uhde na otázku, zda je smyslem liberalizace uvolnit umění a kulturu ruce, aby si sama vytvářela vlastní struktury, otevřeně přiznává, že stát zatím nemá jasnou koncepci vedení a financování kultury. *"Zmizel totalitní stát. Jestli má někdo pocit, že je hůř než bylo, může za to jeho minulost, jeho zkušenost a omezenost. /.../ Nevíme, co tržní ekonomika vykoná, a zatím se soustředíme na vytváření jistého podpůrného systému."* Konstatuje, že zatím není vytvořen systém dárců, podporovatelů, kteří v západních zemích kulturu dotují, není ani systém daňových odpisů. A také již přestaly fungovat staré vazby, kdy stát byl hlavním donátorem režimní kultury. Z debaty vyplynulo několik zásadních skutečností. Jednou z nich je názor, že v rámci liberalizace nelze směřovat morálku (podpora pokleslé literatury a podpora literatury, která přináší hodnoty, vnímání pojmu vkus, kýč apod.) a institucionální rozhodování, jejich neoddělení může fungovat jako brzda samotného procesu. *"O morálce se můžeme obecně bavit a postulovat, jak k ní přistupujeme, ale pracovat a jednat musíme okamžitě."* /Karfík/ V debatě zazněl i odborný vhled ministra financí, který okomentoval názory, hojně dobově diskutované, a totiž zda může 'škvár' zajistit návratnost a zpětně tak podpořit vydávání literatury kvalitní. Ujistil debatéry, že *"na škvár a různou pornografii je*

⁹⁹ LitN II, 1991, č. 3, s. 1 - 4

*nejvyšší daň 32%, ale ve srovnání s celkovou částkou, která přináležejí kultuře, je to jenom nepatrný zlomek."*¹⁰⁰

Velkým tématem se stal způsob vypořádání se se 'starými' strukturami a jejich ještě stále patrnému vlivu na věci veřejné. Jan Trefulka se ve sloupku *Smrt utopie* vymezuje proti honu na bývalé prominenty, na nebezpečí opětovného rozdělování na "oni" a "my". *"Ve světě je to tak, že čím zkušenější politik, tím větší opatrnosti při posuzování možných způsobů nápravy současných problémů postkomunistické společnosti."*¹⁰¹ Vyslovuje často opakovanou metaforu o hledání vhodného 'medikamentu', jenž pomůže k vyzdravení společnosti bez nutnosti dramatických zásahů. *"Kolik by tento (radikálnější pozn. aut.) způsob stál sil a let celého národa? A mohlo by se to, co by z toho vzešlo jmenovat spravedlností?"*¹⁰² Teoreticky k tématu vyrovnání se s prominenty režimu přispěly Vladimíra Dvořáková a Jiří Kunc v článku *Kam se starými strukturami?*, v němž popisují obtíže provázející bývalé Československo v procesech přechodu k demokracii.¹⁰³ Analogicky k tématu také tranzitologicky zaměřený příspěvek Eduarda Lourença *Cesta /Portugalska/ do Evropy.*¹⁰⁴

Silícími hlasy o možném rozdělení republiky se čím dál častěji vynořují také příspěvky o česko-slovenské vzájemnosti, a to jak z pera českých, tak slovenských autorů. (*Miroslav Kusý - Šanca pre československú federáciu*) Dle debatních vln ve společnosti se objevují studie zabývající se i otázkou česko-německou (*Rudolf Hilf - Karty na stůl! K sudetoněmeckému dialogu*).

Samozřejmě nechybí reakce zabývající se zmatečnou situací na knižním trhu, a to vesměs kritické. Týkají se nekvalitní a povrchní redaktorské i editorské práce, které orientaci zejména v exilových a samizdatových vydávaných titulech ztěžují. Michael Špirit kritizuje zejména situaci, kdy knihy odcházejí na pulty bez svého přirozeného vybavení, bez jakýchkoli edičních údajů. K čtenářů se tak dostávají knihy, které opomíjejí 'minulost' knihy a jež ve své tiráži mají uveden klamavý údaj - 1. vydání. *"Opomíjením minulosti knihy v tirážích (nikoliv v oslavných člancích nebo příležitostných televizních pořadech) se velmi nenápadně gumuje dějinná paměť. /.../ A především sem proniká chaos, který do budoucna zakládá nejen ediční, ale už i*

¹⁰⁰ K ilustraci k velmi negativnímu dobovému vnímání jakýchkoli, byť jen náznaků cenzury, malý úsměvný příklad z této debaty: *"Vaculík: Jaká ta slova, ptáme se, ta část publika volala? / Rut: Píča, pane Vaculíku. / Karfík: To otiskneme? / Uhde: Musíte. Přeci to nebudete cenzurovat. "*

¹⁰¹ *LitN* II, 1991, č. 38, s. 1

¹⁰² Tamtéž

¹⁰³ *Tvar* III, 1991, č. 6, s. 8

textologické potíže."¹⁰⁵ Špiritův článek ukazuje, že již v této době se projevuje různý postoj nových nakladatelství ke knižní kultuře. Pečlivá redakční práce byla signálem snahy o poctivý přístup (ne o snadný výdělek) a předznamenala, jaká nakladatelství mohou v budoucnu obstát, což se také ostatně potvrdilo.

Nezastupitelnou roli pro formování literárního života polistopadové společnosti sehrála zejména první vnitřní dvojstrana LitN a Tvaru, která se stala jakousi nástěnkou informující o důležitých událostech (například závěry valných hromad nejrůznějších spolků, zprávy ze zasedání Obce spisovatelů, prohlášení o vzniku Sdružení časopisů, o transformaci Akademie věd, o záchraně Národní knihovny, prohlášení českého PENklubu k situaci na Kubě, vyhlašování cen a soutěží, inzerce apod.)

'Nástěnka' fungovala jako otevřené fórum pro vyjádření názorů na situaci společenskou i literární, do něhož přispívají jak čtenáři, tak sami spisovatelé i odborníci jiných profesí, aby se vyjádřili k aktuálním tématům. Jako Bohumil Nuska, který zde politikům a publicistům osvětlil, že zaměřovat tehdy velice frekventovaný termín totalita za totalitarismus je hrubý omyl. Objevují se tu i odlehčující oznámení, jeden příklad za všechny: „*Ludvík Vaculík se rozhodl nepřijmout nabídku Bavorské akademie krásných umění, která ho chtěla jmenovat svým čestným členem, a nařkl ji z konjunkturalismu. Na další námítky odpověděl: 'Kdysi to přijal Seifert, a umřel. Přijal Skácel, a umřel. Já ještě umřít nechci.'*"¹⁰⁶

Reakce čtenářského publika v prostorách 'nástěnky' slouží též jako korektiv, kdy třeba Marta Železná¹⁰⁷ upozorňuje na stále nedbalejší zacházení s autorskými příspěvky v časopisech (neprozradila v kterých), ale lze najít komentáře pochvalného rázu: "*V Tvaru je rozhodně, co se týče poezie, odváděna poslední dva měsíce práce příkladně koncepční, konfrontační.*"¹⁰⁸ Dále nechybějí informace o vzniku a fungování nových časopisů, zpočátku pouze informativně (*Ateliér nachází svou tvář, Jak se vydává Trans, Most?*), o něco později formou kritického zhodnocení (*Vladimír Just - Zbraň? nad posledními čísly Revolver revue, Martin Machovec nad Revue Analogon, Tomáš Mazal o Vokně dvacátého čísla*). Prostor je zde vyčleněn pro debaty čtenářského publika i odborníků o publikovaných člancích

¹⁰⁴ LitN II, 1991, č. 48, s. 1

¹⁰⁵ Když někdy v září 1989. LitN II, 1991, č. 38, s. 4

¹⁰⁶ LitN I, 1990, č. 15, s. 2

¹⁰⁷ Tvar III, 1991, č. 2, s.3

¹⁰⁸ Zdeněk Vybíral. Tvar III, 1991, č. 2, s.1

(velkou pozornost vzbudil zejména Vaculíkův článek *Jinou ústavu!*,¹⁰⁹ jehož ohlasy provázely několik čísel). Po dobu svého poslaneckého mandátu zde objevovala čtenářům svět parlamentu Eva Kantůrková.

O 'boomu' na knižním trhu informoval Josef Chuchma v rubrice *Tvaru Ostatně ale ...*¹¹⁰ Zamýšlel se hlavně nad problémem uvádění nových titulů v situaci, kdy vymizely knižní čtvrtky a na knihy se již nečeká, neboť je jich všude nepřeborné množství a každý den vycházejí další. Ač konstatuje, že se knižní trh trochu uklidnil a zapovězené tituly již nejsou tak lačně očekávány jako před rokem, přesto situaci shledává mnohem anarchističtější. V této souvislosti tak pojmenovává fakt, který přispěl k zahlcenosti knižního trhu a zapříčinil i knižní výprodeje. "*Vyrojilo se, alespoň v Praze určitě, mnoho těch, kteří si říkají soukromí knihkupci, skutečných soukromých knihkopců je ovšem zatím velmi málo. Hovořím o těch, kteří knihy prodávají na ulici. Tito 'knihkupci' nakupují knihy rovnou u nakladatelů a prodávají je - většinou pro sebe s nižším rabatem dříve než běžná knihkupectví.*" Lituje, že 'čtvrtky' skončily, protože "*moderní trh potřebuje papat průběžně, hned teď a všude*".¹¹¹ Realitu transformace knižního trhu v konkrétních číslech přiblížil v dopise redakci Vladislav Sedláček: "*Z aukcí prodaných prodejen v Praze (zatím 19) pouze 3 noví majitelé pokračují jako knihkupci. Ti ostatní zavádějí prodej jiného druhu. Odhadem takto zůstane v Praze jen kolem 20 knihkopců. Podle indexu Svazu českých knihkopců a nakladatelů z roku 1948 bylo jen v Praze 374 prodejen. /.../ Podotýkám, že jen v Praze jsou zásoby z vyklizených prodejen řádově za 10 milionů Kčs. Privatizace je samozřejmě nezbytná. Náš obor však není jenom obchod a privatizaci bylo třeba připravit. To se nestalo, proto to bude stát více než bylo nezbytně nutné.*"¹¹²

Často se na 'nástěnce' objevují obhajující či obviňující noticky a upozornění na účast či spolupráci s minulým režimem. Jako jeden z mnoha například Daniela Hodrová v noticce nazvané *Jeden, který nepodepsal* reaguje na tvrzení Jiřiny Jiráskové o nepodepsání Anticharty (spolu s Iljou Rackem) a uvádí na pravou míru, že její otec, který byl mimochodem také signatářem 2000 také nepodepsal a po léta nesl důsledky svého rozhodnutí, jen se tím rozdílem, že se nikde nechlubil. Místy v podobných záležitostech padají i ostřejší slova. Možnost veřejného očištění a uvedení

¹⁰⁹ *LitN I*, 1990, č. 15, s. 2

¹¹⁰ *Tvar III*, 1991, č. 3, s. 2

¹¹¹ Tamtéž

¹¹² *LitN II*, 1991, č. 32, s. 2

věcí na pravou míru je výsadou svobodné společnosti. Pro občany země, která žila s vědomím páchaných křivd a v útlaku padesát let, mohou mít katarzní účinek. Je ale jisté, že tuto úlohu nemůžou plně převzít literární časopisy, přesto je i z jiných důvodů škoda, že alespoň pro první rok nebylo pro oznámení, vzkazy, krátké debaty a polemiky vyhrazeno více prostoru, neboť tyto dvojstrany fungovaly jako důležitý informační kanál, který mnohdy suploval jiné zdroje dosud nerozvinuté či hektickou transformací zaneprázdněné (bulletiny nakladatelů, TV, rozhlas apod.)

Samotný vnitřek časopisů přinášel dosud nepublikované texty různého zaměření, od studií přes komentáře k úvahám zakázaných autorů domácích, ale také texty světové provenience dosud v českém prostředí neznámé. V prvních třech letech jsou příspěvky většinou orientované do minulosti jako vzpomínkové reminiscence či deníkové záznamy. Samotná beletristická tvorba přináší autory nezávislého proudu české literatury, ale také autory dosud nezavedené (zejména rubrika *Mirek Kovářík uvádí*). Světová umělecká literatura je představena díky aktuálním překladům, a tak se zde čtenář mnohdy poprvé seznámil s trendy a směřováním literatury v širším kontextu.

Tvar přispěl k přehlednosti dobového dění zejména rozhovory s účastníky literárního provozu. Obzvláště s představiteli nových subjektů na trhu (nakladatelů, knihkupců a redaktorů časopisů), jejichž komentáře pomohly proniknout více do problematiky knižního trhu a jeho potíží. (Rozhovor s Čarodějem o budoucnosti undergroundového Vokna, s knihkupcem J. Seidlem, s Annou Kareninovou-Furekovou o Světové literatuře po 35 letech, s Vladimírem Novákem z Československého spisovatele a Vladimírem Pistoriem z Mladé fronty atd.)

Zdeněk Kožmín, Miroslav Červenka a zejména Jiří Holý oživují čtenářům pohled literárněhistorický. Jednak upozorňují na literárněhistorická pojednání a slovníky mapující dobu minulou,¹¹³ jednak komentují dobové pokusy o sepsání literárních dějin.¹¹⁴ Otvírají tak debatu o prozatímní nemožnosti zmocnit se skutečnosti, která je v pohybu a v neustále proměně, s tím, že pro seriózní pohled na dobové dění je nutno získat dostatečný odstup. První koncepčnější názory a shrnující práce se objevují až počátkem 2. pol. 90. let. Reflexi dobového dění a snahu o jeho mapování tak literární historie přenechává literární kritice

¹¹³ Brabec-Holý-Zach: *Tabuizovaná literatura posledních dvaceti let, Slovník poezie* (Červenka, Macura, Med, Pešat), Haman - *Česká literatura po roce 1945 z ptačí perspektivy*, kolektivní *Česká a slovenská literatura v exilu a samizdatu*, Čulík - *Knihy za ohradou* a další.

¹¹⁴ Např. Machala - *Průvodce po nových jménech české poezie a prózy 1990-1999*.

Literární život v médiích

Ač se literatura proměnila vlivem liberalizace společnosti v obchodní artikl, který potřebuje propagaci jako každý jiný produkt, nebyla přes různé pokusy objevena adekvátní metoda její invenční prezentace. Svět televize a počítačových médií v 90. letech nebyl (což je jistě škoda) skutečnou doménou života literatury.¹¹⁵ Televize reflektovala literární dění formou debat a neumělých medailonů autorů starší generace, a to víceméně v takových vysílacích časech, které se pohybovaly na okraji sledovanosti. První dlouhotrvající literární magazín se objevil až na konci 90. let.¹¹⁶ Rozhlas (zejména Vltava, Čro3) pravidelně připravoval četby na pokračování a komponované literární pořady, debaty i kritické rubriky. Neměl ale svůj specifický okruh recenzentů, do rozhlasu přispívali osobnosti známé z časopisů. Rozhlas tak fungoval spíše jako popularizátor literatury a literárního života, než jeho středisko.

Celkově literatura zůstávala mimo hlavní okruh zájmu médií, což potkalo i celou oblast kultury. Literární život se tak odehrával zejména prostřednictvím literárních periodik, neboť noviny deníkového charakteru s pomalým opadáním zájmu čtenářů o literární dění věnovaly literatuře čím dál méně pozornosti. Vzmach internetového sdílení literárních zážitků a prezentace zejména mladé generace nastal až později v souvislosti s masovým šířením počítačové techniky a vzrůstající oblibě internetu, a to až na samém sklonku devadesátých let.

Role médií v převratové době je nenahraditelným barometrem a vcelku hodnověrným ukazatelem, který odráží dobovou atmosféru a nálady ve společnosti. Reprezentuje témata, která ji zajímají a monitoruje nejaktuálnější trendy a směřování. Z odstupu času se tak noviny a časopisy stávají základním zdrojem poznání o době a společenských poměrech. V nich se literární život promítá nejnápadněji a ve své autentické podobě.

¹¹⁵ Problematika literatury v médiích po listopadu 1989 je velmi mnohostranná a zaslouží si samostatný a detailní výzkum.

¹¹⁶ Třistatřicetři (autorské duo Schmidt-Lukeš).

3.4 Oddechový čas nebo chaos?

Výsledky tranzitologických bádání, které se zabývají přechodem společnosti z totalitního do demokratického systému, prokázaly, že průběh a výsledek transformace společnosti z velké části závisí na schopnosti vstřebat odkaz minulosti. Vědomé zhodnocení a zpracování období života v nesvobodě a útlaku se jeví pro další vývoj jako naprosto zásadní, i když sebou přináší problémy, které bude nově budovaná společnost mnohdy s obtížemi řešit.

V kontextu české literatury se vyrovnání se s minulostí projevilo integrací paralelní (druhé) kultury,¹¹⁷ tedy splynutím oficiálního a neoficiálního (samizdatového a exilového) proudu.¹¹⁸ Vznikla tak celkem paradoxní situace. Ač došlo k liberalizaci literárního života, která podstatným způsobem zasáhla všechny jeho elementy (proměna celého knižního trhu a s ním související způsoby prezentace a propagace literatury, zánik režimem kontrolovaných periodik a nástup časopisů nových, změna v postavení spisovatelů ve společnosti, hledání čtenářské odezvy a charakteru literární komunikace vůbec), obsahem literárního diskurzu se v prvních pěti polistopadových letech staly události minulé, děje reprezentované texty staršího data (např. Kolářova Prométheova játra). Můžeme tak mluvit o jisté disproporci. I když se společnost během transformace připravuje na běžný, z kontextu evropských zemí známý demokraticky-liberální model fungování literárního života, nemůže se vyvázat ze svých vztahů s minulostí.

Již na konci 80. let se diskutovalo zejména na stránkách *Kmene* či *Tvorby*¹¹⁹ o nutnosti integrace nezávislé literatury a způsobech jejího provedení. /srov. Hvižďala 1995/ Pavel Janoušek ještě v dubnu 1989 v článku *Potřebuje literatura dveře? Kam?*

¹¹⁷ Pojem bývá občas nejednoznačně přijímán. Jak argumentuje Vilém Hejl: *"Paralelní kultura? Nebo snad kultura druhá, jak se také někdy říká? Nelze se pak neptat, která je ta kultura první. A jestliže kultura paralelní, tedy souběžná, rovnoběžná. Při bližším pohledu je to naprosto absurdní. Akceptujeme-li výraz paralelní kultura, definujeme ji jako kulturu se stejnými cíli, jaké sleduje kultura oficiální, první. Nebylo by potom nelogické usuzovat, že druhá kultura je vlastně kultura sekundární, odvozená od kultury oficiální. Jakmile si definici vztáhneme na československou současnost, vidíme absurditu údajné paralelnosti zcela plasticky. Potom je totiž paralelní dílo Vladimíra Holana s rýmованиеm Donáta Šajnera a básně Jaroslava Seiferta s příležitostnými výtvy Jaroslava Mouchy. Máme nacházet souběžnost mezi prózami Karla Pecky a tím, co píše Alexej Pludek, nebo mezi Janem Patočkou a Ladislavem Hrzalem? /Hejl, Vilém. Kultura paralelní, nebo autonomní [online] ucl.cas.cz [cit. 2009-08-16]. Dostupné z www: <<http://www.ucl.cas.cz/edeicee/data/antologie/zdejtin/4/28.pdf>>; též In Hejl, Vilém. Nový život /Řím/ 31, 1979, č. 9–10, s. 180–194*

¹¹⁸ Užívá se též synonymní výraz 'větve', Václav Havel hovoří o 'pilířích'. /srov. Havel 1995/

¹¹⁹ Např., Lukeš, Emil. *Tvorba* XXI, 1989, č. 48, 29. 11. s. 1, 3 a 5

psaném pro Kmen¹²⁰ v přehodnocení předchozích oficiálních normativních postojů k nedávné historii a vyřešení vztahu k literární emigraci (včetně integrování literárních hodnot, které jsou její součástí) spatřoval úkol pouze dílčí. Ač je nesporně nevyhnutelný a důležitý, literární život byl měl směřovat především dopředu "k vytvoření takového systému literárních vztahů, které by lépe než systém dosavadní inicioval vznik skutečných hodnot a zároveň i utvářel podmínky pro jejich zhodnocení, pro organické utváření objektivních hodnotových kritérií prostřednictvím široké konfrontace jednotlivých subjektivních názorů." /Janoušek 2001, s. 44/ Janoušek ale připouští, že při úvahách o konkrétních cestách proměn lze brzy narazit na rozpor mezi 'naivními' ideály a současnými možnostmi.

Budoucí vývoj byl však mírně řečeno překvapující. Nejen tím, že postihnul celé období 90. let, ale také tím, že ve svých důsledcích významně zasáhl do budoucího vývoje české literatury, a to jak v žánrovém, tak generačním rozvrstvení (posun od vyprávění příběhů k autobiografii, důraz na autentičnost prózy na úkor fantaskní a imaginativní linie, rozpačitost mladé generace při navazování na tradice českého písemnictví - jak v oblasti poetiky, tak vývoje žánrů - a jejich počáteční neprůbojnost vzhledem k působení autorů starší generace). V této souvislosti se Janouškův termín **time-out** a jeho argumentace jeví jako adekvátní a zvolenou metaforu lze použít pro charakterizaci polistopadového vývoje české literatury. Okamžik po celospolečenském převratu, kdy změna střídá změnu, staré zaniká a nové stárne, je pro Janouška "tím správným literárním bezčasím, neboť dnešní literatura si vzala, řečeno sportovní terminologií, time - out." /Janoušek 2001, s. 70/ Pro svá tvrzení, proč si česká literatura bere svůj oddechový čas, nalézá dvě příčiny. První spočívá v naprosté nejasnosti hodnotových kritérií ve chvíli, kdy stará pravidla už neplatí, ale nová ještě nejsou. Druhá příčina time-outu spočívá v nutnosti vyrovnat se s vlastní minulostí, dohonit a poznat díla, ke kterým společnost neměla po desetiletí přístup a na současnou literaturu nemá vlastně čas, protože literatura "není jen součtem autorů a knih, nýbrž především určitým systémem vztahů, hodnot, konvencí a norem. /.../ Janusz Sławiński nazývá tento systém literární tradicí a chápe jej jako specifický kód literární komunikace [...]."¹²¹ Za dobu rozpadu jednotné tradice považuje počátek 70. let, "kdy za 'dveře' byla v první fázi vyhnána bezmála celá

¹²⁰ Nepublikováno z rozhodnutí redakce. /srov. Janoušek 2001/

¹²¹ Tamtéž, s. 71

česká literatura¹²² Bylo by ale iluzí domnívat se, že pokud padnou tabu je diskontinuita překonána. *"Literatura je komunikací v čase. Literární tradice vzniká s tím, jak se pozvolně utvářejí hodnotová kritéria, jak se ve vědomí čtenářské veřejnosti přidává knížka ke knížce, a to bez ohledu na to, kdy která vznikla."*¹²³ V onom bezčasí Janoušek spatřuje šanci, kterou nám literatura ve svém oddechovém čase poskytla a který bychom měli využít k poctivému a bezpředsudečnému vyrovnání se s vlastní minulostí.

Vedle Pavla Janouška, který se jako jeden z prvních, snažil situaci české polistopadové literatury kriticky analyzovat, i když s vědomím úskalí, jež hodnocení přítomného bez potřebného odstupu přináší, se v novém literárním prostředí snažil zorientovat Vladimír Novotný.¹²⁴ Literární situaci prvních polistopadových let přirovnává k **'muzeu'**. Odůvodněním je pro něho skutečnost, že *"za charakteristické symptomy živého tvůrčího procesu byly dosti absurdně označovány knihy, které byly napsány po roce 1950, v samizdatu kolovaly od roku 1968, poté byly vydány v exilu a nyní konečně doputovaly také k tuzemské čtenářské obci."* /Novotný 1995, s. 2/ Upozornil, že právě ona bazarová muzeální atmosféra se projevuje až v božském uctívání a oceňování autenticity v literatuře, jež je demonstrována všeobecným obdivem k deníkové a memoárové tvorbě.

Nesporně inspirativním pohledem přispěl Jiří Kratochvíl, který své názory opřel spíše o podstatu vzniku a smyslu fungování literatury. Aktualizuje pro postižení polistopadové situace české literatury pojem **chaos**, který pro něho ale není synonymem neuspořádanosti či zmatku, chápe ho spíše v jeho prapůvodním významu, tedy jako počátek, prostor, v kterém něco nového počíná, *"aniž je v té chvíli zřejmé (rozeznatelné), co se počíná a jakým směrem se to bude ubírat"*. /Kratochvíl 1995, s. 83/ Optimismem ho naplňuje poznání, že konečně má česká literatura i *"svou "generaci" [...], která s požitkem opovrhne všemi ideologiemi, poslániami a službami národu či komu."*¹²⁵ Nejdůležitějším je pro něho fakt, že *"nikdy nebyla literatura tak svobodná"*.¹²⁶ Svoboda se zákonitě musí projevit i v tom, že je nutné splatit dluhy minulosti, bez ohledu na to, jaké to bude mít následky. V tomto ohledu shodně s Janouškem konstatuje, že jen pomocí historie a znalostí své

¹²² Tamtéž

¹²³ Tamtéž, s. 74

¹²⁴ Novotný po celá devadesátá velice kriticky přistupoval k nešvarům českého literárního života, zejména ve svých pravidelných sloupcích na stránkách Tvaru, jež dle hodnocení na škále libost/nelibost nazýval SoftTvar či HardTvar).

¹²⁵ Tamtéž, s. 84

minulosti lze porozumět současné situaci a tomu, co končí i tomu, co začíná.

3.4.1 K projektu 'tříproudové dálnice' v české literatuře

Problémy vznikají již v samotném obsahovém i terminologickém vymezení literatury oficiální a neoficiální. Často se v souvislosti s literaturou samizdatu a exilu užívá pojem **literatura nezávislá**. Termín zahrnuje literaturu publikovanou v samizdatu nebo v exilových nakladatelstvích za normalizace. Náleží sem ale i autoři, kteří jistá díla v době totalitního režimu publikovat nemohli, schovávali je v zásuvkách a jejich postoj byl neaktivní. Lze za nezávislá označit díla klasiků Hrabala či Seiferta zmrzačená dobovou cenzurou? Někteří badatelé považují termín nezávislá literatura za zkreslující, Sylva Richterová zpochybňuje parcelování jednoho celku české literatury na tři vůbec: *"[...] jak se integruje nezávislá samizdatová a exilová literatura do celku české literatury? V tom případě se ptám: copak tam nepatří od samého počátku? A podle koho? Nejsem si vůbec jistá, jestli má smysl mluvit o integraci literatury do něčeho či někam?"* /Richterová 1995, s. 37/ V první dekádě 90. let se vedly spory o to, zda bylo dělení dostatečně vnitřně zdůvodněné. /srov. Kautman 1995/ Došlo-li tedy k jejich splnutí, nabízí se otázka, jakým způsobem se uskutečnilo. Dle Milana Jungmanna scelování samizdatové tvorby s domácí *"proběhlo automaticky tam, kde obě svým étosem spočívaly na stejném základě, tj. na uznání jednoho systému uměleckých a mravních hodnot, a jednoho svědomí, jako tomu bylo u vypravěčského mága Bohumila Hrabala [...]"* /Jungmann 1991, s. 13/

Zde se projevuje nedůslednost a podcenění dostatečného literárněkritického zhodnocení. Debaty o jemnější diferenciaci 'tříproudovosti' české literatury probíhaly v literárních časopisech, tedy v periodikách orientovaných na specializovaný typ čtenáře. Pro širší veřejnost zůstala tato problematika zamlžená, omezena na dvoupólové rozlišení: na literaturu oficiální (tu, kterou všichni znali, a na literaturu zakázanou, kterou poznat chtěli). Což provokovalo otázku, kterou si v této době klade i Milan Jungmann: *"Je dnes česká literatura úplná, scelená, otevřená všem, je jedna česká literatura, sice vnitřně diferencovaná, rozporuplná, ale schopná unést a*

¹²⁶ Tamtéž

*prohlubovat svou svobodu?*¹²⁷ Došlo pro veřejnost k faktickému splynutí v jeden celek, který by vzali za své jako celek, jako literaturu národní, anebo zůstala zakázaná literatura pocíťována jako cizorodý po revoluci přibývší prvek? (Což se samozřejmě také úzce dotýká obsahů a výzev, které sebou zakázaná literatura přinesla.)

Již v roce 1991 považuje Pavel Janoušek jednotu literatury za iluzi,¹²⁸ neboť společenská transformace proběhla velice rychle a představy pozvolné integrace vzaly za své. Popisuje situaci, kdy na zakládající hromadě Obce spisovatelů se jednotliví autoři neznali ani osobně a pokud byli schopni se dohodnout na základní orientaci, mluvili poněkud jiným jazykem, což jen dokládá fakt nakolik byly jednotlivé proudy postiženy izolací a vědomím vlastních dějin a vývojové kontinuity. Janoušek tehdy konstatuje: *“V přítomném okamžiku tudíž jedna česká literatura zatím není a být nemůže.”* /Janoušek 2001, s. 64/ Propast mezi bývalou oficiální a neoficiální literaturou zůstává i na konci prvních třech let svobodné literatury. *„Jsou to dvě mnohdy až štítlivě oddělené hromady.”* /Kratochvíl 1995,¹²⁹ s. 80/

Ukázalo se, že restituce autorů, témat a děl proskribované literatury byla v transformačním procesu nutným krokem, bez kterého by nebylo možné smysluplné další směřování české literatury. *„Tato konjunktura bývalých exilových a samizdatových děl je logická, zákonitá i velmi, velmi nutná, neboť umožňuje v relativně krátké době zaplnit obrovské mezery ve vědomí jak nejširší čtenářské veřejnosti, tak i nemalé části lidí literaturou se bezprostředně zabývajících (autorů, učitelů, kritiků i vědců). Je to morální vůči těm, kteří dosud ouředně v Čechách neexistovali a které jejich občanské a spisovatelské přesvědčení mohlo stát a stávalo i značné osobní oběti.”* /Janoušek 2001, s. 65/ Tuto fázi tedy nebylo možné přeskočit bez následků do budoucna. Již historická zkušenost ukázala, že každé, byť nepatrné narušení kontinuity vývoje a rezignace na odkazování k tradici, může být příčinou krize hodnotových měřítek (přerušeni způsobené odchodem spisovatelů do emigrace a zákaz publikování zůstavším, kriminalizace nepohodlných spisovatelů po únoru 1948, další vlnou emigrace s nástupem normalizace a vytvoření tzv. druhé kultury, jež většině čtenářské obce zůstala po dlouhou dobu neznámá.).

¹²⁷ Tamtéž

¹²⁸ Janoušek, Pavel. Česká literatura v bodě nula aneb literatura bez dveří. *Kmen* 1990, č. 5, s. 1 a 4.; též Janoušek 2001.

¹³⁰ Psáno v listopadu 1992.

Sjednocování literatury přestalo být problematickým tématem v 2. pol. 90. let.

Vývoj sebou ale přinesl absurdní situaci, kdy se o hovoří o ztrátě hodnotových měřítek a devalvací slova hlavně v souvislosti s 2. pol. 90. let /srov. Bílek 2004/ a která je, domnívám se, sekundárním projevem procesu vyrovnávání se s minulostí. Hlavní příčinou krize hodnot v minulosti bylo rozštěpení kultury na oficiální a neoficiální, s tím, že uchovávání tradic hodnotových kritérií je spojováno spíše s kulturou a potažmo literaturou nezávislou na politické moci, čímž došlo k závažnému narušení diskontinuity přirozeného vývoje kultury a literatury (jež umožňuje pouze svobodné prostředí). Fakt nutnosti vracení se zakázaných autorů je důsledkem totalitního dědictví, neboť jejich komplikovaným návratem v 90. letech došlo (zejména s ohledem na mladší generaci) také k jakési diskontinuitě ve vývoji. (Bylo by jistě možné polemizovat s názory, že o diskontinuitě v pravém smyslu slova mluvit nelze, neboť literární vývoj plně suplovala literatura exilová a samizdatová. Nezávislá literatura byla jistě vývojově progresivnější, avšak ne celé čtenářské spektrum k ní mělo přístup. Tím recepce proskribované literatury neprobíhala v celé šíři literární komunikace a pojem diskontinuita v této souvislosti tak nabývá jistého oprávnění.)

Úvaha o přerušeném vývoji je pro naše téma v tomto okamžiku spíše okrajová a má svá omezení. Bylo by jistě možné vyhradit se oproti termínu přirozený vývoj a jeho obsahovému vymezení, ale zajímavější je spíše pátrání po příčinách toho, proč česká literatura nedokázala nadále plnit roli intelektuálního průvodce žitím a nedokázala se adaptovat na nový kontext, který je standardem v západním světě, proč se integrace tří proudů literatury zkomplikovala, což později vedlo k odmítání odkazu disentu a ztrátě zájmu o starší autory (generaci Pražského jara - Ivan Klíma, Arnošt Lustig, Josef Škvorecký, Pavel Kohout) a jen opatrnému nástupu střední generace,¹³⁰ jež nenaplnila 'očekávání velkého románu' /srov. Bílek 2004/.

Z odstupu dvaceti let můžeme říci, že jednou z hlavních příčin je 'selhávání' literární kritiky, která nebyla schopna dostát svému poslání v plné šíři. Nevystoupili výrazné osobnosti s jasným a všeobecně srozumitelným vhledem, který by byl přijatelný pro široké spektrum společnosti. Reflexe polistopadového dění se i v odborném psaní zejména poté, co odešli výrazné kritické osobnosti (Jan Lopatka, Josef Vohryzek, Růžena Grebeníčková), posunula směrem k informativnímu referování o knize, *"kde výkladová pozice je dána spíše personální blízkostí či*

vzdáleností autora a kritika". /Bílek 2005, s. 45/

¹³⁰ Jiří Kratochvíl, Daniela Hodrová, Vladimír Macura, Tereza Boučková, Zuzana Brabcová, Michal Ajvaz aj.

4. Závěr

Ukazuje se, že ani jeden z procesů doprovázejících transformaci českého literárního života, nelze nazvat neproduktivním. Každý, ač se to může jevit jako paradoxní, přispěl ke konstituování nového literárního kontextu postaveného na svobodných a liberálních principech. Žádnou z fází transformace nešlo obejít a přeskočit, pokud bychom nechtěli rezignovat na poctivost a důkladnost při výběru snazší cesty.

Tranzit společnosti z nesvobodného, nedemokratického politického systému doprovází zcela přirozeně proces, který přináší otázky, jak se vyrovnat s minulostí. Pokud společnost směřuje k demokracii, je tato fáze vědomého zpracování minulých obsahů zcela nezbytná. Její překročení přináší riziko regresivních ataků či 'neurotického' počínání společnosti.

V českém kontextu tuto fázi reprezentuje návrat režimem proskribovaných autorů do literárního života. Kolaps knižního trhu pod tíhou hekticky a ve velkých nákladech vydávaných titulů je důsledkem jednak enormní čtenářské poptávky, která je vedena jistou zvědavostí a touhou po poznání dlouho zakazovaného, jednak důsledkem rozpadávajícího se systému starých institucí, když nové subjekty ještě nebyly pevně ustanoveny.

V tolik diskutovaném opadávání zájmu čtenářů o tento druh literatury a obsahů, které přináší, nelze spatřovat přímé odmítnutí její kvality či poselství. Problém je mnohem širší. Jedním z důvodů, který jsem v této práci zdůraznila, je fakt jakési latentní výzvy k odpovědnosti vůči hodnotovým a morálním postojům, kterou tato dříve neoficiální literatura obsahuje a který mohl být pro jistou část čtenářského spektra, byť možná nevědomě, těžko stravitelný. Nemalý vliv na opadání čtenářského zájmu měla i ztráta jistého konspiračního příděchu, který se otevřením politiky stal marginálním. Svou roli sehrála i náročnost textů a fakt, že se na liberalizovaném trhu objevily jiné alternativy četby. Velmi podstatným důvodem je skutečnost, že tato literatura reprezentovaná texty staršího data nemohla zcela naplňovat potřeby čtenářů hledajících aktuální témata a sdělení. A nemalou úlohu hraje prosté konstatování, že liberalizací trhu se otevřely možnosti velkého výběru knih nejrůznějších žánrů a zaměření (literatura překladová, literatura populární, vědeckofantastická, dříve u nás již zavedené rodokapsy, oblíbená červená knihovna, kuchařky, hobby tematika, ale také tajená literatura erotická a esoterická). Nehledě

na existenci jiných médií, které adekvátněji odpovídaly na různorodou poptávku publika.

Všechny výše jmenované okolnosti doprovázející návrat proskribované literatury (samozřejmě ani v nejmenším je nelze označit za vyčerpávající) jsou příznakem svobodného fungování literárního života, kdy se jak instituce, tak jednotliví účastníci literární komunikace musely vyrovnat s nově nastavenými podmínkami a kdy již hodně záviselo na schopnostech, dovednostech a vytrvalosti každého subjektu. Příkladem budiž profilace nových nakladatelství a literárních časopisů.

Vcelku jinou otázkou je, jaké konkrétní důsledky transformace literárního života měla. To, že návrat zakázaných autorů a okolnosti s ním spojené, postihl celou první polovinu 90. let, podstatně ovlivnilo vývoj literatury (v tom spatřuji nutnou daň našemu vyrovnání se s minulostí a sekundární vliv působení minulého režimu, jenž celou situaci způsobil).

Transformace mimo jiné také odkryla nepřipravenost literární kritiky a její neschopnost nalézt jazyk a metodu k reflexi nové skutečnosti. Tato rozpačitost však primárně nepramení z proměny literárního života po listopadu 1989, ta ji pouze poodhalila, je spíše déletrvající bezradností ze sebe sama, což se koneckonců projevuje dodnes. Vždyť si zde až na čestné výjimky vystačíme s pojmy jako recenzování knih a referování o literatuře.

Citovaná literatura

BALAŠTÍK, Miroslav.

2006 *Koncepce účinnější podpory umění 2007-2013: Oblast literatury* [online]. sckn.cz, c2006 [cit. 2009-08-21]. Dostupné z www: <<http://www.sckn.cz/content/zpravy/file-233.doc>>

Bauman, Zygmunt.

2003 Svoboda. Přel. Pavel Kaas. (Praha: Argo)

BÍLEK, Petr A.

2005 Česká literatura po roce 1945. In *Slovník českých spisovatelů*. (Praha: Libri)

BÍLEK, Petr.

2004 Přepis přednášky v semináři pro zahraniční bohemisty: (Obec spisovatelů 6.-10. 2004) [online]. blisty.cz, 15. 9. 2004 [cit. 20090815]. Dostupné z www: <<http://www.blisty.cz/arcisu>>

DAVID, Roman.

1999 *Zákon o protiprávnosti komunistického režimu nebo právní zásady uznávané civilizovanými národy?* [online]. občanský institut.cz, 1. 11. 1999. [cit. 2009-08-20]. Dostupné z www: <<http://obcint.cz/cs/archiv-clanku.html>>

DOKOUPIL, Blahoslav.

2002 *Slovník českých literárních časopisů, periodických literárních sborníků a almanachů 1945 - 2000*. (Brno: Host – Votobia)

DVOŘÁKOVÁ, Vladimíra - KUNC, Jiří

1994 Místo tečky otazník (česko – slovenský). In *O přechodech k demokracii*. (Praha: Slon)

CEPL, Vojtěch

1995 *Transformation of Hearts and Minds in Eastern Europe*. Rada Evropy In David, Roman. *Politologie. Základy společenských věd*. (Olomouc: Nakladatelství Olomouc) str. 383-385.

HAVEL, Václav

1990 *Krizi přežijeme, ale musíme jí projít*. (Rozhovor s Václavem Havlem - aut. Ruml, Jan - Petráček, Zbyněk – Lamper, Ivan) [online]. respekt.cz, 18. 4. 1990. [cit. 2009-08-20]. Dostupné z www: <<http://respekt.ihned.cz/archiv/>>

HAVELKA, Miloš - MÜLLER, Karel

1996 Procesy transformace a teorie modernizace. *Sociologický časopis* 32, č. 2, s. 143 – 157.

CHALUPECKÝ, Jindřich.

1968 Literatura a svoboda [online]. ucl.cas.cz [cit. 2009-08-18]. Dostupné z www: <http://www.ucl.cas.cz/edicee/data/antologie/zdejin/1/chalupecky2.pdf>

JANOUŠEK, Pavel.

2001 *Time-out aneb mé kritické pokusy, bláboly a omyly z let 1987 - 1999*. (Brno: Host)

KARTOUZ, Bohumil.

2008 *Bolestný přerod totalitní společnosti: 20 let porodních bolestí prizmatem médií* [online]. blisty.cz, 11. 11. 2008 [cit. 2009-0814]. Dostupné na www: <<http://www.blisty.cz/archiv/>>

KANTŮRKOVÁ, Eva.

1995 *Památník*. 2. vyd. (Praha: ČS)

KAUTMAN, František.

1995 *Česká nezávislá literatura po pěti letech v referátech: Sborník z konference 17. a 18. listopadu*. (Praha: Primus), s. 20-26.

KRATOCHVIL, Jiří

1995 *Příběhy příběhů*. (Brno: Atlantis)

KOZÁK, Jan.

1972 *Sjezdová zpráva přednesená na ustavujícím sjezdu Svazu českých spisovatelů 31. 5. 1972* [online]. slovníkceskeliteratury.cz, 31. 5. 2006 [cit. 2009-08-22]. Dostupné z www: <http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docid=776>>

JANOUŠEK, Pavel.

2001 *Time-out aneb mé kritické pokusy, bláboly a omyly z let 1987 - 1999*. (Brno: Host)

JUNGMANN, Milan.

1991 *Česká a slovenská literatura posledních desetiletí*. (Studijní text) (Praha: Akademie J. A. Komenského)

JUNGMANN, Milan.

1991 Trh s obuškem. *LitN II* 1991, č. 26, s. 2

NOVOTNÝ, Vladimír.

1995 *Nová česká literatura I. (1990-1995)*. (České Budějovice: Pedagogické centrum)

RUPNIK Jacques.

1998 Předmluva. In *Zpráva o vývoji české společnosti: 1989-1998*. Ed. Jiří Večerník. (Praha: Academia)

SCHERBER, Peter.

2005 Literární život jako předmět literární historie. *ČL* 53, 2005, č. 4, s. 518 - 540.

STŮCKELOVÁ, Anna.

2008 *Proměny knižního trhu v současnosti* [online]. sdruk.cz, Ústav informačních studií a knihovnictví FF UK Praha c2008 [cit. 2009-08-16]. Dostupné z www: <http://www.sdruk.cz/sbornik_2008>

ZACH, Aleš.

1995 *Česká nezávislá literatura po pěti letech v referátech: Sborník z konference 17. a 18. listopadu.* (Praha: Primus), s. 151-154.

ZAJAC, Peter

1994 Jazyk doby. *Tvar V*, 1994, č. 13, s. 1 a 4.

Ročníky LitN a Tvaru:

LitN I, 1990.

LitN II, 1991.

LitN III, 1993

LitN IV, 1994

Tvar II, 1990.

Tvar III, 1991.

Tvar IV, 1993.

Tvar V, 1994.

Literatura

BALAŠTÍK, Miroslav. *Koncepce účinnější podpory umění 2007-2013: Oblast literatury* [online]. sckn.cz, c2006 [cit. 2009-08-21]. Dostupné z www: <<http://www.sckn.cz/content/zpravy/file-233.doc>>

BAUMAN, Zygmunt. *Svoboda*. Přel. Pavel Kaas. Praha: Argo, 2003.

BARTHES, Roland. *Kritika a pravda*. Přel. Josef Čermák, Josef Dubský a Julie Štěpánková., Praha: Liberec - Dauphin, 1997.

BÍLEK, A. Petr. *Generace osamělých běžců*. Praha: ČS, 1991.

BÍLEK, Petr. Přepis přednášky v semináři pro zahraniční bohemisty: (Obec spisovatelů 6.-10. 2004) [online]. blisty.cz, 15. 9. 2004 [cit. 2009-08-15]. Dostupné z www: <<http://www.blisty.cz/arcisu>>

BLÁHOVÁ, Kateřina - SLÁDEK, Ondřej (eds.). *O psaní dějin. Teoretické a metodologické problémy literární historiografie: Sborník z kolokvia pořádaného Ústavem pro českou literaturu 31. 1. - 1. 2. 2006*. Praha: Academia, 2007.

BRABEC, Jiří. „Kritik není Bůh.“ *Tvar II*, 1990, č. 9, s. 7.

BRABEC, Jiří. „Potřebujeme kritiku?“ *LitN II*, 1991, č. 5, s. 4.

BRABEC, Jiří. Potřebujeme kritiku? *LitN II*, 1991, č. 5, s. 4.

BURDA, Alois. *Poslední súd aneb Můj život v kritice*. OLOMOUC: Votobia, 2001.

CEPL, Vojtěch. *Transformation of Hearts and Minds in Eastern Europe*. Rada Evropy In David, Roman. *Politologie. Základy společenských věd*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 1995. str. 383-385.

CÍSAŘ, Jaroslav. *Knižní obor v českých zemích po 2. světové válce* [online]. sckn.cz. [cit. 2009-08-16]. Dostupné z www: <<http://na www.sckn.cz/historie/>>

Česká nezávislá literatura po pěti letech v referátech: Sborník z konference 17. a 18. listopadu. Praha: Primus, 1995.

Česká občanská společnost a modely demokracie v 21. století. Sborník statí z mezioborového 10. semináře konaného ve dnech 16. a 17. května 2003 v Krnově. Krnov: Cesta světla, 2003.

Česká próza 90. let 20. století: Sborník z konference 27. a 28. června 2001. České Budějovice 2002.

DAVID, Roman. *Zákon o protiprávnosti komunistického režimu nebo právní zásady uznávané civilizovanými národy?* [online]. občanský institut.cz, 1. 11. 1999. [cit. 2009-08-20]. Dostupné z www: <<http://obcint.cz/cs/archiv-clanku.html>>

DAVID, Roman. *Politologie. Základy společenských věd*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 1999.

Deset let poté: (Česká a slovenská literatura po roce 1989): Sborník referátů z literární konference po roce 1989. Praha - Opava 2000. [Milan Exner, Milan Jungmann, František Kautman, Sylva Richterová, Aleš Zach, Václav Havel]

DVOŘÁKOVÁ, Vladimíra - KUNC, Jiří. Místo tečky otazník (česko – slovenský). In *O přechodech k demokracii*. Praha: SLON, 1994.

FÍŠER, Zbyněk. Světy a zásvěti současné české prózy. *Host XI*, 1995, č. 2, str. 71-81.

FLUSSER, Vilém. *Jazyk a skutečnost*. Přel. Karel Palek. Praha: Triáda, 2005.

FRIČ, Pavel a kol. *Vůdcovství českých elit*. Praha: Grada publishing, 2008.

HAMAN, Aleš: *Prozaické surfování: Česká literatura na konci milénia*. Olomouc: Votobia, 2001.

HAVEL, Václav. *Krizi přežijeme, ale musíme jí projít*. (Rozhovor s Václavem Havlem - aut. Ruml, Jan - Petráček, Zbyněk – Lamper, Ivan) [online]. *respekt.cz*, 18. 4. 1990. [cit. 2009-08-20]. Dostupné z [www: <http://respekt.ihned.cz/archiv/>](http://respekt.ihned.cz/archiv/)

HAVEL, Václav. *Šest poznámek o kultuře* [online]. *ucl.cas.cz* [cit. 2009-08-18]. Dostupné z [www: <http://www.ucl.cas.cz/edicee/data/antologie/zdejin/4/A40.pdf>](http://www.ucl.cas.cz/edicee/data/antologie/zdejin/4/A40.pdf), též *Listy /Řím/* 14, 1984, č. 5, říjen, s. 1-5.

HAVELKA, Miloš - MÜLLER, Karel. Procesy transformace a teorie modernizace. *Sociologický časopis* 32, č. 2, s. 143 – 157.

CHALUPECKÝ, Jindřich. *Básník, charakter, politiks* [online]. *ucl.cas.cz* [cit. 2009-08-18]. Dostupné z [www: <http://www.ucl.cas.cz/edicee/data/antologie/zdejin/1/chalupecky2.pdf>](http://www.ucl.cas.cz/edicee/data/antologie/zdejin/1/chalupecky2.pdf)

CHVATÍK, Květoslav. Funkce kritiky ve společnosti [online]. *ucl.cas.cz* [cit. 2009-08-18]. Dostupné z [www: <http://www.ucl.cas.cz/edicee/data/antologie/zdejin/4/24.pdf>](http://www.ucl.cas.cz/edicee/data/antologie/zdejin/4/24.pdf)

CHVATÍK, Květoslav. Role faktorů literárního života ve vývoji české literatury 20. století. In *Česká literatura na konci tisíciletí: Příspěvky z 2. kongresu světové literárněvědné bohemistiky*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2001. s. 377 - 382.

JANÁČEK, Pavel: Co to znamená, když se řekne "literary culture". *ČL* 53, 2005, č. 4, s. 556 - 569.

JANÁČEK, Pavel: Revoluce v literatuře devadesátých let. In *Deset let poté: (Česká a slovenská literatura po roce 1989): Sborník referátů z literární konference po roce 1989*. Praha - Opava 2000.

JANOŮŠEK, Pavel: *Time-out aneb mé kritické pokusy, bláboly a omyly z let 1987 - 1999*. Brno: Host, 2001.

JUNGMAN, Milan. *Česká a slovenská literatura posledních desetiletí*. (Studijní text) Praha: Akademie J. A. Komenského, 1991.

JUNGMAN, Milan. Kudy kam z chaosu. *LitN IV*, 1993, č. 4, str. 7.

KANTŮRKOVÁ, Eva. *Památník*. 2. vyd. Praha: ČS, 1995.

KARTOUZ, Bohumil. *Bolestný přerod totalitní společnosti: 20 let porodních bolestí prizmatem médií* [online]. blistry.cz, 11. 11. 2008 [cit. 2009-0814]. Dostupné na www: <<http://www.blisty.cz/archiv/>>

Kol. autorů. *Česká a slovenská literatura v exilu a samizdatu*. (Informatorium pro učitele, studenty a laiky). Red. Lubomír Machala. Olomouc: Hanácké noviny, 1991.

Kol. autorů. *Česká a slovenská literatura v exilu a samizdatu: Informatorium pro učitele, studenty i laiky*. Red. Lubomír Machala. Olomouc: Hanácké noviny, 1991.

Kol. autorů. *V souřadnicích volnosti*. Red. Petr Hruška, Lubomír Machala, Libor Vodička, Jiří Zizler. Praha: Academia, 2008.

KRATOCHVIL, Jiří. *Příběhy příběhů*. Brno: Atlantis, 1995.

LEHÁR, Jan – STICH, Alexandr – JANÁČKOVÁ, Jaroslava – HOLÝ, Jiří. *Česká literatura od počátků k dnešku*. Praha: NLN, 1998.

Literatura a komerce. Olomouc UP 1994.

LOPATKA, Jan. Co není a co je kritika. *LitN* 1992, č. 51/52, s. 9.

LUKEŠ, Emil. *Tvorba XXI*, 1989, č. 48, 29. 11. s. 1, 3 a 5.

MACHALA, Lubomír. *Česká próza 90. let*. Brno: Cerm, 1999.

MACHALA, Lubomír. *Průvodce po nových jménech české poezie a prózy 1990-1995*. Olomouc: Rubico, 1996.

MĚCHÝŘ, Jan. *Velký převrat či snad revoluce sametová? Několik informací, poznámek a komentářů a naší takřečené něžné revoluci a jejích osudech (1989 - 1992)*. Praha: Progetto v ediční řadě ČS, 1999.

NOVOTNÝ, Vladimír. *Nová česká literatura I. (1990-1995)*. České Budějovice: Pedagogické centrum, 1995.

NOVOTNÝ, Vladimír. *Ta naše postmoderna česká*. Praha: Protis, 2008.

PEHE, Jiří. *Česká demokracie po sedmi letech* [online]. c1996. [cit. 2009-08-20]. Dostupné z www: <<http://www.pehe.cz/articles/1996.html>>

- PECHAR, Jiří. Protiiluzivní tendence současné prózy. *LtN IV*, 1993, č. 38, str. 6-7.
- PEŇÁS, Jiří. *Deset procent naděje: výběr z publicistiky 1995-2001*. Praha: Dokořán, 2002.
- PUTNA, C. Martin. *My poslední křesťané. Hněvivé eseje a vlídné kritiky*. Praha: Herrmann a synové, 1994.
- RUPNIK Jacques. Předmluva. In *Zpráva o vývoji české společnosti: 1989-1998*. Ed. Jiří Večerník. Praha: Academia, 1998.
- SCHERBER, Peter. Literární život jako předmět literární historie. *ČL 53*, 2005, č. 4, s. 518 - 540.
- SŁAWIŃSKI, Janus a kol. *Słownik terminów literackich*. Wrocław: Ossolineum, 1976.
- Slovník českých literárních časopisů, periodických literárních sborníků a almanachů 1945 - 2000*. Red. Blahoslav Dokoupil. Brno: Host – Votobia, 2002.
- Slovník českých spisovatelů*. Praha: Libri, 2005.
- SOLDÁN, Ladislav. Na prahu nové doby: (Co se rodilo a co zůstávalo v kulturněpolitické atmosféře po osvobození. In *K české literatuře 1945 - 1948. (Sborník materiálů z vědecké konference 34. Bezručovy Opavy (17. - 18. 9. 1991))*. Brno: Guide, 1992.
- STŮCKELOVÁ, Anna. *Proměny knižního trhu v současnosti* [online]. sdruk.cz, Ústav informačních studií a knihovnictví FF UK Praha c2008 [cit. 2009-08-16]. Dostupné z www: <<http://sdruk.cz/sbornik 2008>>
- Svět a sametová revoluce*. Praha: ČTK - mezinárodní redakce, 1990.
- ŠÁMAL, Petr. K historii pojmu literární kultura. *ČL 53*, 2005, č. 4, s. 541 - 555.
- ŠPIRIT, Michael. *Počátky potíží*. Praha: RR, 2006.
- TOPOL, Jáchym. *Česká literární revoluce* [online]. hn.ihned.cz, 8. 10. 2004 [cit. 2009-08-21]. Dostupné z www: <<http://hn.ihned.cz/archiv/>>
- ZAJAC, Peter. Jazyk doby. *Tvar*, 1994, č. 13, s. 1 a 4.
- Zpráva o vývoji české společnosti 1989-1998*. Ed. Jiří Večerník. Praha: Academia, 1998.

